

ΦΙΛΟΓΕΝΕΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΜΒΕΛΕΙΑΣ - ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΘ΄
ΤΕΥΧΟΣ 2

*Τὸ Λάβαρο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν με παράσταση τῆς ἀρχαῖζουσας Ἀθηνᾶς.
Ἔργο τοῦ Νικολάου Γύζη (Φωτ. Κ. Ξενικάκη)*

ΦΙΛΟΓΕΝΕΙΑ

Πρώην «Έλληνορθόδοξος Βυζαντινός Πολιτισμός»
Τριμηνιαίο Έπιστημονικό Περιοδικό
Ίστορικής και πολιτιστικής έμβέλειας – μή κερδοσκοπικού χαρακτήρα

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
ΤΟ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΛΟΥΡΙΔΕΙΟΝ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ - «ΜΝΗΜΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ»
ὕπὸ τήν αἰγίδα
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΦΕΛΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΗΣ «ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Ίδρυτής:
Καθηγητής ΟΡΕΣΤΗΣ ΑΘ. ΛΟΥΡΙΔΗΣ

Έδρα Γραφείων: Βασιλίσσης Σοφίας 12, 106 74 Αθήναι
Τηλ. καί Fax: 210 7219503
(Τόμος ΙΘ΄, Τεύχος 2, Ίούλιος - Δεκέμβριος 2017)

Έκδότης
Ιωάννης Δ. Μπουγάτσος

Διευθυντής
Πρωτ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός

Τυπογραφική επίμελεια:
«ΛΥΧΝΙΑ»
Ανδραβίδας 7, 136 71, Χαμόμυλο Άχαρνών, τηλ.: 210 34 10 436, fax: 210 34 25 967
www.lychnia.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρωτοπρ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνού, Όμοτ. Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν: «Κερκυραϊκὲς Ἀκαδημίες».....	3
2. Νικολάου Χρόνη, Όμοτ. Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν: «Λογικὴ ἀναγκαιότης καὶ πρόγνωσης».....	7
3. «Τίποτ' ἄλλο», Π. Β. Πάσχου.....	13
4. Νικολάου Α. Ε. Καλοσπύρου, Ἱστορία καὶ Ἑρμηνευτικὴ τῆς Κλασικῆς καὶ Βιβλικῆς Φιλολογίας (ΕΚΠΑ): «SHEMA YISRAEL: ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ “ΑΚΟΥΣΜΑ” ΤΟΥ ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΥ»	14
5. Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου, Φιλολόγου - Θεολόγου: «Ἡ ἵδρυσις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς»	23
6. Βιβλιοκρισίες.....	45

ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ

Τοῦ Πρωτοπρ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Βενετοκρατίας (1386-1797), παρὰ τὴν ἐπιδίωξη τῆς «Γαληνοτάτης» νὰ διατηρήσει τὰ Ἑπτάνησα σὲ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ καχεξία, ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία δὲν ἔπαυε νὰ ἰδρύει σχολὲς ὡς τὸ 18ο αἰῶνα. Παράλληλες προσπάθειες ἔγιναν στὴν Κέρκυρα γιὰ σύσταση φιλολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν συλλόγων κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Δύσεως καὶ μάλιστα τῆς γειτονικῆς Ἰταλίας, μὲ τὴν ὁποία εἶχαν τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου στενὴ πνευματικὴ σχέση.

Τὸ 1656 ἰδρύθηκε ἡ *Ἀκαδημία τῶν ἐξησφαλισμένων* (Degli Assicurati), ποὺ διαλύθηκε τὴν ἐποχὴ τῆς β' πολιορκίας τῆς Κέρκυρας ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1716). Λίγο ἀργότερα ἰδρύθηκε ἡ *Ἀκαδημία τῶν γονίμων* (Dei Fertili) καὶ τὸ 1732 ἡ *Ἀκαδημία τῶν περιπλανωμένων* (Quos Phoebus Vocat Errantes).

Ἡ δράση τῶν ἀκαδημιῶν αὐτῶν, ποὺ ἀναπτύχθηκε ἀνάμεσα στὴν ἀριστοκρατία καὶ τὸν ἀστικὸ πληθυσμὸ, μικρὴ ὠφέλεια ἔδωσε στὸν πολὺ λαό. Ἡ χροιά τοὺς ἦταν δυτικὴ, ἡ γλώσσα ποὺ χρησιμοποίησαν ἡ Ἰταλικὴ καί, ἀκόμη, δὲν προσέφεραν οὐσιαστικὴ παιδεία. Τοῦτο θὰ γίνεῖ μὲ τὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία τοῦ Γκίλφορντ (βλ. Μιχ.) Μουστοξύδη, *Περὶ τῶν ἐν Κέρκυρα Ἀκαδημιῶν καὶ τῶν συγχρόνων αὐταῖς λογίων*. Ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀναλέκτων... τόμος πρῶτος, Κέρκυρα 1872).

• **Ἀκαδημία Ἰόνιος.** Μὲ τὴν ὀνομασία αὕτὴ εἶναι γνωστὰ τὰ ἀκόλουθα δύο ἐπτανησιακὰ πνευματικὰ ἰδρύματα:

1) *Ἰόνιος Ἀκαδημία* (1808-1814). Συνήθως ὀνομάζεται «Γαλλικὴ» καὶ «Ἰονικὴ», γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐπόμενη. Ἰδρύθηκε ἀπὸ Γάλλους καὶ Κερκυραίους λογίους, δὲν ἦταν ὅμως πανεπιστήμιο ἢ σχολή, ἀλλὰ Πνευματικὴ Ἑταιρεία «προαγωγῆς τῶν ιδεῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν». Εἶχε μέλη τακτικά, ἀντεπιστέλλοντα καὶ «μαθητὰς» (ὑποψήφια μέλη ἢ δόκιμα). Ἡ λειτουργία τῆς ἄρχισε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1808 μὲ 28 μέλη. Τὸ ἔργο τῆς περιλάμβανε τρεῖς τομεῖς: α) φυσικομαθηματικό, β) ἠθικο-πολιτικό καὶ γ) φιλολογικό-καλλιτεχνικό. Βασικὸς σκοπὸς τῆς ἦταν ἡ ἀνάδειξη «καθηγητῶν» διαφόρων ἐιδικοτήτων, ποὺ θὰ ἔκαναν δημόσια διαλέξεις γιὰ τὴν ἐπιμόρφωση τοῦ κοινοῦ (λαοῦ): γονέων, νέων, μητέρων, «γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὰ ἀγαθὰ τοῦ διαφωτισμοῦ, ὥστε ἀργότερα νὰ μεταδώσουν στὰ παιδιά τους τὴν ἀγάπη γι' αὐτά». Ἡ γλώσσα τῶν διαλέξεων καὶ ἐκδηλώσεων τῆς Ἀκαδημίας ἦταν ἡ Ἰταλική, ὥστε δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ἀποκτήσει καθαρὸ ἑλληνικὸ χαρακτῆρα. Ἡ ἀκαδημία αὕτὴ ἔσβησε μὲ τὴν ἀποχώρηση τῶν Γάλλων ἀπὸ τὴν Κέρκυρα τὸ 1814.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ (1809) ἰδρύθηκε καὶ στὴ Ζάκυνθο ἀπὸ Βρετανούς, μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ νησιοῦ ἀπὸ αὐτοὺς, βραχύβια ἀκαδημία, ποὺ ὀνομάστηκε «*Βρετανικὴ Ἀκαδημία*» μὲ τὴ συμμετοχὴ φυσικὰ Ζακυνθίων καὶ Βρετανῶν φιλελλήνων (π.χ. Holland, Leake, Guilford).

Διατηροῦσε ἐπαφή μετὰ τὴν «Γαλλικὴν Ἀκαδημίαν» τῆς Κέρκυρας μετὰ ἀλληλογραφία. Διαλύθηκε πολὺν γρηγόρα καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς καταστράφηκαν στὸ σεισμό τοῦ 1953.

2) *Ἰόνιος Ἀκαδημία* ἢ *Ἰονικὸ Πανεπιστήμιον* τοῦ Γκίλφορντ (1823-1865). Εἶναι τὸ πρῶτον πανεπιστημιακὸ ἴδρυμα σὲ ἑλληνικὸ ἔδαφος. Βέβαια καὶ στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας ἔγινε προσπάθεια γιὰ τὴν προσφορὰ ἀνώτερης παιδείας στὰ Ἑπτάνησα ἀπὸ διαπρεπεῖς διδασκάλους, ὅπως ὁ Βικέντιος Δαμοδὸς (1700-1752), ὁ Ἀντώνιος Κατήφορος (1685-1763) ἢ ὁ Κύπριος Ἰλαρίων Κιγάλας (17ος αἰώνας) στὸ Ληξούρι τῆς Κεφαλλονιάς. Τώρα ὅμως πρόκειται γιὰ τὴν ἱδρυση πραγματικοῦ πανεπιστημίου κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα. Τὴν ἀκαδημία ἱδρύσκει ὁ μέγας φιλέλληνας, Ἀγγλος εὐγενὴς Φρειδερίκος Νόρθ, 5ος κόμης (earl) τοῦ Γκίλφορντ (Guilford) (1766-1827). Ὁ Γκίλφορντ, διδάκτορας τῆς νομικῆς στὴν Ὁξφόρδη, γιὸς πρώην πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας καὶ θερμὸς ἑλληνολάτρης, περιόδευσε ἀπὸ τὸ 1791 τὸν ἑλληνικὸν ὥρον (ἐπισκέφθηκε καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν) καὶ ἀναγνωρίζοντας τὴν Ὀρθοδοξίαν ὡς τὴν πραγματικὴν Ἐκκλησίαν βαπτίστηκε ὁρθόδοξος στίς 24.1.1792 στὴν Κέρκυρα παίρνοντας τὰ ὀνόματα Φεδερίχος-Δημήτριος. Προηγήθηκε σχετικὴ προεργασία τοῦ Γκίλφορντ μετὰ τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια στὴ Βιέννη (1815), ποὺ καὶ αὐτὸς εἶχε ἀνάλογους στόχους. Μετὰ τὴν ὀριστικὴν ἐγκατάστασίν του στὴν Κέρκυρα ὁ Γκίλφορντ ἔθεσε σὲ ἐφαρμογὴ τὰ σχέδιά του.

Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία ἱδρύθηκε μετὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1817, ποὺ προέβλεπε καὶ τὴν ἱδρυση πανεπιστημίου «διὰ τὰ διάφορα εἶδη τῶν ἐπιστημῶν, τῆς φιλολογίας καὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν». Τὸ 1820 ὁ Γκίλφορντ εἶχε διοριστεῖ ἰσόβιος «Ἄρχων» (Cancellor-πρόεδρος) τῆς ἐπτανησιακῆς παιδείας. Τὸ Νοέμβριον τοῦ 1823 ἄρχισαν τὰ προκαταρκτικὰ μαθήματα στὸ σπῆν τοῦ Γκίλφορντ καὶ γι' αὐτὸ τὸ πρῶτον ἔτος (1823/4) ἔχει χαρακτὴρα προπαρασκευαστικό. Ἀπὸ τοὺς πρώτους 150 σπουδαστὲς μόνον 48 κρίθηκαν κατάλληλοι νὰ ἀρχίσουν τὸν ἐπόμενον χρόνον κανονικὰς σπουδὰς. Μετὰ ἀπὸ ἀπόφασιν τῆς Γερουσίας (12/24.5.1824) καθορίσθηκαν οἱ σχολαὶ (4): θεολογία, νομικὴ, ἰατρικὴ καὶ φιλοσοφία (θὰ διαιρεθῇ σὲ δύο τμήματα: Ἐπιστημῶν καὶ Φιλολογίας).

Ἐπίσημον ἔγινε ἡ ἐναρξὴ τῆς λειτουργίας τῆς ἀκαδημίας στίς 17/29.5.1824.

Τὸ Πανεπιστήμιον διηύθυνε, μετὰ τὸν «Ἄρχοντα», ὁ Ἐφορος Ἀντιπρύτανης. Πρῶτος πῆρε τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ὁ Κεφαλλονίτης καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν Ἰ. Καραντινὸς (1823-1833). Ὡς γλώσσα τῆς ἀκαδημίας ὀρίσθηκε ἡ ἑλληνικὴ. Ὁ καθηγητὴς Σταμ. Πυλαρινὸς εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ δίδαξε στὴ δημοτικὴ. Ἡ λειτουργικὴ δομὴ τῆς ἀκαδημίας ὅπως φαίνεται σὲ πρόγραμμα, ποὺ ὑπέβαλε ὁ Γκίλφορντ τὸ 1827 στὴν κυβέρνησιν, ἦταν ἡ ἀκόλουθη: Τὰ πρῶτα δύο χρόνια σπουδῶν ἦσαν γιὰ τοὺς σπουδαστὰς ὅλων τῶν σχολῶν (ὀνομάζονταν φιλόλογοι) κοινά. Στὸν τρίτον χρόνον γινόταν ὁ διαχωρισμὸς σὲ σχολὰς (τώρα ἔπαιρναν τὸν τίτλον ἐπιστήμονες). Ἡ θεολογία καὶ ἡ νομικὴ εἶχαν ἀκόμῃ τρία χρόνια σπουδῶν, ἡ ἰατρικὴ τέσσερα. Ἡ φιλοσοφία περιλάμβανε σπουδὰς φιλολογίας (δύο χρόνια) καὶ μαθηματικῶν (τρία χρόνια).

Μὲ τὸ θάνατον τοῦ Γκίλφορντ (2/14.10.1827) ἔλειπε ἡ ψυχὴ τῆς ἀκαδημίας, ποὺ ἀπὸ τότε «συρρικνώνεται καὶ ἔπειτα κυριαρχεῖται ἀπὸ ἐπισημοκρατίαν» (Henderson). Γίνονται περικοπὰς μαθημάτων, καταργεῖται ἡ ἰατρικὴ σχολή, ἀπολύονται καθηγηταί, ποὺ διορίζονται κατὰ κανόνα διευθυντὲς τῶν λυκείων τῶν νησιῶν. Μὲ ἐιδικὴ Πράξιν τῆς Γερουσίας (31.5.1828) συγκροτεῖται τριμελὴς «Γενικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Δημοσίας Ἀγωγῆς», ποὺ ἀσκεῖ

τά καθήκοντα τοῦ «Ἄρχοντος», δηλαδή τὴ γενικὴ ἐποπτεία στὴν παιδεία τῆς Ἑπτανήσου. Ἡ πορεία τῆς ἀκαδημίας γίνεται τώρα καθοδική. Μόνο ἀπὸ τὸ 1835 παρατηρεῖται κάποια ἀνοδος, δὲν θὰ μπορέσει ὅμως ποτὲ πιά ἡ ἀκαδημία νὰ πάρει τὴ λάμψη τῶν τεσσάρων πρώτων χρόνων τῆς ζωῆς της. Σὲ τοῦτο θὰ συντελέσει καὶ ἡ οὐσιαστικὰ ἀρνητικὴ στάση τῆς «Προστασίας», ποὺ δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ βλέπει τὸ ἴδρυμα μὲ κάποια ὑποψία.

Απὸ τὸ 1835 ἀναδιοργανώνονται ἡ θεολογικὴ καὶ ἡ νομικὴ σχολή. Ὁ κλάδος τῶν «Ἐπιστημῶν» τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς (ὀνομάζεται φυσικὴ φιλοσοφία) πλουτίζεται μὲ νέα μαθήματα. Καθιερώνεται ἡ ἐκλογή τῶν καθηγητῶν μὲ διαγωνισμό. Ταυτόχρονα ὅμως παρατηρεῖται σὲ ἄλλους τομεῖς ὀπισθοδρόμηση. Μετακαλοῦνται ἔτσι, καθηγητὲς ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ ἡ ἰταλικὴ γλώσσα ἐκτοπίζει τὴν ἐλληνικὴ σημαντικά, κάτι ποὺ ἦταν ἐντελῶς ἀντίθετο μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς ἀρχικοὺς στόχους τοῦ Γκίλφορντ. Τοῦτο εὐνοεῖται ἀπὸ τὴ βρετανικὴ «Προστασία», ποὺ κατευθύνει τὰ πράγματα στὴ δημιουργία ἰονικῆς καὶ ὄχι ἐλληνικῆς συνειδήσεως. Νέοι κανονισμοὶ θὰ ἐκδοθοῦν τὸ 1837, τὸ 1841 καὶ 1843/44. Απὸ τὸ 1837 μέχρι τὸ 1841 (ἄλλοι δέχονται μέχρι τὸ 1857, κάτι ποὺ δὲ φαίνεται πιθανὸ) λειτούργησε ἡ σχολὴ Πολιτικῶν Μηχανικῶν, ἐνῶ μὲ τὸν κανονισμό τοῦ 1841 ὀρίστηκε ἡ ἱδρυση σχολῆς φαρμακευτικῆς, ποὺ ὅμως δὲν φαίνεται νὰ πραγματοποιήθηκε ποτέ. Πολλὲς ἄλλωστε ἀποφάσεις ἔμεναν στὰ χαρτιά. Νέα περίοδος ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1843 μὲ τὸ διορισμὸ 9 Καθηγητῶν. Τότε ἱδρύθηκε καὶ πάλι ἡ ἱατρικὴ σχολή, ποὺ λειτούργησε ἀπὸ τὸ 1844 μέχρι τὸ 1865. Εἰδικοί κανονισμοί, γιὰ κάθε σχολὴ χωριστά, δημοσιεύτηκαν τὸ 1844, ποὺ καθόριζαν τὴν ἐσωτερικὴ τους ὀργάνωση. Τὸ 1849 καθιερώθηκε, ἐπίσημα πιά, ἡ χρῆση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στὴ διδασκαλία. «Ἐνας νόμος γιὰ τὴν παιδεία ὅμως (20ὸς τῆς Α΄ Συνόδου τῆς 11ης Βουλῆς) καθιερώνει καταβολὴ διδάκτρων μὲ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὴ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σπουδαστῶν. Ἡ ἱδρυση μάλιστα τοῦ Πανεπιστημίου Ἰθνηῶν (1837) δημιουργεῖ συναγωνισμό τῆς ἀκαδημίας μαζί του, ποὺ θὰ ἀποβεῖ φυσικὰ σὲ βάρος της. Μεταξὺ 1860 καὶ 1865 λειτουργοῦν ἱκανοποιητικὰ μόνο ἡ ἱατρικὴ καὶ ἡ νομικὴ. Στὴ 12η Βουλὴ (1862) προτάθηκε ἡ κατάργηση τῆς ἀκαδημίας, μὲ παρέμβαση ὅμως τοῦ Ἀρ. Βαλαωρίτη ἀναβλήθηκε. Ἔτσι θὰ παραταθεῖ ἡ ζωὴ της μέχρι τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου μὲ τὴν Ἑλλάδα (1864). Μὲ τὸ νόμο ΡΗ/20.12.1865 «Περὶ διοργανώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν Ἑπτανήσον» (ἄρθρ. 1) καταργεῖται ἐπίσημα ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία καὶ τὰ συναφῆ μὲ αὐτὴν ἱδρύματα.

Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητη πολὺπλευρὴ προσφορά της στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἑπτανήσου, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας, ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία δὲν ἀνταποκρίθηκε στὶς προσδοκίες τοῦ ἱδρυτῆ της. Οἱ ριζοσπάστες καὶ ὁ λαὸς τὴν ἐβλεπαν μὲ ὑποψία, θεωρώντας τὴν ἀκαδημία δέσμια τῆς «Προστασίας», τὴ δὲ θεολογικὴ σχολὴ (καὶ εἰδικότερα τὸ ἱεροσπουδαστήριον) σὰν ὑποκείμενα στὴν προτεσταντικὴ ἐπίδραση. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι γεγονός, ὅτι ἐπ'ἀνδρῳσε μὲ ἱκανὰ στελέχη τὴν ἑπτανησιακὴ καὶ ἐλληνικὴ κοινωνία. Εἰσήγαγε τὶς φιλοσοφικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, παρὰ τὰ λεγόμενα δέ, ἐκαλλιέργησε τὸ ἐλληνικὸ φρόνημα τῶν Ἑπτανησίων καὶ γι' αὐτὸ δικαιολογεῖται ἡ δυσπιστία καὶ καχυποψία τῆς «Προστασίας» ἀπέναντί της.

Στὴν Ἰόνιαν Ἀκαδημία δίδαξαν ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς καθηγητῶν, οἱ γνωστότεροι ἀπὸ τοὺς ὅποιους εἶναι:

1. *Θεολογικὴ σχολή*: Θ. Φαρμακίδης, Κ. Τυπάλδος, Ν. Βάμβας, Β. Κουτλουμουσιανός, Φ. Κάντας,, Ἀθ. Πολίτης Δ. Ἀραβαντινός, Δ. Ρόζος-Μαντζαβίνος, Εὐστ. Βουλισμᾶς.

2. *Φιλοσοφική σχολή*: α) Τμήμα Μαθηματικῶν: Ί. Καραντινός, Ί. Κουντούρης, Σπ. Κατσαΐτης, β) Φυσικὲς Ἐπιστῆμες: Ἀθ. Πολίτης, Ί. Τουρλινός, Σταμ. Πυλαρινός, Φρ. Ὀριόλης, Ί. Δελβινιώτης, Ἡλ. Πολίτης, γ) Φιλοσοφία: Ν. Πίκκολος, Γ. Ἰωαννίδης, Ν. Βάμβας, Α. Κάλβος, Π. Βράϊλας-Αρμένης, δ) Φιλολογία: Κ. Ἀσώπιος, Χρ. Φιλητᾶς, Γ. Γρασσέτης, Ί. Οἰκονομίδης, ε) Ἀρχαιολογία: Κ. Σακελλαρόπουλος, στ) Ρητορική-Μουσική: Ί. Ἀριστείδης, ζ) Ξένες Γλῶσσες: Ί. Λουσινιανός, Φρ. Βελφούρ, Γ. Γουΐλ, Β. Βέκερ κ.λπ.

3. *Νομικὴ Σχολή*: Πασχ. Καροῦσος, Λ. Ἰός, Ν. Μανιακῆς, Ίερ. Σαντώριος, Γ. Ρακέτης, Ίερ. Λαντζύλλης, Ν. Δελβινιώτης, Ὁθ. Πυλαρινός, Σπ. Μουστοξύδης κ.λπ.

4. *Ίατρικὴ Σχολή*: Στυλ. Σπαθῆς, Γ. Θεριανός, Στ. Μαράτος, Κ. Ζαβιτζιάνος, Χ. Τυπάλδος-Πρετεντέρης κ.λπ.

Τὸ 1973 πραγματοποιήθηκε ἡ ἀναβίωση τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας μόνο ὡς πνευματικοῦ ιδρύματος, μὲ τὴν ἱδρυση τοῦ «Κέντρου Ἐρεῦνης καὶ Διεθνοῦς Ἐπικοινωνίας Ἰόιος Ἀκαδημία».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γ. Τυπάλδου-Ἰακωβάτου, *Ἱστορία τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας γιὰ τὴν περίοδο 1823-1837* (= χργφ. 44 τοῦ Ἀρχείου Τυπάλδων Ἰακωβάτων στὸ Ληξούρι τῆς Κεφαλληνίας) (ἀνέκδ.). Γ. Ί. Σαλβάνου. Β. Ί. Σαλβάνου, *Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία. Ὁ ιδρυτὴς αὐτῆς κόμης Γύλφορδ. Οἱ Καθηγηταὶ καὶ σπουδασταὶ αὐτῆς*, Ἀθῆναι 1949. G. P. Henderson, *Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία* (μτφρ. Φ.Κ. Βώρου), Κέρκυρα 1980 (μὲ βιβλιογρ.). Γ.Δ. Μεταλληνοῦ, *Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία* (Κριτικὴ παρουσίαση τοῦ ὁμώνυμου βιβλίου τοῦ G.P. Henderson) *Παρνασσός*, τ. ΚΓ' (1981) σ. 321-375, Γ.Η. Πεντόγαλου, *Ἡ Ίατρικὴ Σχολὴ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας*, Θεσσαλονίκη 1980 (μὲ πλούσια βιβλιογραφία).

ΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΓΝΩΣΙΣ

Τοῦ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΡΟΝΗ
Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν

I

Ἡ μελέτη μου ἀναφέρεται σέ ὅ, τι συμπαρομαρτεῖ στήν συνθεώρηση ἀνάγκης καί πρόγνωσης καί στήν ἐνατένιση τῆς πρώτης ὡς ἀφοριστικῆς τῆς δεύτερης. Συνάμα στήν ἐμπλοκή τῆς ἀλήθειας στήν προβληματική τοῦ λογικῶς ἀναγκαίου καί στήν κατασκευή συλλογισμῶν γιά τά μέλλοντα. Θά πρέπει νά σημειώσω ὅτι ὑπολαμβάνω τήν ἀνάγκη στήν ἔννοια πού αὐτή ἔχει στήν καλουμένη παραδοσιακή Λογική, δέχομαι δέ τήν ὑπαρξή της καθ' ὑπόθεσιν.

Ἐπέλεξα τό θέμα μου ἀφορμώμενος ἀπό τόν Ἀριστοτέλη. Μέ τήν βοήθεια τοῦ ἰδίου καθώς ἐπίσης καί τῶν Ἰπποκράτους, Ἐπικούρου, Γαληνοῦ, συνάμα δέ καί συγχρόνων μελετητῶν (λ.χ. J. Ackrill, W. and M. Kneale κ.ἄ.) διεμόρφωσα τόν γνώμονα μελέτης μου. Κατά τήν ἀνάπτυξη τοῦ θεματός μου ἔκρινα σκόπιμο νά ἀκολουθήσω τήν πορεία τῶν συσχετισμῶν, στήν ὁποίαν κατά καιρούς εὑρέθησαν οἱ δύο ἔννοιες πού τό συναπαρτίζουν, συνάμα δέ νά σημειώσω τίς ἐν γένει πεποιθήσεις καί δόξεις ἀπό τίς ὁποῖες ἐνεφοροῦντο καί τίς ὁποῖες ἐπεδίωκον νά ἐπιβάλουν ὅσοι προέβαινον σ' αὐτήν ἢ σ' ἐκείνην τήν θεώρηση. Ὅσοι δηλαδή ἀνεμίχθησαν στήν διαπάλη λογικῆς ἀναγκαιότητος καί προγνώσεως δέν παρωθοῦντο ἀπλῶς καί μόνο ἀπό τήν ἄδολη ἐπιθυμία γιά γνώση, ἀλλά καί ἀπό πληθώρα σκοπῶν καί αἰτιῶν πού – πρέπει τοῦτο νά ἐπισημανθεῖ – εἶτε μετέγραφον στήν γλῶσσα τῆς βιοτικῆς μέριμνας εἶτε ἐνέπλεκον πρὸς πίστεις καί πεποιθήσεις, οἱ ὁποῖες ὡς σημεῖον ἀναφορᾶς τῶν δέν εἶχαν πάντοτε τήν ἀνθρώπινη ζωή. Εἶναι εὐλόγο ὅτι ἡ πληθώρα τῶν ἀπόψεων πού ἔχουν ὡς πρὸς τό ὑπό συζήτησιν θέμα ὑποτυπωθεῖ μέ ἀναγκάζει νά προβῶ σέ στενή ἐπιλογή καί νά σταθῶ κυρίως στό πρόβλημα καί ὄχι στίς γνώμες πού κατά καιρούς ὑπεστηρίχθησαν γι' αὐτό.

II

Ἰκανός ἀριθμός στοχαστῶν καί ἐπιστημόνων ἀντιμετωπίζει τήν πρόγνωση μέ πρόθεση περιοριστική. Ὡστόσο ἀρκετοί εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι, οἱ ὁποῖοι ἐντάσσουν τήν πρόγνωση στήν ἐν γένει προβληματοθεσία των, ἡ πλειονότητα δέ τῶν ἀνθρώπων ἀπό παλαιά τήν ἐπιζητεῖ, ἔστω καί ἐάν ἀντιμετωπίζει μέ σκεπτικισμό τήν δυνατότητα πραγματοποιήσεώς της.

Ἡ πρόγνωση, ὡς ἐκ τῆς στοχοθεσίας της, συνιστᾷ πολὺπλοκο θέμα, μέ πληθώρα διαστάσεων καί πεδίων ἐφαρμογῆς. Ἀπό τήν πληθώρα τῶν διαστάσεών της θά ἀναφερθῶ σ' ἐκείνην πού ἐνετόπισε ἡ παραδοσιακή καλουμένη λογική. Ἡ παραδοσιακή λογική, καί δὴ ἡ ἀριστοτελική, δέν ἐδίστασε νά συμπεριλάβει τήν πρόγνωση στήν προβληματοθεσία της. Τήν ἐμελέτησε μέ γνώμονα διδάγματα της γιά τήν ἀλήθεια, μέσω δέ τῶν δυσκολιῶν πού συναντοῦσε, ὠδηγήθη στήν διαπίστωση ὅτι ἡ δυνατότητα ἐπιτεύξεώς της συναρτᾶται πρὸς τήν δυνατότητα ἀνακαλύψεως τοῦ λόγου τῶν φαινομένων καί ἀνευρέσεως τῆς ὁποίας σχέσεως

του προς τόν ανθρώπινο λόγο. 'Επί τούτοις, ή παραδοσιακή λογική έθεσε τό έρώτημα της σχέσεως της προγνώσεως προς την μέθοδο.

Η συμπερίληψη της προγνώσεως στά κεφάλαια της λογικής σηματοδοτεί επαναστατικές αλλαγές στην στάση του ανθρώπου απέναντι στις γνωστικές ικανότητές του. Όρισμένως οι αλλαγές αυτές συντελούνται σε θεωρητικό πεδίο. Δέν είναι όμως και γι' αυτό ήσσονος σημασίας. Η πρόγνωση, επαναπροσδιοριζόμενη πλέον κατά τό περιεχόμενό της και τό σημείο αναφοράς της, παύει νά θεωρείται προνόμιο των μάντεων. Συνάπτεται προς την ικανότητα του ανθρώπου νά εισδύει στό κεκρυμμένο από αυτόν και μέ την βοήθεια της ένδεδειγμένης μεθόδου νά αίρει την άγλύ πού τό περιβάλλει. Αποσπᾶται συνεπώς από την περιοχή του άνορθόλογου και άποκτᾶ δικαίωμα εισόδου στην περιοχή της φιλοσοφίας και της έπιστήμης. Οι αλλαγές αυτές διερμηνεύουν τό έπιθυμούμενο, δέν καθιστούν αυτό κατορθούμενο. Οι δυσκολίες άλλωστε πού συμπαρομαρτούν στην έπίτευξη της προγνώσεως, έπαυξάνουν και εκείνες πού άνέκυπταν κατά την ζήτηση της αλήθειας. Όσον ή ζήτηση της αλήθειας βαθαίνει τόσον αυξάνεται ή δυσκολία άνευρέσεώς της, δυσκολία πού δέν αίρεται μέ την συμβουλή του ποιητού, του Εϋρυπίδη συγκεκριμένου, ότι «άπλοϋς ό μϋθος της αλήθειας έφν»¹.

III

Σύμφωνα μέ τόν ποιητή, ή αλήθεια δέν άπαντᾶ στά «ποικίλα έρμηνεύματα», δηλονότι στις περίπλοκες εξηγήσεις. Αϋτά άλλοτε την κατακερματίζουν, άλλοτε την παραποιούν, πάντοτε δέ ύπονομεύουν τίς προσπάθειες άνευρέσεώς της. Την θέση του ποιητού γιά την αλήθεια δέν φαίνεται νά υιοθέτησαν οι φιλόσοφοι. Χωρίς νά θεματοποιούν εϋθέως αυτοί τό νόημα πού την διατρέχει, έθεώρησαν ότι ή αλήθεια άπαιτεί έπίπονες διεργασίες, οι όποιες συχνά μετατρέπονται σε Σισύφειες δοκιμασίες, κυρίως όταν τό αληθές αναζητείται κατ' αναφοράν προς τό μέλλον. Παρετήρησαν ώστόσο οι φιλόσοφοι και κάτι άκόμη, ότι δηλαδή ή άνεύρεση της αλήθειας δέν άρκει. Άπαιτείται όπως καταστεί αυτή γνωστή.

Κάθε αλήθεια, άκόμη και εκείνη πού δέν θά έθεωρείτο ανθρώπινη κατάκτηση, καθίσταται γνωστή μέσω της γλώσσας. Η άποψη του Quine «οι λέξεις είναι τό μόνο πού έχομε στη διάθεσή μας» (*words are all we have to go on*)², παρά τίς άκρότητες στις όποιες όδηγεί απολυτοποιουμένη, εκφράζει την δεσπόζουσα θέση πού κατέχει ή γλώσσα, όχι μόνο στη νοηματική συστοιχία του άρθρου, του όποιου τόν τίτλο άποτελεί, αλλά έν πάσι. Δέν πρέπει ώστόσο νά λησμονούμε τοϋτο, ότι δηλαδή οι λέξεις λειτουργούν στην άμοιβαία συμπλοκή των, ζούν δέ μέσα στην πρόταση, ή όποία και δηλώνει τό αληθές ή τό ψεϋδος. Τά πράγματα είναι όποια είναι. Οϋτε αληθή οϋτε ψευδή. Οι προτάσεις πού σχηματίζομε γι' αυτά έλέγχονται ως αληθείς ή ψευδείς. Και άποδεικνύονται αληθείς έφ' όσον δέν παραποιούν την φύση του πράγματος, στό όποιον άφορούν. Ήδη ό Άριστοτέλης είχε έπισημάνει: *Οϋ διά τό ήμᾶς οἶσθαι αληθῶς σέ λευκόν είναι εί σύ λευκός, αλλά δια τό σέ είναι λευκόν ήμεις οι φάντες τοϋτο αληθεύομεν* (Μ. τ. φ. Θ, 10, 1051b 7-9).

1. Φοίνισσαι, 469.

2. Quine, W. V., "Words are all we have to go on", εις *The Times Literary Supplement, The State of Philosophy*, No 4657, July 3 1992, σελ. 8.

Ἡ συμφωνία λοιπόν τῆς προτάσεως πρὸς τὸ πρᾶγμα καθορίζει τὴν κατασκευὴν τῆς καὶ ἐπιβάλλει τὴν ἀποδοχὴν τῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ὄντα πού διανοοῦνται σύμφωνα πρὸς τοὺς κανόνες τοῦ λογικῶς συλλογίζεσθαι, ὁμογνωμοῦν πρὸς ὅσα ἡ πρόταση δηλώνει. Γιὰ τὸν λόγον ἄλλωστε αὐτόν ὁ Leibniz ὠνόμασε ἀναγκαῖες ἀλήθειες τίς προτάσεις ἐκεῖνες πού εἶναι ἀληθεῖς σέ ὅλους τοὺς λογικῶς δυνατούς κόσμους, ὀνομασία, ἡ ὁποία, σύμφωνα πρὸς τὸν Lyons, συνοψίζει ὅσα γιὰ τίς ἀναγκαῖες προτάσεις διδάσκει ἡ φιλοσοφικὴ παράδοση³.

Ἡ συμφωνία ὥστόσο τῆς προτάσεως πρὸς τὰ πράγματα δέν ἀρκεῖ γιὰ νά θεωρηθεῖ αὐτὴ ὡς λογικῶς ἀναγκαία. Τὸ λογικῶς ἀναγκαῖον δέν συναρτᾶται ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς τίς διεργασίες σχηματισμοῦ τῆς προτάσεως διὰ τῆς ὁποίας αὐτὸ δηλώνεται. Ἄλλωστε οἱ διεργασίες προϋποτίθενται, ὥστε ἡ συναρμογὴ τῶν λέξεων νά συνιστᾷ δικαιοματικῶς πρόταση. Τὸ λογικῶς ἀναγκαῖον συναρτᾶται πρωτίστως πρὸς τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι. Μία πρόταση εἶναι λογικῶς ἀναγκαία ὅταν καταφάσκει τὸ ὄν καὶ ἀποφάσκει τὸ μὴ ὄν. Εἶναι ἐμφανές ὅτι στό σημεῖο αὐτὸ ἡ λογικὴ λειτουργεῖ σέ συμφωνία πρὸς τὴν οντολογία, πρῶτος δέ ὁ Ἀριστοτέλης προέβη στὴν ἐπισήμανση αὐτῇ, μέ τὴν ἀπάντηση πού ἔδωσε στό ἐρώτημα ποῖο εἶναι ἀναγκαῖο. Εἶπε ὁ Ἀριστοτέλης: *Τὸ εἶναι τὸ ὄν ὅταν ἦ, καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ὅταν μὴ ἦ ἀνάγκη*⁴. Παραφράζω: Ὅ,τι εἶναι, κατ' ἀνάγκην εἶναι, ὅταν εἶναι: καὶ ὅτι δέν εἶναι κατ' ἀνάγκην δέν εἶναι, ὅταν δέν εἶναι. Συνεπῶς, πρόταση πού ἀναφέρεται εἴτε στὰ παρόντα εἴτε στὰ παρελθόντα εἶναι καταφατικὴ ἢ ἀποφατικὴ, κατ' ἀνάγκην δέ ἀληθὴς ἢ ψευδής.

Ἀνακύπτει ὥστόσο τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: Ὅ, τι ἰσχύει γιὰ προτάσεις πού ἀναφέρονται στὰ παρόντα ἢ στὰ παρελθόντα ἰσχύει καὶ γιὰ προτάσεις πού ἀναφέρονται στὰ μέλλοντα; Τὸ ἐρώτημα τοῦτο τίθεται διότι, ὡς γνωστόν, δέν σχηματίζομε μόνον προτάσεις πού ἀναφέρονται στό παρελθόν ἢ στό παρόν. Σχηματίζομε καὶ προτάσεις πού ἀναφέρονται στό μέλλον. Ἐρωτᾶται λοιπόν ἂν καὶ οἱ τελευταῖες αὐτές εἶναι καταφατικές ἢ ἀποφατικές, κατ' ἀνάγκην δέ ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Θά πρέπει νά τονισθεῖ ὅτι τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δέν εἶναι ρητορικό. Εἶναι καίριο ἐρώτημα τῆς λογικῆς, μᾶς συνδέει δέ με τὴν πρόγνωση, ἐνῶ ἀπασχολεῖ καὶ ἄλλους, πλὴν τῆς λογικῆς, ἐπιστημονικούς κλάδους.

Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἔθεσε τὸ ἐρώτημα αὐτό, διετύπωσε δέ ἀπάντηση σύμφωνη μὲν πρὸς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς λογικῆς θεωρίας του, ἀλλὰ καὶ συνάμα ὁμόλογη πρὸς τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἐλευθερία στὴν ἐπιλογή τῶν πρακτῶν ἐν γένει. Ὁ τρόπος, ὥστόσο, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σταγίριτης φιλόσοφος ἄρθρωσε τὴν ἀπάντησή του καὶ ὑπετύπωσε τὴν συλλογιστικὴ πού τὸν ὠδήγησε σ' αὐτήν, ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα σημεῖο διαφωνίας μεταξύ τῶν μελετητῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἰσχυρίζεται ὅτι προτάσεις πού ἀναφέρονται στὰ καθέκαστα καὶ προτάσεις πού ἀναφέρονται στὰ μέλλοντα, δέν μποροῦν νά διαθέτουν τὰ ἴδια γνωρίσματα. Στὴν περίπτωση πού οἱ τελευταῖες ἦσαν κατ' ἀνάγκην ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, τότε «οὐδὲν οὐδ' ἔστιν, οὔτε γίνεταί οὔτε ἀπὸ τύχης οὔθ' ὁπότερ' ἔτυχεν, οὔτε ἔσται ἢ οὐκ ἔσται, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἅπαντα καὶ οὐχ ὁπότερ' ἔτυχεν»⁵. Παραφράζω: Τίποτε δέν ὑπάρχει καὶ τίποτε δέν συμβαίνει καὶ τίποτε δέν θά ὑπάρξει καὶ τίποτε δέν θά συμβῇ κατὰ τύχην ἢ κατ' ἄλλον

3. Lyons, J., *Semantics*, 2, Cambridge 1977, σελ. 791.

4. *Περὶ Ἑρμηνείας*, 19a 23-25.

5. *Περὶ Ἑρμηνείας*, 18b 5 – 7.

τρόπον, αλλά τά πάντα συμβαίνουν καί θά συμβαίνουν ἐξ ἀνάγκης καί κατ' ἀνάγκην. Συνεπῶς ἂν ὅ,τι ἰσχύει γιά τίς προτάσεις πού ἔχουν ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς των τό παρόν καί τό παρελθόν, ἰσχύει καί γιά τίς προτάσεις πού ἔχουν ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς των τό μέλλον, τότε ὁ ἄνθρωπος στερεῖται τῆς δυνατότητος αὐτοπροσδιορισμοῦ. Ἀξίζει, νομίζω, νά παρατηρηθεῖ πῶς ἓνα θέμα λογικῆς ἀντιμετωπίζεται μέ γνώμονα ἀρχές πού δέν ἀντλοῦνται ἀπό αὐτήν.

Ὅρισμένως ὁ Ἀριστοτέλης δέν ἀναφέρεται στόν προφητικό λόγο. Αναζητεῖ συνέπειες πού θά παρουσιάζονταν, ἂν προτάσεις πού ἀναφέρονται στό μέλλον ἐξετάζονταν μέ γνώμονα κανόνες τῆς λογικῆς πού ἰσχύουν γιά προτάσεις πού ἀφοροῦν στό παρελθόν καί στό παρόν. Κατά τόν Ἀριστοτέλη, ἂν πρόταση πού ἀναφέρεται στό μέλλον εἶναι κατ' ἀνάγκην ἢ ψευδής ἢ ἀληθής, τότε ἡ ἀνάγκη ἀναδεικνύεται εἰς μόνον κύριον τοῦ ἀνθρώπου.

Προτάσεις τέτοιου εἴδους ὀνομάζονται συνήθως πιθανές, ἐνδεχόμενες, δυνατές. Οἱ ὀνομασίες αὐτές ἐκφράζουν κυρίως τήν πεποίηση τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν ἀπροσδιοριστία τοῦ μέλλοντος, δέν προϋποθέτουν λύση τοῦ προβλήματος ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθησαν. Τό πρόβλημα παραμένει, καθίσταται δέ ἰδιαίτερος δύσκολο νά ἀντιμετωπισθεῖ, χωρίς νά ἐγκαταλειφθεῖ ἡ ἀρχή τοῦ ἀποκλειομένου μέσου ἢ τρίτου. Θά μπορούσαμε ὥστόσο νά δεχθούμε ὅτι γιά τίς προτάσεις πού ἔχουν ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς των τό μέλλον ἰσχύει ἡ ἀρχή τῆς δισημίας ἢ τῶν δύο τιμῶν ἀλήθειας. Ἡ ἀπροσδιοριστία δηλαδή πού διακρίνει τό μέλλον ἐπηρεάζει τήν ὑφή τῶν προτάσεων πού σχηματίζομε γιά τά γενησόμενα καί ἐπομένως αὐτές ἔχουν χαρακτηῖρα διαφορετικόν ἀπό ἐκεῖνον πού διαθέτουν οἱ προτάσεις πού ἀφοροῦν στά παρόντα καί τά γεγενημένα.

Εἶναι ἐμφανές ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐξήτασε μέν τίς ἐπιπτώσεις πού ἡ λογική ἀναγκαιότητα κατά τήν ἀναφοράν της πρὸς τά μέλλοντα ἔχει γιά τήν ἠθική κυρίως, δέν ἀνεζήτησε ὅμως τήν παράμετρο ἐκείνη ἡ ὁποία θά συνέδεε τίς προτάσεις πού ἀναφέρονται στά μέλλοντα πρὸς τήν πρόγνωση, παράμετρο πού κατέχει ἰδιαίτερη σημασία γιά ἄλλους ἐπιστημονικούς κλάδους. Ὦντας ὁ Σταγίριτης προσηλωμένος πρὸς τήν προαίρεση, ἀντιμετώπιζε μέ διάθεση περιοριστική ὅ,τι θέτει αὐτήν σέ κίνδυνο. Τό παράδειγμα τοῦ Ἀριστοτέλη θά ἀκολουθήσουν καί μεταγενέστεροι φιλόσοφοι, μέχρις ὅτου ὁ Γαληνός, συνδέοντας καί πάλι φιλοσοφία καί ἐπιστήμη (ιατρική)⁶, θά ἀναζητήσει στήν λογική θεωρία βοήθεια γιά τήν συγκρότηση μεθόδου ἱκανῆς νά προαγάγει τόν ἐρευνητικόν στόχον του.

Ὁ Γαληνός ἀκμάζει σέ ἐποχή ὅπου ἡ φιλοσοφία ἔχει ἀπολέσει τό σφρῖγος καί τήν δυναμικότητά της (129-199 μ.Χ.), διατηροῦσε ὅμως τήν αἴγλη καί τό κύρος πού τῆς προσέδιδε ἡ ἱστορία της. Στό ἔργο του *Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καί φιλόσοφος* [1] γνέγει τούς ὁμοτέχνους του ὅτι ἐγκατέλειψαν τίς συμβουλές τοῦ Ἴπποκράτη, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀδυνατοῦν νά ἐπιτελέσουν μέ ἐπιτυχία τό ἔργο τους. Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδή στίς συμβουλές τοῦ Ἴπποκράτη συμπεριλαμβάνετο, σύμφωνα πρὸς τόν Γαληνόν, καί ἡ λογική ἄσκηση. Γράφει ὁ Γαληνός: «Καί μέν γε ὡς ἐκ τοῦ μή γιγνώσκειν κατ' εἶδη τε καί γένη διαιρεῖσθαι τὰ νοσήματα, συμβαίνει τοῖς ἰατροῖς ἀμαρτάνειν τῶν θεραπευτικῶν σκοπῶν, Ἴπποκράτει μέν εἴρηται

6. Γιά τήν σχέση φιλοσοφίας καί ιατρικῆς κατά τήν ἐλληνική ἀρχαιότητα βλ. Νικολάου Χρόνη, «Ἡ ἐμπειρική ιατρική καί ἡ διαμάχη περὶ τό γνωσιολογικό πρόβλημα», *Ἐπιστημ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, ΚΖ' (1979), σελ. 400 κ. ἐξ.

προτρέποντι τὴν λογικὴν ἡμᾶς ἐξασκεῖν θεωρίαν». Ὑπαραμύνεται ὁ Γαληνὸς τῆς λογικῆς θεωρίας, ἐπειδὴ αὐτὴ παρέχει τίς σωστές ἐρευνητικές ἀρχές. Πόσον δὲ χρήσιμη τὴν θεωρεῖ καθίσταται ἐμφανές ἀπὸ ὅσα ἀναγράφει στη συνέχεια. «Οἱ δὲ νῦν ἰατροὶ τοσοῦτον ἀποδέουσιν ἡσκησθαι κατ' αὐτὴν, ὥστε καὶ τοῖς ἀσκούσιν, ὡς ἄχρηστα μεταχειριζόμενοι, ἐγκαλοῦσιν, οὕτω δὲ καὶ τοῦ προγιγνώσκειν τε τὰ παρόντα καὶ τὰ προγεγονότα καὶ τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι τῷ κάμνοντι νοσήματα πολλὴν χρῆναι πεποιῆσθαι πρόνοιαν, Ἰποκράτης φησίν». Ὁ Γαληνὸς ἀτενίζει τὴν πρόγνωση ὑπὸ διαφορετικὸ πρῖσμα ἀπὸ ἐκεῖνο πού τὴν ἀτένιζαν οἱ προγενέστεροί του μελετητές. Ἡ πρόγνωση, κατὰ τὸν Γαληνὸ, δὲν ὑποδηλώνει τὸν περιορισμὸ τῆς ἐλεύθερης βούλησης, ἀλλὰ τὴν διείσδυση στὰ φαινόμενα καὶ τὴν ἀνεύρεση τοῦ λόγου πού προσδιορίζει αὐτά.

Ὅρισμένως ἀπὸ τὴν καταγραφή τῶν ὠφελειῶν πού θά ἔχει ὁ μελετητὴς τῆς λογικῆς θεωρίας συνάγεται ὅτι ὁ Γαληνὸς ἔχει ἐπαναπροσδιορίσει τὸ νόημα καὶ τὸ καθ' ὕλην περιεχόμενό της. Ἐπιμένει ὅτι με τὴν λογικὴ ἄσκηση ὁδηγοῦμεθα στὴν σπουδὴ τῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων καὶ δὲν «ζυγομαχοῦμεν περὶ φωνῶν», δὲν ἐρίζομεν δηλαδή γιὰ λέξεις κενές περιεχομένου. Ἡ λογικὴ συνεπὶς μάς ὁδηγεῖ ἀπὸ τίς ἐννοιες στὰ πράγματα. Ἀξιοπρόσεκτη ἡ θέση αὐτὴ τοῦ Γαληνοῦ, ὅτι δηλαδή γιὰ νὰ γνωρίσω τὴν φύση τοῦ πράγματος πρέπει νὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὴν ἐννοιολογικὴ κατάληψή του. Ἐπομένως ἀπὸ τὰ ὀνόματα στὰ πράγματα, αὐτὸ εἶναι τὸ δίδαγμα τοῦ Γαληνοῦ, δίδαγμα πού, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, τὸ ὀφείλει στὴν λογικὴ θεωρία καὶ γενικώτερα στὴν φιλοσοφικὴ παιδεία του.

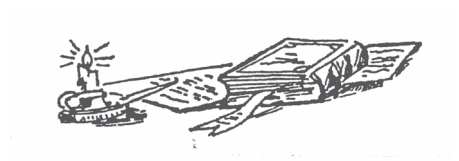
IV

Ὅρισμένως, τὸ θέμα πού ἐξήτασα, ἀδρομερῶς ὅπωςδήποτε, εἶναι πολύπλοκο, θέτει δέ σέ δοκιμασίαν τίς πνευματικὲς καὶ ἐρευνητικὲς ικανότητες τοῦ ὅποιου μελετητῇ. Ἐπισκοπῶντας πάντως ὅσα ἀνέφερα, παρατηρῶ ὅτι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος μετέλθε τὸν ἀσφαλέστερο τρόπο προσεγγίσεώς του ὑπῆρξε ὁ Γαληνός. Ὁ Γαληνὸς ἐφήρμοσε, *avant la lettre*, οὐσιώδεις πλευρὲς τῆς διακλαδικῆς συνεργασίας.

Ὁ Γαληνὸς δὲν ἐτρόμαξε μπροστὰ στὴν λογικὴ ἀναγκαιότητα. Οὐτε ἀτένισε τὴν πρόγνωση, ὄντας ὁ ἴδιος στὸν ζόφο πού αὐτὴ δημιουργεῖ. Συνῆψε τὴν πρόγνωση πρὸς τὴν δυνατότητα παρεμβάσεως στὴν ἐκβαση τοῦ γιγνομένου. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν κατέστησε σαφές ὅτι ὅπως τὰ φαινόμενα ἀποβάλλουν τὸν ὅποιο ἀπειλητικὸ χαρακτήρα των, ὅταν γνωρίσωμε τὸν λόγον πού τὰ προσδιορίζει, τὸ ἴδιο εἶναι δυνατόν νὰ συμβεῖ καὶ ὡς πρὸς τὰ μέλλοντα, τὰ ὅποια εἶναι μὴ φανέντα ἀκόμη φαινόμενα. Δὲν πρέπει προσέτι νὰ λησμονοῦμε καὶ τοῦτο, ὅτι δηλαδή ἡ φιλοσοφία διὰ τοῦ Ἐπικούρου εἶχε ἤδη διδάξει ὅτι παραλλήλως πρὸς τὴν *κατὰ στάθμην κίνησιν* χωρεῖ ἡ *κατὰ παρέγκλισιν κίνησις*, ἡ ὁποία ὡς ἐλευθέρη κίνησις ἐξουδετερώνει τὴν δύναμιν τῆς πρώτης. Κατὰ μαρτυρίαν Διογένηος τοῦ ἐξ Οἰνοάνδων, ὁ Ἐπίκουρος ἐθεμελίωσε τὴν παρέγκλισιν σέ μελέτες ἐπὶ τῶν φαινομένων⁷. Ὅρισμένως ἡ ἐν λόγω θεωρία ἐδέχθη ἔντονη κριτικὴ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

7. Βλ. C. J. De Vogel, *Greek Philosophy, A collection of Texts with notes and explanations*, Vol. III, Leiden 1973, 833, a, b, c.

Ὡστόσο δέν πρέπει νά ὑπολαμβάνεται ὡς ἰδεολόγημα παραμυθητικόν. Ὁ ἀνθρωποκεντρικός χαρακτήρας τῆς παρέχει στήν ἐπιστήμη τήν ἀνθρωπιστική διάσταση πού τόσον αὐτή χρειάζεται. Ὁ Ἐπίκουρος μᾶς ἐδίδαξε διά τῆς παρεγκλίσεως, πέρα τῶν ἄλλων, καί τοῦτο, ὅτι δηλαδή εἶναι προτιμότερον νά διασαλευθεῖ ἢ συνοχή μιᾶς θεωρίας παρά νά καταλυθεῖ ἡ ἐλπίδα γιά τήν δυνατότητα ἀποφυγῆς τοῦ ζυγοῦ τῆς ἀνάγκης. Ὅπωςδῆποτε ἡ λογική ἀναγκαιότητα ἰσχύει καί φοβίζει, χρησιμοποιουμένη πρὸς ἐρμηνεῖαν γεγονότων τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς. Δέν πρέπει ὥστόσο νά θεσμοποιεῖται ὡς νομοτελειακός παράγων ἐμμονοκρατικοῦ χαρακτήρος. Ἄς ἀποδεχθούμε λοιπόν τήν παρέγκλινσιν καί ἄς θεωρήσομεν ὅτι προγινώσκω σημαίνει προνοῶ καί προλαμβάνω.

Ποίησις Π. Β. ΠΑΣΧΟΥ

ΤΙΠΟΤ' ΑΛΛΟ!

Στὸν φίλο Ν. Ραγκούση

Ὁ μακαριστὸς ἱερομόναχος καὶ σύντροφος τῶν Κολλυβάδων
σταμάτησε τὴ συγγραφὴ τοῦ νέου ἔργου. Οἱ δυνάμεις
λιγότεψαν. Ξανάρχισ' ὕστερ' ἀπὸ λίγες μέρες,
μὰ πάλι ἔπεσε βαρύτερα. Μὲ νεύματα
τοὺς ἔδωκε νὰ καταλάβουν ὅτι ἔπρεπε
νὰ ἐτοιμάσουν τ' Ἄχραντα μυστήρια.
Κι' ἔτσι ξεκίνησε τὸ οὐράνιο ταξίδι του
ὁ Ἀθανάσιος ἐκ Πάρου, ποὺ ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ
πλήρης ἡμερῶν κι' ἐτάφη στὸ μονύδριο τῆς Χίου.
Κι' ὅταν ἡ ἀγιασμένη του ψυχὴ ἀπόλαυσε
τὸν ἔρωτά της, τὸ Χριστό, ψηλὰ ἀνεβαίνοντας,
στὸ φτωχικὸ κελλί του οἱ συνασκηταὶ δὲν βρῆκαν,
παρὰ μιὰ ἱερατικὴ στολὴ μόνο τριμμένη,
ἓνα λυχνάρι κι' ἓνα μελανοδοχεῖο – τίποτ' ἄλλο.

SHEMA YISRAEL: ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ «ΑΚΟΥΣΜΑ» ΤΟΥ ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΥ

Τοῦ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α. Ε. ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΥ

Ιστορία καὶ Ἑρμηνευτικὴ τῆς Κλασικῆς καὶ Βιβλικῆς Φιλολογίας (ΕΚΠΑ)

Ἡ ἱερότερη προσευχὴ τῶν Ἰουδαίων, ἡ ἀπαγγελία τῆς ὁποίας πρωτὶ καὶ βράδυ συμπληρώνει τὴν ψαλμικὴ (1, 2) γιὰ τὸν μακάριο καὶ πιστὸ ἄνδρα ὑποθήκη «καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ ἡμέρας καὶ νυκτός», οὕτως ὥστε μόλις ἓνα παιδί μάθει νὰ μιᾷ, νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα του τὸν στίχο τοῦ *Δευτερονομίου* 33, 4 «νόμον, ὃν ἐνετείλατο ἡμῖν Μωϋσῆς, κληρονομίαν συναγωγῶν Ἰακώβ» γιὰ νὰ τὴν προφέρει, σύμφωνα μὲ τὸ Ταλμούδ (Sukkah 42a), εἶναι τὸ «ἄκουσμα»: τὸ Shema Yisrael (שְׁמָע יִשְׂרָאֵל, δηλ. ἄκουγε, ὦ Ἰσραήλ)¹ κατὰ τὴ φωνητικὴ μεταγραφὴ του μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες. Ἀρχικῶς τὸ Shema—δηλωτέο ὡς «ἄκουσμα»—ἀποτελοῦσε μόνο ἓνα στίχο, τὸν *Δευτ.* 6, 4 (σύμφωνα μὲ τὸ Ταλμούδ, Sukkah 42a καὶ Berachot 13b), τοῦ ὁποίου ἡ ἀπαγγελία λογίζεται ὡς ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ζυγοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ² (*kabalat ol malchut shamayim*, κατὰ τὴ Mishnah, Berachot 2, 5), καθὼς οἱ πιστοὶ ὀφείλαν νὰ τὸν ἐκστομίζουν³ μὲ δυνατὴ φωνή, σὲ στάση προσοχῆς καὶ μὲ περισσὸ φόβο⁴, στὴν ἐβραϊδᾶ φωνή (b. Megilloth 17b), ἐνῶ γιὰ τὶς ἐκτὸς Παλαιστίνης περιοχὰς ἀρκοῦσε ἡ ἑλληνικὴ—στὴν ἐκδοχὴ τῶν Ἑβδομήκοντα—μετάφρασί του⁵. Ἡ ἀναφορὰ στὸν ἐβραῖο διδάσκαλο Ἰούδα ha-Nasi ποὺ πρόφερε τὸν συγκεκριμένο στίχο μὲ τὸ ξεκίνημα κάθε νέας ἡμέρας, περνώντας τὰ χέρια του πάνω ἀπὸ τὰ μάτια του (Ταλμούδ, Berachot 13b), φαίνεται πὼς ὑπῆρξε ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἰουδαϊκῆς πλέον συνήθειας νὰ προφέρεται ὁ πρῶτος στίχος, ἐνῶ καλύπτονται τὰ μάτια μὲ τὴ δεξιὰ παλάμη τοῦ χεριοῦ· διότι λειτουργικῶς στὴν ἰουδαϊκὴ θρησκεία τὸ Shema ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη: α) *Δευτ.* 6, 4-9, β) *Δευτ.* 11, 13-21, γ) *Ἀριθμ.* 15, 37-41 (Mishnah, Berachot 2, 2), ποὺ ὅλα τοὺς συνδέονται μὲ κομβικὰ σημεῖα τῆς ἐβραϊκῆς μονολατρικῆς πίστεως⁶ ὡς ἐπαναβεβαίωση τῆς προσωπικῆς σχέσης τῶν λατρευτῶν μὲ τὸν θεῖο νόμο.

1. Βλ. N. Lamm, *The Shema: Spirituality and Law in Judaism*, Jewish Publication Society of America, 2000 (ἐκδ. Varda Books, Philadelphia, PA 2002) καὶ εἰδικότερα τὸ βιβλίο M. Levin, *With All Your Heart: the Shema in Jewish Worship, Practice and Life*, Targum Press, Inc., Southfield, MI, 2002, σσ. 207-212.

2. Μολονότι στὰ καλύτερα χροφ. τῆς Mishnah, Kaufmann καὶ Parma, ἡ προσθήκη τοῦ ὅρου τοῦ ζυγοῦ δὲν ἀπαντᾶται.

3. Βλ. C. Stern, *A Gateway to Prayer: The Shema and the Amidah (Gateway to Prayer)*, Behrman House Publishing, 1996.

4. Βλ. τὸ λήμμα L. Jacobs, “Shema, Reading of”, στὴν *Encyclopedia Judaica*, τόμ. 14, Keter Publishing House, Jerusalem 1978, στ. 1371-1372.

5. Αναλυτικοὶ κανόνες γιὰ τὴν ἀπαγγελία διαβάζουμε στὸ m. Berachot 1, 1-3, 6.

6. Βλ. M. Zlotowitz, *Shema Yisroel: The Three Portions of the Shema Including the Bedtime Shema*, Artscroll, 1982.

Αυτό, λοιπόν, τὸ «ἄκουσμα» τοῦ παλαιοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ θέλω νὰ διαβάσω ἱστορικῶς καὶ φιλολογικῶς, κυρίως κατὰ τὸ γράμμα καὶ λιγότερο κατὰ τὸ πνεῦμα, γιὰ νὰ μὴν προσπεράσω γραμματικοσημσιολογικὲς σημάσεις, ὅπως λ.χ. τῶν δύο μεγαλυτέρων στὴ συνήθη τυπογραφικὴ ἐμφάνιση γραμμάτων τῆς πρώτης πρότασης τοῦ Shema, 'ayin (y) καὶ dalet (7), τὰ ὅποια συνενούμενα διαβάζονται «7y» καὶ δηλώνουν ἐβραϊστὶ τὴ μαρτυρία: ὡσὰν ἡ ἀπαγγελία τοῦ Shema νὰ συνιστᾷ ἀπὴν ἀπόδειξη συμμαρτυρίας στὴν ἀλήθεια τοῦ λατρευτικοῦ μηνύματός του⁷.

Ἐξάλλου, πολλοὶ παλαιοδιαθηκολόγοι ἐπιμένουν πὼς ὅταν ὁ Χριστὸς ἀπάντησε στὴν πρόκληση γραμματέως τινὸς στὸ *Κατὰ Μάρκον* εὐαγγέλιο (12, 29-31: «²⁹ ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ ὅτι Πρώτη πάντων ἐντολή· ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν Κύριος εἷς ἐστὶ· ³⁰ καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή· ³¹ καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολή οὐκ ἔστι»), ἐπανάλαβε τὸ πρῶτο δίστιχο τοῦ Shema, συνδέοντάς το μὲ μία δευτέρη κορυφαία ἐντολή πού ἀπηχεῖται στὸ *Λευϊτ.* 19, 18b «καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»· ἐνῶ στὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ *Κατὰ Λουκᾶν* 10, 25-27 «²⁵ Καὶ ἰδοὺ νομικὸς τις ἀνέστη ἐκπειράζων αὐτὸν καὶ λέγων· Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζῶν αἰώνιον κληρονομήσω; ²⁶ ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πὼς ἀναγινώσκεις; ²⁷ ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν», ὁ νομικὸς προκαταλαμβάνει τὴν ἀπάντηση τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ μὲ τέτοια συμπλεκτικὴ διατύπωση πού προδίδει ὅτι καὶ τὰ δύο παλαιοδιαθηκικὰ χωρία συναπάρτιζαν πολιτισμικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς. Ἄλλωστε, τόσο ὁ ἐπόμενος στίχος τοῦ *Λευτ.* (6, 5) ὅσο καὶ ὁ προμνημονευθεὶς τοῦ *Λευϊτ.* ἀρχίζουν μὲ τὴ ρηματικὴ ἐντολή *ve'ahavta* (καὶ ἀγαπήσεις): ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ διαποτίζει κάθε στοιχεῖο τῆς ὑπαρξὸς τοῦ πιστοῦ⁸. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ στὸν μονοθεϊσμό⁹, σαφῶς στὴν Καινὴ Διαθήκη ἐντοπίζονται καὶ ἄλλες ρητὲς ἀναφορὲς (λ.χ. *Ματθ.* 22, 37, *Α΄ Κορ.* 8, 4· *Γαλ.* 3, 20, κ.ά.).

Οἱ πρῶτοι ἐπιστήμονες θρησκειολόγοι, ὅπως ὁ K. Kohler, συνεχίζοντας τὴν ἐμμονὴ τῶν ἀνατολιστῶν ἐρευνητῶν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ μελέτησαν τὴν ἀπαγγελία τοῦ Shema ὡς παράλληλη πρακτικὴ πρὸς τὴ ζωροαστρικὴ τῶν λατρευτῶν τοῦ Μάζντα, οἱ ὅποιοι, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν Ἀβέστα, χαιρετοῦσαν κάθε αὐγὴ τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιο-θεὸ Μίθρα μὲ τὸν ἱερὸ λογότυπο-προσευχὴ *Ashem Vohu*¹⁰· αὐτὴν τὴν ἐντυπωσιακὴ συνήθεια θέλησαν, σημειώνει ὁ Kohler, νὰ μιμηθοῦν οἱ Ἑβραῖοι, ὅχι στὸν ναὸ ἢ στὴ συναγωγὴ, ἀλλὰ στὴ φύση,

7. Βλ. M. Seidler, *Schma Jisrael. Einheit – Die jüdische Sicht*, Kovar, Eichenau 1998.

8. Βλ. W. L. Moran, "The Ancient Near Eastern Background of the Love of God in Deuteronomy", *Catholic Biblical Quarterly* 25, 1963, σσ. 77-87.

9. Γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἐντὸς τῆς ἰσραηλίτικης θρησκείας βλ. M. S. Smith, *The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel*, 2η ἐκδ., ἐκδ. Eerdmans, Grand Rapids, Mich.: 2002), σσ. 182-99 καὶ *The Origins of Biblical Monotheism: Israel's Polytheistic Background and the Ugaritic Texts*, Oxford University Press, Oxford 2001, σσ. 149-166.

10. Βλ. M. Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, Routledge, London 2001, σσ. 37-38.

προσαρμόζοντάς την ώστούσο στην ξεκάθαρη όμολογία τής ένότητας και μοναδικότητας του Θεού του Ίσραήλ, αντίθετα πρὸς τὴ ζωροαστρική διαρχία θεοτήτων¹¹.

Ὁ συσχετισμός του Shema με τὸν Μωσαϊκὸ Δεκάλογο μαρτυρεῖται στὸν Πάπυρο Nash, χρονολογ. περὶ τὸ 150 π.Χ., ποὺ περιέχει τὶς Δέκα Ἐντολές και τὸ Shema ὡς ὁδηγὸς τῆς πρωϊνῆς προσευχῆς γιὰ τὴ Δεύτερη Περίοδο τοῦ Ναοῦ (530 π.Χ.-70 μ.Χ.)¹². Δυστυχῶς, μετὰ τὸ δεύτερο γράμμα τοῦ Δευτ. 6, 5 τὸ χάσμα στὸν ἐν λόγω Πάπυρο δὲν ἐπιτρέπει τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς βραχύτερης ἢ ἐκτενέστερης κειμενικῆς ἀνάγνωσης τοῦ Shema¹³. Πάντως τόσο στὸ κείμενο τῶν Ἑβδομήκοντα ὅσο και τοῦ Παπύρου Nash ὁ στίχος 6, 4 τοῦ Δευτ. ἀρχίζει με τὴν εἰσαγωγικὴ ἀναφορὰ «καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματα και τὰ κρίματα ὅσα ἐνετείλατο κύριος τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου», ἀλλὰ ὁ Πάπυρος παραδίδει τὴ γραφὴ $\text{נְשָׂא אֱנִי כִּי הָיָה לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ}$ ἀντὶ κύριος. Οἱ περισσότεροι μελετητὲς τοῦ Παπύρου θεωροῦν αὐτὴν τὴν εἰσαγωγικὴ ἀναφορὰ ἓνα εἶδος λειτουργικῆς εἰσαγωγῆς στὸ Shema¹⁴. Ἄν και δὲν ἀποκλείεται ὁ Πάπυρος και οἱ Ἑβδομήκοντα νὰ παραπέμπουν σὲ κοινὸ Vorlage, ἐνὸς τὸ ἐβραϊκὸ (μασοριτικὸ) κείμενο δὲν ἦταν ἀκόμη σταθερὸ και παρέμενε ρευστό, καθὼς παρατηροῦμε ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Δεκαλόγου στὸν Πάπυρο ἄλλοτε πλησιάζει τὴν ἐκδοχὴ τῆς *Ἐξόδου*, ἄλλοτε τὴν ἐκδοχὴ τοῦ *Δευτερονομίου*, ἐνῶ μερικὲς φορές διαφέρει και ἀπὸ τὶς δύο, μᾶλλον τὸ Shema ἦταν σὲ λειτουργικὴ χρῆσι ἀρκετὰ ἐνωρὶς χρονολογικῶς. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὡς δεύτερος στίχος τοῦ Shema παραδίδεται ἡ ραββινικὴ προσθήκη $\text{וְיִתְּנָה לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מַלְכוּתָא בְּרַחֲמֵינוּ}$ (*Baruch shem kavod malchuto l'olam va-ed* = Εὐλογητὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐνδοξῆς βασιλείας Του γιὰ πάντα και στοὺς αἰῶνες), δίκην λειτουργικῆς ἀπόκρισις ἐν χρῆσει στὸν Ναὸ ὅταν προφερόταν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ἀρχικῶς εἶχε τὴ μορφή τοῦ ψαλμικοῦ στίχου 71, 19 «καὶ εὐλογητὸν τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα και εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος» (*Baruch shem k'vod l'olam*), ἀλλὰ ἀργότερα προστέθηκαν οἱ λέξεις *malchuto* (ἡ βασιλεία Του) και *va'ed* (στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων) ἴσως πρὸς ἀποκήρυξι τῶν κοσμικῶν φιλοδοξιῶν τῶν Ρωμαίων κατακτητῶν.

Ὁ πρῶτος στίχος τοῦ Shema $\text{שְׁמָא יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד}$ (Ἑβραϊκῶς) μεταγράφεται

11. K. Kohler, "SHEMA YISROEL: Origin and Purpose of Its Daily Recital", *Journal of Jewish Lore and Philosophy* 1, 1919, σσ. 255-264. Πβ. K.-E. Grözinger, *Jüdisches Denken. Theologie, Philosophie, Mystik*, τόμ. I: *Vom Gott Abrahams zum Gott des Aristoteles*, Campus Verlag, Frankfurt a. M. 2004, σ. 251.

12. Γιὰ τὴν παλαιογραφικὴ χρονολόγησι τοῦ Παπύρου βλ. F. M. Cross, "The Development of the Jewish Scripts", στὸν τόμο G. E. Wright (ἐπιμ.), *The Bible and the Ancient Near East: Essays in Honor of W.F. Albright*, Garden City, Doubleday, 1961, σσ. 133-202· ἐδῶ: 148.

13. Τὴν ιστορικὴ ἐξέλιξι τοῦ σχολιάζει ὁ McBride, S. Dean. "Yoke of the Kingdom: An Exposition of Deuteronomy 6:4-5", *Interpretation* 27 (1973): 273-306.

14. Βλ. S. C. Reif, *Problems with Prayers: Studies in the Textual History of Early Rabbinic Liturgy*, ἐκδ. Walter De Gruyter, Berlin & New York 2006, σσ. 115-16, M. A. Sweeney, "The Nash Papyrus: Preview of Coming Attractions", *Biblical Archeology Review* 36, 2010, σσ. 43-48, 77, E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, 3η ἐκδ., Fortress Press, Minneapolis, Minn. 2012, σ. 111, ἀλλὰ M. K. Peters, "Translating a Translation: Some Final Reflections on the Production of the New English Translation of Greek Deuteronomy", στὸν τόμο R. J. V. Hiebert (ἐπιμ.), *Translation Is Required: The Septuagint in Retrospect and Prospect*, Society of Biblical Literature (SBLSCS 56), Atlanta 2010, σσ. 119-134, κυρ. 124-125.

φωνητικῶς *Sh'ma Yisra'el*, *YHWH 'eloheinu* (ὁ πληθυντικὸς τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας α' προσώπου אֱלֹהִים *Elohim*, σημ. ὁ Θεός μας), *YHWH 'ehad* (τὸ ἐνικὸ ἀπόλυτο ἀριθμητικὸ ἕνας אֶחָד) καὶ μπορεῖ θεωρητικῶς νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τέσσερις διαφορετικοὺς τρόπους: α) ὁ *YHWH* εἶναι ὁ Θεός μας, μόνο ὁ *YHWH*, β) ὁ *YHWH* εἶναι ὁ Θεός μας, ὁ *YHWH* εἶναι ἕνας, γ) ὁ *YHWH* ὁ Θεός μας εἶναι ἕνας *YHWH*, δ) ὁ Θεός μας *YHWH*, ὁ *YHWH* εἶναι ἕνας· ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὸ δεδομένο ὅτι ἐπειδὴ οἱ ραββίνοι θεωροῦσαν ἱερὸ τὸ τετραγράμματο ὄνομα τοῦ Θεοῦ Γιαχβέ, *YHWH* < יהוה , δὲν τὸ πρόφεραν στὸ *Shema* καὶ παραδοσιακῶς τὸ ἀντικαθιστοῦσαν μὲ τὸ אֲדֹנָי (*Adonai* = Κύριος), γι' αὐτὸ ἀπήγγελαν ἐκφώνως τὸ *Shema* ὡς ἐξῆς: *Sh'ma Yisrael Adonai Eloheinu Adonai Ehad*. Οἱ διαφορετικὲς μεταφραστικὲς ἐκδοχὲς ὀφείλονται τόσο στὴν ἀμφίσημη συντακτικὴ ἐκφορά τοῦ χωρίου, καθὼς στὴ Βιβλικὴ Ἑβραϊκὴ σπανίως χρησιμοποιεῖται συνδετικὸ ρῆμα σὲ ἐνεστωτικὸ χρόνο, ὅποτε συνήθως ὑπονοεῖται καὶ ἐδῶ αὐτὸ συντελεῖ στὴ συντακτικὴ ἀμφισημία τῆς φράσης, ὅσο καὶ στὴν ἀκριβέστερη σημασιολόγηση τοῦ ἀριθμητικοῦ אֶחָד ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν G. Janzen «περιγράφει» τὴν ἐνότητα τοῦ *YHWH*, ἀποδίδοντας ἀκόμη καὶ τὴ συνοχὴ «ἐπιθυμίας καὶ δράσης, μεταξὺ πρόθεσης καὶ ἐκτέλεσης»¹⁵. Αὐτὴν κυρίως τὴν ἀκέραιη πίστη καὶ θεϊκὴ ἀξιопιστία στὸ πρόσωπο τοῦ Ἐνὸς Θεοῦ προβάλλει ὁ ἴδιος ἐρμηνευτής, ἀναγνωρίζοντας ὅμως ὅτι τουλάχιστον σὲ μία ἄλλη περίπτωση κειμενικῆς μαρτυρίας (*Zach.* 14, 9) ἡ λέξη אֶחָד σημαίνει «μόνος»¹⁶.

Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐτυμολογικὴ ἔρευνα τοῦ ὅρου *shema* ἀποκαλύπτει πὼς ἡ λέξη ἐμπερικλείει ὄχι μόνο τὴν αἴσθηση / δυνατότητα ἀκοῆς ἀλλὰ καὶ προσοχῆς, μάθησης, ἀποδοχῆς, ὑπακοῆς¹⁷, ὥστε σὲ συμφραζόμενα ἀκούσματος ἐκπεφρασμένου λόγου, ὅπως ἐδῶ, νὰ ὑπονοεῖται καὶ ἡ ἔμπρακτὴ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ποὺ λέχθηκε¹⁸, ὅπως διαβάζουμε λχ. καὶ στὸ χωρίο *Bar.* 3, 9 «Ἄκουε, Ἰσραὴλ, ἐντολὰς ζωῆς, ἐνωτίσασθε γινῶναι φρόνησιν», ἡ λέξη אֶחָד στὰ συμφραζόμενά της δὲν ὑποδηλώνει μόνο τὴν ἐπιτακτικὴ ἀφοσίωση στὴ μονοθεϊστικὴ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν προειδοποίησιν στὸν Ἰσραὴλ πέραν τοῦ Ἰορδάνη νὰ μὴν παρασυρθεῖ ἀπὸ ἀλλότριους θεοὺς καὶ εἰδῶλα¹⁹. Ἡ προστακτικὴ «ἄκουε, Ἰσραὴλ»

15. J. G. Janzen, "On the Most Important Word in The Shema", *Vetus Testamentum* 37, 1987, σσ. 280-300 (ἐδῶ: σ. 287).

16. *Αὐτόθι*, σ. 297. Ἐπίσης βλ. D. McBride, "Yoke of the Kingdom: An Exposition of Deuteronomy", 6:4-5, *Interpretation* 27, 1973, σσ. 273-306 (ἐδῶ: 291-297), T. Veijola, "Höre Israel! Der Sinn und Hintergrund von Deuteronomium", VI 4-9, *Vetus Testamentum* 42, 1992, σσ. 530-532, L.-J. Bord & D. Hamidović, "Écoute Israel" (Deut. VI 4), *Vetus Testamentum* 52, 2002, σ. 16, J. A. Wyse, "Loving God as an Act of Obedience: The Shema in Context", στὸν τόμο P. Yoder (ἐπιμ.), *Take This Word to Heart: The Shema in Torah and Gospel*, Institute of Mennonite Studies, Elkhart, IN, 2005, σσ. 48-51, κυρ. σημ. 79, J. Kraut, "Deciphering the Shema: Staircase Parallelism and the Syntax of Deuteronomy", 6:4, *Vetus Testamentum* 61, 2011, σσ. 582-560.

17. Βλ. U. Rütterswörden, „ אָזְנְךָ , אָזְנִי , הָאָזְנִי ” στὸ G. J. Botterweck & H. Ringgren (ἐπιμ.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, τόμ. 15, μτφρ. J. T. Willis, ἐκδ. Eerdmans, Grand Rapids 2006, σ. 254.

18. Βλ. K. T. Aitken, “ אָזְנְךָ ” στὸ W. A. Van Gemeren (ἐπιμ.), *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, τόμ. 4, ἐκδ. Zondervan, Grand Rapids 1997, σσ. 175-178.

19. Βλ. D. I. Block, "How Many is God? An Investigation into the Meaning of Deuteronomy", 6:4-5, *Journal of the Evangelical Theological Society* 47, 2004, σσ. 193-212 (ἐδῶ: σ. 208).

έρχεται τέταρτη σὲ μιὰ σειρά ἐπτὰ παρόμοιων ἐντολῶν στὸ ἴδιο βιβλίο τῆς Βίβλου (4, 1· 5, 1· 6, 3· 6, 4· 9, 1· 20, 3· 27, 9), δίπλα στὴν κλητικὴ προσφώνηση τοῦ Ἰσραὴλ, ἐνῶ σὲ ἄλλα χωρία (1, 13· 13, 4· 27, 10· 30, 2· 30, 10· 30, 20) ὑπονοεῖται ὁ ἴδιος ἀποδέκτης τῆς ἐντολῆς. Ἐνδεχομένως ἡ προστακτικὴ αὐτὴ χρησίμευε ἀρχικῶς ὡς πρόσταγμα μιᾶς ὁμαδικῆς λατρευτικῆς συνάξεως²⁰, ἐνῶ δὲν ἀποκλείεται ἡ προσγραφή τῆς στὴ σοφιολογικὴ γραμματεία ὡς λογότυπο (formula) πού, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Weinfeld, σηματοδοτεῖ τὴν ἑναρξὴ μιᾶς κατηχητικῆς προσφώνησης, κατὰ τὴν ὁποία ὁ σοφὸς διδάσκαλος προσκαλεῖ τὸν μαθητὴ του νὰ ἀκούσει ὑπακούοντας (π.χ. *Παρ.* 1, 8· *Ψαλμ.* 34, 12)²¹.

Στὴ συνέχεια παραθέτω τὸ κείμενο (*Δευτ.* 6, 4-9) τῶν Ἑβδομήκοντα (Παλαιὰ Διαθήκη)²², γιὰ νὰ ἐστιάσουμε στὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ Shema, ὅπου ὁμως δὲν παρατηρεῖται καμιὰ συντακτικὴ ἀμφισημία: «⁴ Καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ὅσα ἐνετείλατο κύριος τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου Ἄκουε, Ἰσραὴλ· κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστίν· ⁵ καὶ ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου. ⁶ καὶ ἔσται τὰ ῥήματα ταῦτα, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἐν τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν τῇ ψυχῇ σου· ⁷ καὶ προβιάσεις αὐτὰ τοὺς υἱούς σου καὶ λαλήσεις ἐν αὐτοῖς καθήμενος ἐν οἴκῳ καὶ πορευόμενος ἐν ὁδῷ καὶ κοιταζόμενος καὶ διανιστάμενος· ⁸ καὶ ἀφάνεις αὐτὰ εἰς σημεῖον ἐπὶ τῆς χειρός σου, καὶ ἔσται ἀσάλευτον πρὸ ὀφθαλμῶν σου· ⁹ καὶ γράψετε αὐτὰ ἐπὶ τὰς φιλίας τῶν οἰκιῶν ὑμῶν καὶ τῶν πυλῶν ὑμῶν». Ἀναζητώντας παραπλήσιες διατυπώσεις σὲ ἄλλους συγγραφεῖς τῆς ἐλληνοϊουδαϊκῆς γραμματείας ἐντοπίζουμε λ.χ. στὸν Ψ.-Ἑκαταῖο (Κλήμ. Ἀλεξ. *Στρωματεῖς*, 5, 14, 113, 1-2 *παρ.* Εὐσέβιο, *Εὐαγγ. προπ.* 13, 13, 40) τὴ φράση «εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστι<ν> θεός», στὸν Ψ.-Ὀρφέα (Ἀριστόβ. 4, 5 = Εὐσέβιο, *Εὐαγγ. προπ.* 13, 12, 5) «Εἷς ἐστ' αὐτοτελής», στὴν *Ἐπιστ. Ἀριστέου* 158-160 τὴν ὑπόμνηση «ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ θυρῶν προστέταχε μὲν ἡμῖν τιθέναι τὰ λόγια, πρὸς τὸ μνεῖαν εἶναι θεοῦ», στὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρεά, *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ.* 1, 30 «καὶ συνεχῶς ἐπάδει ποτὲ μὲν λέγων ὅτι θεὸς εἷς ἐστὶ καὶ κτίστης καὶ ποιητὴς τῶν ὅλων» καὶ ἄλλοι στὸ ἴδιο ἔργο 4, 137-142, ἢ στὴν πραγματεία του *Περὶ τῶν δέκα λόγων*, 64, ὅπως καὶ στὸν Φλ. Ἰώσηπο, *Ἰουδ. ἀρχ.* 3, 91 καὶ 4, 212-213· ὅλα τὰ ἀναφερόμενα χωρία φανερῶνουν τὴ γνώση καὶ ἐνίοτε τὴ λειτουργικὴ φύση τοῦ Shema. Ἡ διαφορετικὴ σειρά τῶν λέξεων στὸν Ψ.-Ἑκαταῖο «εἷς ἐστι<ν> θεός» ἐξυπηρετεῖ τὴν ἔμφαση διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἀπόλυτου ἀριθμητικοῦ πού προηγήθηκε, κάτι πού ἐπίσης διαβάζουμε καὶ στὸν Φίλωνα Ἀλεξ., *Περὶ φουτοργ.* 137 «εἷς ἐστὶν ὁ θεός», ὅπως ὑπαγορεύει ἡ συντακτικὴ ἐκφορὰ τοῦ λόγου του. Ὡστόσο ἡ κειμενοκριτικὴ ἀναφορὰ παραθεμάτων καὶ παραπομπῶν σὲ Βιβλικὸ κείμενο στὸ ἔργο τοῦ Φίλωνος εἶναι δυσχερὴς, καθὼς

20. Βλ. G. Von Rad, *Deuteronomy: A Commentary*, μτφρ. D. Barton, Westminster Press, Philadelphia 1966), σ. 63.

21. M. Weinfeld, *Deuteronomy 1-11: A New Translation with Introduction and Commentary*, ἐκδ. Doubleday (Anchor Bible. 5), New York 1991, σ. 199· πβ. N. Lohfink, *Das Hauptgebot: eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5-11*, ἐκδ. Pontifical Biblical Institute, Rom 1963, σ. 66.

22. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν J. W. Wevers (ἐκδ.), *Septuaginta: Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis*, τόμ. 3, 2, ἐκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1977.

τὰ σωζόμενα χειρόγραφα δὲν μαρτυροῦν τὸ ἀρχικὸ-πρωτότυπο κείμενο τῶν Γραφῶν καί, ὅπως ἐπιχειρηματολόγησε σὲ ἄρθρο του ὁ R. A. Kraft, πολλὰ τέτοια Γραφικὰ παραθέματα ὑπέστησαν ἀναθεώρηση σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ Ἀκύλα κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότη-
τα²³. Ὅσο γιὰ τὴ δομὴ τοῦ χωρίου τοῦ ἴδιου συγγραφέα *Περὶ τῶν δέκα λόγων*, 64²⁴, ὁ Φίλων παρακολουθεῖ τὸ παράλληλο κείμενο τοῦ *Δευτ.* 11, 18-20 πρῶτα μὲ τὴν τριμερῆ ἐντολὴ τοῦ *Δευτ.* 11, 18 (§§ 137-140), κατόπιν τὴ διδασκαλία τοῦ *Δευτ.* 11, 19 (§ 141) καὶ τέλος τὴν ἐπι-
γραφὴ τῶν λόγων στὰ κατώφλια τῶν θυρῶν καὶ τὶς πύλες τοῦ *Δευτ.* 11, 20 (§ 142). Σύστοιχος πρὸς τὴ ρητορικὴ ἐκφορὰ τοῦ λόγου του²⁵, ὁ Φίλων ἀγνοεῖ τὶς κτητικὲς ἀντωνυμίες τοῦ β' προσώπου, τόσο στὸν ἐνικὸ τοῦ *Δευτ.* 6, 6-9 ὅσο καὶ στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ τοῦ *Δευτ.* 11, 18-20. Ἡ παραδιδόμενη γραφὴ the «ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ θυρῶν» στὴν *Ἐπιστολὴ Ἀριστ.*, 158, ὅπως στοὺς Ἑβδομήκοντα καὶ στὸν Φίλωνα, δὲν διαθέτει ἰσοδύναμο τῆς πρόθεσης "כ τοῦ
μασοριτικοῦ κειμένου. Ἐπίσης ὁ Ἀριστέας, παρόμοια μὲ τὸν Φίλωνα, γιὰ ρητορικοὺς λό-
γους ἀποφεύγει τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία, ἀλλὰ ἡ ἀντίστροφη σειρὰ τῶν λέξεων ὑποδεικνύει
ἐλεύθερη παράφραση. Ὅσο γιὰ τὸν Ἰώσηπο, *Ἰουδ. ἀρχ.* 4, 213, ἡ συνοπτικὴ ἀναφορὰ «ἐπι-
γράφειν δὲ καὶ τοῖς θυρώμασιν αὐτῶν» μαρτυρεῖ κτητικὴ ἀντωνυμία πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ,
ὅπως στὸ κείμενο τῶν Ἑβδομήκοντα.

Στὴ μελέτη τους γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τοῦ Shema (*Δευτ.* 6, 4-9), ὅπως μαρτυρεῖται
ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴ γραμματεία τῆς Δεύτερης Περιόδου τοῦ Ναοῦ καὶ τὴ σχετικὴ χειρόγραφη
παράδοση, ὁ A. Lange καὶ ὁ M. Weigold διερεύνησαν τὰ διάφορα λειτουργικὰ συμφραζό-
μενα τοῦ «ἀκούσματος», τὰ ὁποῖα σαφῶς ἐπηρεάσαν τὴν ἐξέλιξιν ἢ καὶ κανονικοποίηση τοῦ
κειμένου²⁶. Ὡς γνωστόν, τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης (Dead Sea Scrolls) ἀποκαλύ-
πτουν μία κειμενικὴ ποικιλία ἐκτενέστερη τῶν τριῶν κυρίων μεσαιωνικῶν παραδόσεων τοῦ
κειμένου πού ἐκπροσωποῦν τὸ μασοριτικὸ πρωτότυπο, οἱ Ἑβδομήκοντα καὶ ἡ Σαμαρειτικὴ
Πεντάτευχος. Οἱ Lange καὶ Weigold ἀφ' ἐνὸς ἀμφισβήτησαν τὴν ἐπικρατήσασα κατὰ τὶς
τελευταῖες δεκαετίες γνώμη ὅτι μόνον οἱ ἀναφορὲς πού εἰσάγονται μὲ λογότυπους παρα-
πομπῶν, ὅπως כותב ושאב, μποροῦν νὰ θεωροῦνται κανονικὲς παραπομπές, ἐνῶ ὅλες οἱ

23. R. A. Kraft, "Philo's Bible Revisited: The 'Aberrant Texts' and Their Quotations of Moses", στὸν τόμο F. García Martínez & M. Vervenne (ἐπιμ.), *Interpreting Translation: Studies on the LXX and Ezekiel in Honour of J. Lust*, ἐκδ. Peeters (BETL. 192), Leuven: 2005, σσ. 237-253. Βλ. ἐπίσης τὶς προηγ. μελέτες τῶν P. Katz, *Philo's Bible: The Aberrant Text of Bible Quotations in Some Philonic Writings and Its Place in the Textual History of the Greek Bible*, University Press, Cambridge 1950 καὶ D. Barthélemy, "Est-ce Hoshaya Rabba qui censura le 'Commentaire allégorique'". À partir des retouches faites aux citations bibliques, étude sur la tradition textuelle du Commentaire Allégorique de Philon", στὸν τόμο τοῦ ἴδιου, *Études d'histoire du texte de l'Ancien Testament*, Éditions universitaires (OBO. 21), Fribourg 1978, σσ. 140-173 καὶ 390-391.

24. Γιὰ τὸ ἐν λόγῳ χωρίο βλ. N. Cohen, *Philo Judaeus: His Universe of Discourse*, ἐκδ. Lang (BEATAJ. 24), Frankfurt am Main 1995, σσ. 129-177.

25. Βλ. A. Mendelson, "'Did Philo Say the Shema?'. And Other Reflections on E. P. Sanders' [sic] Judaism: Practice and Belief", *Studia Philonica Annual* 6, 1994, σσ. 160-170.

26. A. Lange & M. Weigold, "The Text of the Shema Yisrael in Qumran Literature and Elsewhere", στὸν τόμο A. Piquer Otero & P. A. Torijano Morales (ἐπιμ.), *Textual Criticism and Dead Sea Scrolls: Studies in Honour of Julio Trebolle Barrera. Florilegium Complutense*, ἐκδ. Brill, Leiden & Boston 2012, σσ. 148-177.

λοιπές να γίνονται αποδεκτές σαν ἑμμεσες ἀναφορές (allusions)²⁷, ἐπειδὴ δὲν κατόπτριζε τὴς συνθήκης τῆς ἀρχαίας διακειμενικότητας, καὶ ἀφ’ ἑτέρου συνυπολόγισαν τὴ λειτουργία τῆς λογοτυπικῆς ρητορικῆς τῆς ἐβραϊκῆς Βίβλου· κατάλληλο παράδειγμα ἔστω τὸ βιβλίον τοῦ Δευτ. καὶ πῶς συγκεκριμένα, τὸ πρῶτο δίστιχο τοῦ Shema. Ἡ φράση ποὺ δηλώνει «μὲ ὅλη τὴν καρδιὰ καὶ μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ κάποιου» ἐπανέρχεται συχνὰ στὸ Δευτ.: 4, 29· 6, 5· 10, 12 πβ. 4QRP^b (4Q364) 28a-b 8-9· 11, 13· 13, 4 (= 11QT^a (11Q19) LIV 12-13)· 26, 16· 30, 2· 6, 10), ἀποτελώντας εἴτε ιδιωματοισμό ποὺ ἐπικράτησε καὶ στὴ μεταγενέστερη γραμματεία, ἀλλὰ μὲ ἄγνωστο τὸ ἀκριβὲς χωρίο προέλευσής του ἀπὸ τὸ Δευτ., εἴτε λογότυπο ποὺ βρισκόταν σὲ συνεχὴ χρῆση ἀνεξαρτήτως τοῦ βιβλίου τοῦ Δευτ., λ.χ. στὰ φυλακτήρια καὶ mezuzot μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης –τὸν στίχο 8 ἢ προφορικὴ ἰουδαϊκὴ παράδοση ἐρμήνευσε ὡς *tefillin*²⁸ καὶ τὸν στίχο 9 κατοχύρωσε ὡς *mezuzah*–, τὰ ὁποῖα ἐντοπίστηκαν στὸ Qumran καὶ στίς περιοχὲς ποὺ σχετίστηκαν μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Bar Kokhba, καὶ τὰ ὁποῖα ὡς συλλογὲς-ἐρανίσματα παραθεμάτων ἀπὸ τὴν Πεντάτευχο θυμίζουν παπυρικά ἀποσπάσματα ὅπως τὸν Πάπυρο Nash ἢ τὸ 4QDeutⁿ (4Q41) καὶ πρέπει νὰ ἀξιολογηθοῦν φιλολογικῶς ὡς κάτι μεταξὺ Βιβλικοῦ χειρογράφου καὶ ἀνθολογίου (florilegium)²⁹. Ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ἰώσηπος οὔτε ὁ Ἀριστέας στὰ προαναφερθέντα χωρία ἀποκαλύπτουν τὸ ἀκριβὲς κείμενο τῶν στίχων ποὺ οἱ πιστοὶ ὀφείλαν νὰ ἀπαγγέλουν δις τῆς ἡμέρας, ἡ μοναδικὴ πηγὴ μαρτυριῶν γιὰ τὸν κειμενικὸ προσδιορισμὸ τοῦ Shema κατὰ τὴ Δεύτερη περίοδο τοῦ Ναοῦ εἶναι αὐτὴ τῆς χειρόγραφης παράδοσής του, ὅπου ὅμως ἡ κακὴ καὶ σπαραγματικὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ εἰκόνα τῶν χειρογράφων δὲν ἐπιτρέπει περιθώρια αἰσιοδοξίας στὴν περίπτωση τῶν 4QPhyl B (4Q129: Δευτ. 6, 2-3, 5), 4QPhyl H (4Q135: Δευτ. 6, 1-5), 4QPhyl I (4Q136: Δευτ. 6, 6-7), 4QPhyl M (4Q140: Δευτ. 6, 1-5), 4QPhyl O (4Q142: Δευτ. 6, 7-9), 4QMez B (4Q150: Δευτ. 6, 5-6), 4QMez C (4Q151: Δευτ. 6, 1 καὶ 3 καὶ 5 καὶ 7 καὶ 9), 4QMez D (4Q152: Δευτ. 6, 5-7). Ἀντιθέτως, γιὰ τὰ 4QPhyl C (4Q130), 8QPhyl (8Q3), XQPhyl 2 (XQ2), MurPhyl (Mur 4) καὶ and XHev/SePhyl (XHev/Se 5) διάφορα κειμενογραφήματα καὶ ἐνδείξεις φανερόνουν πῶς τὸ Δευτ. 6, 4-9 ἦταν ἀντιληπτὸ ὡς μία κειμενικὴ ἐνότητα. Οἱ Lange καὶ Weigold διατύπωσαν τὴν ἄποψη πῶς μετὰ τὴ δευτέρη Περίοδο τοῦ Ναοῦ καὶ τὴν καθημερινὴ λειτουργικὴ χρῆσι τοῦ Shema, τὸ ἐβραϊκὸ κείμενο τοῦ Δευτ. 6, 4-5 σταθεροποιήθηκε στὴ βραχύτερη παράδοσή του, ἐνῶ στὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοσή του τὸ ἴδιο κείμενο παρέμενε ρευστὸ ἕως καὶ ἐπειδὴ τὸ Δευτ. 6, 6-9 θεωρήθηκε μέρος ὁδηγιῶν γιὰ τὴν ἀπαγγελία τοῦ Shema, τὸ ὁποῖο

27. Βλ. λ.χ. S. Metso, “Biblical Quotations in the Community Rule”, στὸν τόμο E. D. Herbert & E. Tov (ἐκδ.), *The Bible as Book: The Hebrew Bible and the Judaean Desert Discoveries*, ἐκδ. The British Museum, London 2002, σσ. 81-92 (ἐδῶ: σ. 81) καὶ *The Serekh Texts*, ἐκδ. T&T Clark (Library of Second Temple Studies. 62· Companion to the Qumran Scrolls. 9), London 2007, σ. 41.

28. Γιὰ τὰ *tefillin* τοῦ Qumran βλ. Y. Yadin, *Tefillin from Qumran (XQPhil 1-4)*, ἐκδ. Israel Exploration Society, Jerusalem 1969 καὶ G. Vermes, “Pre-Mishnaic Jewish Worship and the Phylacteries from the Dead Sea,” *Vetus Testamentum* 9, 1959, σσ. 65-72.

29. Περισσότερα γιὰ τὰ φυλακτήρια καὶ τὰ mezuzot στὰ Χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης βλ. A. Lange, *Handbuch zu den Textfunden vom Toten Meer*, τόμ. 1: *Die Handschriften biblischer Bücher von Qumran und den anderen Fundorten*, ἐκδ. Mohr Siebeck, Tübingen: 2009, σσ. 116-122 καὶ Y. B. Cohn, *Tangled Up in Text: Tefillin and the Ancient World*, ἐκδ. Brown University (BJS. 351), Providence 2008, σσ. 55-102.

δὲν ἀπαγγελοῦν. Σὲ ἓνα τέτοιο συμπέρασμα κατέληξαν καὶ βάσει τῶν κουμρανικῶν χειρογράφων μὲ τοὺς Ψαλμούς, ποὺ παρουσιάζουν μεγάλες ἀποκλίσεις μεταξύ τους ὡς πρὸς τὴ διάκριση τῶν Βιβλικῶν ἀπὸ τοὺς μὴ-Βιβλικούς καὶ τὴ σειρά ἐκθεσῆς τους³⁰.

Πάντως οἱ μονοθεϊστικὲς ἀναφορὲς-χωρία στὴν ἀρχαία ἐβραϊκὴ καὶ στὴν πρωτοχριστιανικὴ γραμματεία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν παραπομπὲς στὸν στίχο Δευτ. 6, 4, καθὼς κάλλιστα μποροῦν νὰ ἀπηχοῦν τὸ χωρίο Ἐξόδ. 3, 14 ἢ ἄλλα παλαιοδιαθηκικά χωρία. Αὐτὸ ἀκριβῶς, ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι τὸ θέμα ποὺ παρατηροῦμε στὸ ἔργο τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως³¹: βλ. λ.χ. *Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμ.*. 100 καὶ 172· *Νόμων ἱερ. ἀλληγ.* 1, 51· 2, 1-3· 3, 82· *Περὶ τῶν χειρουβ.* 27, 83, 109· *Περὶ γεν. Ἀβελ.* 59· *Περὶ ἀποικ.* 134· κ.ά.: ἀκόμη καὶ σὲ μεταγενέστερα κείμενα: βλ. λ.χ. *Δ' Μακκ.* 5, 24· *Σιβυλλ. χρ.* 3, 629· 5, 285· *Ἀποκ. Μωσέως* 13, 5· *Μάρκ.* 2, 7· 10, 18 ὡς παρ. *Ματθ.* 19, 17 ὡς παρ. *Λουκ.* 18, 19³². Μὲ τὴ λειτουργία του ὡς συνδετικὸ ρῆμα ἢ προσθήκη כִּי־ στὸν Πάπυρο Nash μεταβάλλει τὴ φράση יְיָ יְיָ־ σὲ ἀνεξάρτητη πρόταση ποὺ γενικῶς σημαίνει τὴ μοναδικότητα τοῦ Κυρίου καὶ ἔτσι τὸ χωρίο Δευτ. 6, 4 καθίσταται ὁμολογία μονοθεϊστικῆς πίστεως. Θεωρητικῶς αὐτὴ ἢ προσθήκη τοῦ Παπύρου Nash θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει στὸ ἀρχαῖο ἐβραϊκὸ πρωτότυπο τοῦ *ἐστὶν* τῶν Ἑβδομήκοντα, ἀφοῦ ἡ πρόσθετη εἰσαγωγή στὸ Δευτ. 6, 4 τῶν Ἑβδομήκοντα μαρτυρεῖται στὸν Πάπυρο.

Περαιτέρω κειμενοκριτικὲς παρατηρήσεις ἀποδεικνύουν τὴν ὀριστικὴ σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ πλέον κειμένου γιὰ τὴν κανονικοποίηση τοῦ «ἀκούσματος» ἢ, τουλάχιστον, τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου γιὰ τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τῶν ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς. Ἀντὶ τῆς γενικῆς *διανοίας* ἢ πλειονότητας τῶν κωδίκων, περιλαμβανομένου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ (B^A), παρέχει *καρδίας* ποὺ εἶναι τὸ κύριο ἰσοδύναμο τοῦ כִּי־ στοὺς Ἑβδομήκοντα γενικῶς καὶ στὸ Δευτ. τῶν Ἑβδομήκοντα. Τὴν τελευταία γραφὴ προκρίνει καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ Rahlfs, ἐνῶ ὁ Wevers ὑπερασπίστηκε τὴν ἀρχαιότητα τῆς σπανιότερης ἀπόδοσης *διανοίας* ποὺ μαρτυρεῖται ἰδίως στὸν Βατικανὸ κώδικα (B^B) καὶ τὸν P. Chester Beatty VI (B⁹⁶³)³³. Στὴ χειρόγραφη παράδοσις τῶν Ἑβδομήκοντα ἡ *διάνοια* μαρτυρεῖται γιὰ τὴν πρώτη λέξη τοῦ Δευτ. 6, 5, כִּי־ (LXX B), ἐνῶ στὰ λεγόμενα Συνοπτικὰ Εὐαγγέλια ἡ *διάνοια* ἐπεξηγεῖ τὸν τελικὴ λέξη τοῦ ἴδιου χωρίου, μὲ τὴ λογικὴ πιθανότητα οἱ Συνοπτικοὶ εὐαγγελιστὲς νὰ ἀπηχοῦν ἀρχαιότερη ἰουδαϊκὴ παράδοσις, π.χ. τῶν Χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς

30. P. W. Flint, *The Dead Sea Psalms Scrolls and the Book of Psalms*, ἐκδ. Brill (STDJ. 17), Leiden 1997, σσ. 150-171, 239· πβ. cf. Lange, *Handbuch zu den Textfinden vom Toten Meer*, ὁ.π., σσ. 416-421.

31. Γιὰ τοὺς φιλωνικούς ὅρους γιὰ τὸν Θεὸ βλ. G. Mayer, "Die herrscherliche Titulatur Gottes bei Philo von Alexandria", στὸν τόμο D. Koch & H. Lichtenberger (ἐκδ.), *Begegnungen zwischen Christentum und Judentum in Antike und Mittelalter: Festschrift für Heinz Schreckenberg*, ἐκδ. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1993, σσ. 293-302.

32. Βλ. περαιτέρω κατάλογο χωρίων ποὺ παρέχει ὁ E. Waaler, "The Shema and the First Commandment", στὸν τόμο *First Corinthians: An Intertextual Approach to Paul's Re-reading of Deuteronomy*, ἐκδ. Mohr (WUNT. 253), Tübingen 2008, σσ. 447-452.

33. Βλ. J. W. Wevers, *Text History of the Greek Deuteronomy*, ἐκδ. Vandenhoeck & Ruprecht (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse 3.106; MSU 13), Göttingen 1978, σ. 59, ἀλλὰ A. Yarbro Collins, *Mark: A Commentary*, ἐκδ. Fortress (Hermeneia), Minneapolis 2007, σ. 574 σημ. 81.

Θαλάσσης, στὰ ὁποῖα μὲ τὸν ὅρο *διάνοια* ἐρμηνεύεται ὁ ὅρος דָּנָה . Ἐπίσης, στοὺς περισσότερους παλαιοδιαθηκικοὺς κώδικες, συμπεριλαμβανομένων τῶν δύο βασικῶν ($\mathfrak{G}^A$) καὶ ($\mathfrak{G}^B$), συναντοῦμε τὸν ἐνικὸ τοῦ ἐπιθέτου *ἀσάλευτον* ὅπως στὸ χωρίο τῆς *Ἐξόδ.* 13, 16, ποὺ προτιμᾶται στὴν ἔκδ. Rahlfs ἐνῶ στὸ ἀθωνίτικο χφ. 767 τοῦ 13ου-14ου αἰ. τὸ ἀντίθετο *σαλευτὸν* ποὺ ὑπονοεῖται στὴ Βουλγάτα («*movebuntur*») καὶ στὸν Φύλωνα, *Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ.* 4, 137 κα 139³⁴. Ἐν τέλει, οἱ διάφορες γραφεῖς (variants) τοῦ *Δευτ.* 6, 5 βασίζονται πιθανότατα στὴν ἀπόδοση τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τῶν Ἑβδομήκοντα· μᾶλλον πρόκειται γιὰ ἐνδογλωσσικὴ κειμενικὴ διαφοροποίηση κατὰ τὴ μεταφραστικὴ δραστηριότητα καὶ τὸν προβληματισμὸ τῶν ἐλληνιστῶν. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀπόδοση τοῦ לֵב ὡς *ἐξ* / *ἐν* καὶ οἱ μεταφραστικὲς ἐκδοχὲς τοῦ דָּנָה (*τῆς διανοίας σου* / *τῆς καρδίας σου*) καὶ τοῦ דִּנְיָה (*τῆς δυνάμεώς σου* / *τῆς ἰσχύος σου*), ἴσως καὶ σὲ ἐναρμόνιση τοῦ συγκεκριμένου χωρίου τοῦ *Δευτ.* μὲ τὸ *Δ' Βασ.* 23, 25 ποὺ μεταφράστηκε «ἐν ὅλῃ καρδίᾳ αὐτοῦ καὶ ἐν ὅλῃ ψυχῇ αὐτοῦ καὶ ἐν ὅλῃ ἰσχύϊ αὐτοῦ»³⁵.

34. Βλ. J. W. Wevers, *Notes on the Greek Text of Deuteronomy*, Scholars Press (SBLSCS 39), Atlanta 1995, σ. 116.

35. Γιὰ τὴ μονολατρικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ *Δευτ.* 6, 4 βλ. J. H. Tigay, *Deuteronomy: The Traditional Hebrew Text with the New JPS Translation*, JPS (The JPS Torah Commentary), Philadelphia 1996, σσ. 76, 438-441.

Η ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ*

Τοῦ **ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ**

Φιλολόγου - Θεολόγου

I. Προστάδιο

Γεγονός εἶναι ὅτι τὸν Τύπο ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται πολὺ νωρίς, μετὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, «σχέδια, καθ' ἡμέραν, ἀπὸ τὸν ἀγαπῶντα τὴν παιδείαν τοῦ ἔθνους... σχέδια περὶ ἐιδικῶν σχολῶν, Ἀκαδημιῶν κ.λπ.».

«Διάφοροι πεπαιδευμένοι Ἕλληνες» γράφει ἡ *Ἀθηνᾶ*, «ἐγκρατεῖς καὶ εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἤλθον ἀπὸ τὴν φωτισμένην Εὐρώπην διὰ νὰ διαδώσουν τὰ φῶτά των εἰς τὴν πατρίδα των, ἀλλ' αὐτοὶ διάγουν ἢ ἰδιωτεύοντες ἢ εἰς διαφόρους πολιτικὰς θέσεις, ἐνῶ εἰς τὰς διδασκαλικὰς καθέδρας ἐμποροῦσαν νὰ ὠφελήσουν μεγάλως τὸ ἔθνος των»¹.

Μερικοὶ ὅμως ἀπ' αὐτοῦς, μὴ ὑπάρχοντος ἀνωτέρου διδασκαλείου, Πανεπιστήμιον δηλαδὴ, ἐπεδίδοντο σὲ διδασκαλία ἀνωτέρων μαθημάτων, ὡς ἦσαν ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος, ποὺ δίδασκε ἀστικὸ δίκαιο², ὁ Λέων Μελάς, ποὺ δίδασκε ποινικὸ δίκαιο³, ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος, ὁ ὁποῖος ἐξηγοῦσε τὸν Γαλλικὸ νόμο ἤτοι Γαλλικὸ Ἀστικὸ Δίκαιο⁴, ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ποὺ δίδασκε στὸ Μουσεῖο τῆς Σύρας, Γενικὴ Ἱστορία, στὸ ἴδιο Μουσεῖο, ὁ δικηγόρος Π. Πλατὺς δίδασκε Ἐμπορικὸ Δίκαιο⁵, ὁ δὲ Γυμνασιάρχης Σερούϊος δίδασκε καθολικὴ (Γενικὴ) Ἱστορία⁶.

II. Αναγκαιότητα

Ἡ *Ἀθηνᾶ* δημοσιεύει δύο ἄρθρα τοῦ Κ. Νέγρη μὲ τίτλο «Πανεπιστήμιον»⁷ ὅπου ὁ ἀρθρογράφος καταδεικνύει τὴν ἀναγκαιότητα ἰδρύσεως Πανεπιστημίου λέγοντας ὅτι, πῶς μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν ἔξοχοι ἄνδρες, ποὺ θὰ διοικήσουν τὸ ἔθνος ἂν δὲν συγκροτηθῇ ἓνα Πανεπιστήμιον «τὸ ὁποῖον, ὡς ἄλλο ἐλκυστικὸν κέντρον, νὰ συγκεντρῶνῃ εἰς αὐτὸ τοὺς ὀλίγους

* Περὶ ὅλων αὐτῶν παράβαλε τὴν ὅλως ἐνδιαφέρουσα Διατριβὴ τοῦ διακεκριμένου ἐρευνητοῦ Κώστα Λάππα: «Πανεπιστήμιο καὶ φοιτητὲς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 19^ο αἰῶνα», Ἀθήνα 2004, σσ. 739.

1. *Ἀθηνᾶ*, 384/4-11-1836.

2. *Ἑλληνικὸς Ταχυδρόμος*, 6/9-6-1836.

3. *Ἑλληνικὸς Ταχυδρόμος*, 14/7-7-1836.

4. *Αἰὼν*, 1253/21-8-1858. Πρβλ. *Φιλογένεια*, ΙΘ, 1 (2017), σσ. 26-29.

5. *Ἀθηνᾶ*, 212/16-1-1835.

6. *Ἀθηνᾶ*, 496/22-12-1837. Πρβλ. Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο καὶ φοιτητὲς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 19^ο Αἰῶνα*, Ἀθήνα 2004, σ. 78.

7. *Ἀθηνᾶ*, 342/6-6-1836 καὶ 349/4-7-1836.

παιδευμένους όμογενείς». Απαντᾷ δὲ συγχρόνως καὶ στὶς ἀντιρρήσεις ἀντιθέτων ποὺ πρόβαλαν τὰ ἐπιχειρήματα: ὅτι δὲν ἔχουμε σχετικούς πόρους καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχουν νέοι προκαταρτισμένοι. Ὁ Νέγρης, ἔγραφε, ἑκατομμύρια ἐξωδεύθησαν χωρὶς νὰ ἀφήσουν ὡς ἵχνος τῆς παρόδου των, δημόσιον κατὰστημα, τὸ πρῶτον, καὶ τὸ δεύτερον ἡ σύστασις τοῦ Πανεπιστημίου θὰ ἐνώσῃ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ συγκεντρώνοντας φοιτητὲς ἀπὸ Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, Βλαχία καὶ Μολδαβία, πέραν τῶν ἄλλων εὐεργεσιῶν πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν.

Σχολιάζοντας τὰ ἄρθρα αὐτὰ καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ προκαλοῦσαν, ἡ ἐφ. «Ὁ Σωτήρ»⁸ μὲ τὸν τίτλο «Τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀναβαπτισθείσης (Ἀθηνᾶς)», ἔγραφε: «Νὰ τὸ σχοινὶ ὁποῦ ὑπάγω νὰ τὸ φέρω. Ταῦτα εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐκτεταμένου καὶ πολλὰ πεζοῦ ἁρθροῦ τῆς Ἀναβαπτισθείσης, ἐπιγραφόμενον Πανεπιστήμιον».

Ὁ Σ. Καλογερόπουλος⁹ ἀναφερόμενος σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀ. Κοραῆ, κύριον θέμα τῆς ὁποίας ἦταν ἡ παιδεία τῆς νεολαίας, γράφει ὅτι ἔχουν γίνεи σχέδια περὶ Ἀκαδημιῶν, εἰδικῶν σχολῶν, ὅμως ὁ χρόνος περνᾷ καὶ «οὔτε Ἀκαδημία, οὔτε εἰδικὰς σχολὰς βλέπομεν».

Ἐπισημαίνεται δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἀνέλαβαν πρωτοβουλίες μορφώσεως τῶν νέων, ὡς οἱ: Θ. Καΐρης, Π. Ἀργυρόπουλος, Λ. Μελάς, Ν. Βάμβας, Κ. Νέγρης, Π. Στροῦμπος.

Ἡ ἀναγκαιότητα συστάσεως Πανεπιστημίου ἐπισημαίνεται καὶ σὲ ἄλλο ἄρθρο τῆς Ἀθηνᾶς¹⁰ τῆς «22 Ἰανουαρίου» τοῦ 1837 θεωρώντας αὐτὴ «ὡς χρέος ἱερὸν καὶ ἀπαραίτητον διὰ τὴν διάδοσιν τῶν φώτων».

Δὲν παραλείπει ὁ ἀρθρογράφος νὰ ὑπενθυμίσῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μάουρερ «ἐσχάτως εἶχε συντάξῃ πλήρη διοργανισμὸν διὰ τὴν παιδείαν μας»¹¹.

III. Κτίριο

Τὸ πρῶτο οἶκημα γιὰ τὴ στέγασιν τοῦ Πανεπιστημίου, ποὺ θεωρήθηκε κατάλληλο, ἦταν τὸ σπῖτι τοῦ ἀρχιτέκτονα Σταμάτη Κλεάνθη, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τὸν Νοέμβριον τοῦ 1841. Τοῦτο ὅμως γιὰ τὴν ἐφημ. Ἀθηνᾶ δὲν ἦταν τόσο κατάλληλο. Γι' αὐτὸ στὶς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1837, ἔγραφε:

«Λέγεται, ὅτι ἡ ἐναρξὶς τοῦ Πανδιδακτηρίου θέλει γίνεи τὴν 8 τοῦ ἐρχομένου μηνός. Λέγεται προσέτι, ὅτι τὸ προσωπικὸν του καθὼς καὶ ὁ διοργανισμὸς του ὑπέφερε κάμποσας μεταβολάς, πλὴν μέχρι τοῦδε τίποτε θετικὸν δὲν γνωρίζομεν. Ἐν πρᾶγμα μόνον γνωρίζομεν, ὅτι διὰ νὰ δυσκολεύωνται οἱ μαθηταί, καὶ διὰ νὰ μὴν πατῇ κανεὶς ἀκροατὴς εἰς τὸ Πανδιδακτήριον τοῦτο, ἡ διὰ νὰ εὐχαριστήσουν μὲ μεγίστην βλάβην τοῦ δημοσίου καὶ κατὰ τοῦτο τὸν Κύριον Κλεάνθη, κατεδίκασαν τοὺς Πανδιδάκτας νὰ ἐξορισθοῦν εἰς τὸ ὀσπίτιόν του, διὰ νὰ τοὺς ἀκούουν φαίνεται ἐκεῖ διδάσκοντας μόνον οἱ βράχοι τῆς Ἀκροπόλεως. Προσθέ-

8. Ὁ Σωτήρ, 42/14-1-1837.

9. Πρόεδρος τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρίας Ναυπλίου (πρβλ. Ἐπιστολὴ Ἀ. Κοραῆ, πρὸς τὸν Πρόεδρο τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρίας, συστηθείσης εἰς Ναύπλιον τὸ 1825 ἔτος), Ἀθηνᾶ, 384/4-11-1836.

10. Ἀθηνᾶ, 405/23-1-1837.

11. Βλ. Κώστας Λάμπας, ὅπ. π., ὅπου ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὴν ἵδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου, σσ. 57-96 καὶ 675-677. Δημοσιεύονται Σχέδια καὶ Διατάγματα περὶ τῆς ἱδρύσεως.

τούν μάλιστα, ότι ή Κυβέρνησις ήμποροῦσε μὲν νά ἐνοικιάσῃ τὸ ὀσπίτιον ὅπου ἤδη κατοικεῖ ὁ Κύριος Ρίζος, ἐπειδὴ θέλει τὸ ἀφήσῃ μετ' ὀλίγον, τὸ ὁποῖον καὶ καταλληλότερον εἶναι καὶ κεντρικόν, πλὴν διὰ νά μὴ δυσαρεστήσῃ τὸν Κύριον Κλεάνθην, ἥ διὰ νά μὴν χάσῃ τὸ καρφί, προτιμᾷ νά χάσῃ καὶ τὸ πέταλον καὶ τὸν ἵππον¹².

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα Πανεπιστήμιον ὁ Σωτήρ, παρατηρεῖ: «Τὶ σημαίνει ἡ λέξις Πανεπιστήμιον; Δὲν ἦτο τάχα προσφυεστέρα ἡ λέξις Ἀκαδημία, ἥ, κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς, Μουσεῖον;

Ἐπειτα ήμπορεῖ νά υπάρξῃ τι γελοιότερον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοῦ περὶ συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου Διατάγματος. Ἐν ᾧ πρόκειται λόγος περὶ τοῦ ὑπερτάτου παιδευτικοῦ καταστήματος τοῦ Κράτους, ήμπορεῖ τις νά ὑποθέσῃ, ὅτι οἱ νομοθέται του κυριεύονται ἀπὸ τοιοῦτον ὑπέρτατον βαθμὸν ἀμαθείας καὶ ἀφιλοκαλίας; Τί σημαίνει, χάριν παραδείγματος:

«Ἐδιδάσαμεν νά ἀφήσωμεν ἀμετάβλητον τὸ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μας ἐκδοθὲν διάταγμα περὶ συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον θέλομεν νά στερεωθῇ καὶ νά ἐπικυρώσωμεν κ.τ.λ. κ.τ.λ.».

Καὶ περαιτέρω:

«Προσκαλέσαντες τὴν Γραμματεῖαν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως νά μᾶς ἀναφέρῃ κατ' ἐπανάληψιν περὶ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως κ.τ.λ.».

Ὁ Βασιλεὺς, ἐρωτῶμεν, προσπαθεῖ κατ' ἐπανάληψιν, ἥ ἡ Γραμματεία ἀναφέρεται κατ' ἐπανάληψιν Γραμματεὺς, προσκαλούμενος κατ' ἐπανάληψιν, τι ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ κωφός, ἡ ὀκνηρός;... Πόσαι ἄλλαι παρόμοιαι ἀηδία!

Εἰς τὸ αὐτὸ περὶ συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου Διάταγμα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἴδιος βασιλεὺς Ὅθων διατάττει.

Πρὸς μνήμην δὲ τοῦ συστήσαντος αὐτό, θέλει φέρει τὴν ἐπωνυμία, Πανεπιστήμιον τοῦ Ὅθωνος.

Τὸ νά φέρῃ τὸ κατάστημα τὸ ὄνομα τοῦ Ὅθωνος, τοῦτο εἶναι καὶ δίκαιον καὶ εὐάρεστον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε νά ψηφισθῇ ἀπὸ τὸν Βασιλέα.

Ἡ εὐπρέπεια ἀπῆτει, ὁ Πρύτανις καὶ οἱ Σχολιάρχαι νά συνεδριάσουν, προεδρεύοντος τοῦ Γραμματέως, ἀμέσως μετὰ τὴν τελετὴν τῆς ἐνάρξεως, καὶ νά ζητήσουν τὴν ἄδειαν τοῦ Βασιλέως, διὰ νά φέρῃ τὸ κατάστημα τὸ ὄνομά του»¹³.

Ἡ Ἀθηνᾶ, σὲ κείμενό της, ἀρκετὰ εἰρωνικό, σχολιάζει τὸ ὀνοματοθετικὸν μέρος τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου ὡς ἐξῆς:

«Ὁ συντάκτης ἡ ὁ ὀνοματοθέτης τοῦ μνησθέντος Διατάγματος ὠνόμασε τὸ Πανεπιστήμιον (Universitas) τῶν δυτικῶν Εὐρωπαίων. Ἡ ὀνομασία αὕτη, χρεωστῶ νά τὸ ὁμολογήσω, εἶναι πολλὰ καλὴ, ἀλλ' ὅμως μὲ φαίνεται προτιμητέα ἐκείνης τοῦ Πανδιδακτηρίου, ὡς ἐξηγοῦντος πλησιέστερα τὸ Universitas, καὶ συμπεριλαμβανόντος ὅλας ἐν γένει τὰς μαθήσεις. Τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ κατὰ τὸ 3 ἄρθρον τοῦ διαληφθέντος Διατάγματος, θέλουν ἐπομένως δοθῇ εἰς τὴν Σχολὴν τῶν γενικῶν ἐπιστημῶν οἱ ἀνήκοντες διδάσκαλοι διὰ τὰς καθομιλουμένας γλώσσας, τὰς ὡραίας τέχνας κ.τ.λ.

12. Ἀθηνᾶ, 429-430/24-4-1837.

13. Ὁ Σωτήρ, ἔτος Δ', 55/6-5-1837.

Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ Πανεπιστήμιον, ὁ ὀνοματοθέτης ἔσφαλεν, ἂν δὲν πλανῶμαι, κατὰ τὴν μεθερμίνευσιν τῆς λέξεως (Facultas), μεταφράζων αὐτὴν διὰ τοῦ Σχολῆ. Ἄν ἡ γλῶσσά μας δὲν ἦτο πλουσιωτάτη ἔνεκα τῆς ἀρχαίας, καὶ συνθετικωτάτη, ἤθελεν εἶσθαι συγγνωστὸν νὰ πληθύνωμεν τὰ σημαινόμενα τῆς λέξεως Σχολή, ἥτις συνηθέστερον δίδεται εἰς τὰ Ἑλληνικά μας Σχολεῖα, ὅθεν καὶ ὁ Σχολάρχης ὁ διευθυντὴς τοῦ Σχολείου ἢ ἀρχιδιδάσκαλος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἀνωτέρω εἶδαμεν, ὅτι ἡ λέξις Πανδιδασκῆριον εἶναι κατὰ τι προσφυεστέρα τῆς τοῦ Πανεπιστημίου, διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ μετωνομασθῇ καὶ ἡ Σχολή διὰ τοῦ Διδασκῆριου, ὥστε διδασκῆρια μὲν νὰ ὀνομάζωνται αἱ κατὰ μέρος Σχολαὶ (Facultates), Πανδιδασκῆριον δέ, ἡ ἑνωσις ὅλων τῶν Σχολῶν (Universitas).

Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον ὀνοματοθετικὸν ἀστόχημα εἶναι κατ' ἐμὴν γνώμην τὸ Πρύτανις, τὸ σημαῖνον τὸ (Rector).

Πρυτάνεις ἐλέγοντο τοπάλοι ἐν Ἀθήναις οἱ πενήκοντα ἐκ τῶν πεντακοσίων, οἵτινες διὰ 35 ἢ 36 ἡμέρας διηύθυνον τὰ τῆς Βουλῆς¹⁴. Εἰς τὴν Κόρινθον¹⁵ ὡς καὶ εἰς τινὰς ἄλλας Δημοκρατείας ἐλέγετο Πρύτανις ὁ πρῶτος αὐτῶν ἄρχων. Καταλληλότερον λοιπὸν ἐμποροῦσαν οἱ Σύμβουλοι τῆς Ἐπικρατείας, ὡς πολιτικὴ ἀρχή, νὰ ὀνομασθῶσι Πρυτάνεις, παρὰ ὁ (Rector) τοῦ ἀνωτάτου ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος. Τὸ Κοσμήτωρ ἀντὶ τοῦ Πρυτάνεως, μὲ φαίνεται ἡ οἰκιοτέρα λέξις διὰ τοὺς ἐφεξῆς λόγους. Πρῶτον, διότι αὕτη καθ' ἑαυτὴν σημαίνει τὰ καθήκοντα τοῦ προϊσταμένου τοῦ Πανδιδασκῆριου. Δεύτερον, ἐρμηνεύει προσφυέστατα τὴν λέξιν (Rector). Τρίτον καὶ τελευταῖον, διότι, ἂν καὶ οἱ ἔνδοξοι ἡμῶν πρόγονοι δὲν εἶχον Πανδιδασκῆρια καὶ Ρέκτορας, ἀλλ' ἀνεπλήρουν τὰς ἐλλείψεις ταύτας οἱ Πανεπιστήμονες Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλεις, ἀπαντᾶται εἰς τὰς παλαιὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Χαντλέρου (Chandler), ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπῆρχεν ἄρχων τις κοσμήτης καλούμενος, ὅστις ἐφώρρευε τοὺς Γυμνασιάρχας, σωφρονιστάς, παιδοτρίβας κ.τ.λ. Ὅθεν ἐπεται, ὅτι δικαιότερον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὸν προϊστάμενον τῶν Πανδιδασκῆριων διὰ τοῦ Κοσμήτορος παρὰ διὰ τοῦ Πρυτάνεως.

Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ σημάντωρ τὸ (Decanus) τῶν δυτικῶν Εὐρωπαϊῶν, παρατηρῶ, ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐδήλου τοὺς Βασιλεῖς οἱ ὅποιοι καὶ ὡς Ἀρχιστράτηγοι ἐδίδον τὰ σημεῖα ἢ προσταγὰς τῆς μάχης, ἀποχωρήσεως, σιωπῆς κ.τ.λ. Μετέπειτα ἐχρησίμευσεν ὡς συνώνυμον ἐν γένει τοῦ Ἀρχηγοῦ, ἐπιτάκτορος καὶ ἐπιστάτου. Ἐκ τούτου ὁ μὲν Ὅμηρος ὠνόμασε τὸν ἡνίοχον διὰ τοῦ σημάντωρος¹⁶, ὁ δὲ Ἀπόλλωνος εἶπε κατὰ περίφρασιν ἄγραυλον σημάντωρα, τὸν ποιμένα¹⁷. Ἐὰν φαίνεται λοιπὸν ἀπὸ ταῦτα, ὅτι ἡ λέξις σημάντωρ εἶναι ἐπιτηδεῖα εἰς ὀνομασίαν ὁποιοῦδήποτε ἄρχοντος· ἐπειδὴ ὁμως εἰς τὴν γλῶσσάν μας ἡ δύναμις τῆς προσταγῆς καὶ ἐπιστασίας ἐξέλιπε διόλου ἐκ τοῦ σημαίνειν καὶ τοῦ σημάν-τωρος, καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἐναντίας ἐπεκράτησεν ἐκείνη τοῦ κωδωνίζειν, καὶ τὸ σημάντωρ γεννᾷ εἰς τὴν φαντασίαν μας τὴν ἑννοίαν τοῦ σαλπικτοῦ, καὶ μᾶς μεταφέρει εἰς πολεμικὰς ἰδέας· διὰ τοὺς λόγους τούτους συμπεραίνεται, ὅτι τὸ σημάντωρ, ὡς Ἀκαδημακόν,

14 Ἰδ. ὑπόθ. δευτέρ. τοῦ κατ' Ἀνδρ. λογ. τοῦ Δημοσθ.

15 Πανσ. 2,4 καὶ Χρονογραφ. Συγκύλλου

16 Ἰλ. Θ 127

17 Ἀργοναυτ. Ι, 375

πρέπει ν' αποσκορακισθῇ, καὶ νὰ τεθῇ ἀντ' αὐτοῦ εὐτυχέστερος ἄλλος ὅρος.

Αὗται εἶναι, Κύριε Συντάκτα, οἱ παρατηρήσεις μου, τὰς ὁποίας δι' οὐδὲν ἄλλο νομίζω, ὅτι ἐμπορεῖτε ἴσως νὰ ἐγκρίνητε ἀξίας δημοσιεύσεως, εἰ μὴ διὰ νὰ χρησιμεύσωσι τοῦλάχιστον ὡς κέντρα εἰς ἄλλους καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀνήκουσαν ἀρχήν, ἵνα, ἐξετάσαντες ἀκριβέστερα τὰς διαληφθείσας ὀνοματοθεσίας, πληροφορήσωσι τὴν Κυβέρνησιν, ἐὰν πρέπη νὰ μετακινήθωσιν οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὅροι δι' ἄλλων εὐτυχεστέρων, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ θέλουν ἐπινοήσιν¹⁸. Α.Ν.Δ.».

IV. Ἑναρξίς

Στὶς 3 Μαΐου 1837 ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως εἶχε προαναγγεῖλει ἡ *Ἀθηνᾶ*¹⁹, ὅπου παρέστησαν, «ὁ Βασιλεὺς, οἱ Ὑπουργοί, οἱ Σύμβουλοι, τὰ μέλη τῆς ἱερᾶς Συνόδου, τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἐν γένει ὅλαι αἱ πολιτικαὶ καὶ δημοτικαὶ ἀρχαὶ ὁμοῦ μετὰ πλῆθος πολιτῶν»²⁰.

«Εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας», ἔγραφε ἡ ἴδια ἐφημερίδα, «καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Λυκείου τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνεγείρεται σήμερον Πανδιδακτήριον· εἰς Ἀθήνας εἰς τὸ παλαιὸν πατρῶον ἔδαφός των, ἀνακαλοῦνται αἱ Μοῦσαι, ὁ Ναός τῆς Ἀθηνᾶς ἡ τῆς ἀγίας Σοφίας ἀνακαινίζεται, αἱ καθέδραι τῆς φιλοσοφίας, φιλολογίας, τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν στήνονται, καὶ αἱ πανηγυρικαὶ τῆς τελετῆς ταύτης ὁμιλίας κοσμοῦνται μετὰ τοὺς κυναιθισμοὺς καὶ τὰ κοῦφα ἐπίθετα²¹...».

«Ποτὲ ὑπόθεσις δὲν ἤμποροῦσε νὰ παρουσιάσῃ ὑψηλότερον θέμα εἰς ὁμιλίαν ὅσον ἡ τοῦ Πανδιδακτηρίου σύστασις εἰς τὰς Ἀθήνας...». Καμμία ἀπὸ τὰς τοιαύτας πολιτικοθησκευτικὰς τελετὰς δὲν ἐδείχθη ὡς πρὸς τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους ἀτυχεστέρα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τελετῆς τοῦ Πανεπιστημίου».

Μάλιστα σημειώνει ὁ ἀρθρογράφος ὅτι μετὰ μεγάλη συστολὴ παρατηρούσαμεν τὸν Βασιλέα «ὅποταν ἐκρατεῖτο διὰ νὰ μὴν γελάσῃ ἀκούων καὶ βλέπων τὰς κυναιθικὰς κολακείας καὶ τὰ γελοῖα ἔξοχα σχήματα καὶ παραληρήματα»²².

Ἀντίθετα ὁ Σωτὴρ ἔγραφε: «Παρατηρήθη, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐν ᾧ διήρκει ἡ τελετή, ἐδάκρυσε δῖς. ὦ! Πόσον εὐγενὲς καὶ βαθύτατον πρέπει νὰ ᾔῃαι τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἰς τοιαύτας στιγμὰς κινεῖ βασιλικοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς δάκρυα!... Κλαίουσι λοιπὸν καὶ οἱ βασιλεῖς!»²³.

V. Οἰκοδομὴ Πανεπιστημίου

Κατὰ τὴν ἐπέτειο ἐορτὴ τοῦ Πανεπιστημίου ὁ Σχολάρχης τῆς νομικῆς σχολῆς Π. Ἀργυ-

18. *Ἀθηνᾶ*, 436/15-5-1837.

19. *Ἀθηνᾶ*, 432/1-5-1837.

20. *Ἀθηνᾶ*, 433/5-5-1837.

21. Ὅπ. π.

22. Ὅπ. π.

23. Ὁ Σωτὴρ, ἔτος Δ', 55/6-5-1837.

ρόπουλος ἐξεφώνησε πανηγυρικό λόγο²⁴ εὐχόμενος «εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Πανεπιστημίου, διάρκειαν καὶ εὐστάθειαν καὶ μεταξὺ ὄλων τῶν μελῶν του τὴν αὐτὴν φιλότητα...».

Στὰ ἐπόμενα χρόνια ἄρχισε νὰ διαφαίνεται ἡ ἀνάγκη ἀνεγέρσεως οἰκοδομῆς· γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ τὴ βιβλιοθήκη.

Πρὸς τοῦτο στὶς 26 Ἰανουαρίου 1839 ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸ κοινὸ τῆς πρωτευούσης Ἐπιτροπὴ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου.

«Ἡ Ἐπιτροπὴ θεωρήσασα ἐαυτὴν ἀπὸ τοῦδε εἰς ἐνέργειαν ἐδημοσίευσεν ἀμέσως τὸ καταστατικὸν αὐτῆς βασιλικὸν διάταγμα, τὸν κανονισμόν της καὶ τὴν ἀπὸ 25 τοῦ Φεβρουαρίου 1839 πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ Φιλέλληνας προκήρυξίν της»²⁵. Μάλιστα ἔφεραν καὶ «σφραγίδα μὲ τὴν Γλαῦκα εἰς τὸ μέσον, καὶ πέριξ τὴν ἐπιγραφήν: “Ἡ ἐπὶ τῶν συνδρομῶν πρὸς ἀνέγερσιν Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου Ἐπιτροπὴ”»²⁶.

Ἐκτοτε πλῆθος προσφορῶν ἀκολούθησε ἀπὸ ἰδιῶτες²⁷, ἀπὸ πόλεις: Ναύπλιο²⁸, Τεργέστη, Μόναχο, Σίφνο²⁹, Μασσαλία³⁰, Βιέννη, Βραΐλα³¹, ἀπὸ Δήμους: Καλλίστης Θήρας, Κτημαίων, Ἀγραίων³², Λεβαδίας, Θεσπιέων, Αὐλίδος Βοιωτίας³³ καὶ ἀπὸ ἐπισκοπές: Μεθώνης³⁴. Ἰδιαίτερο δὲ ἐνδιαφέρον ἔχει καὶ ἡ προσφορὰ βιβλίων γιὰ τὴν Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου: Ὁ Α.Φ. Διδότος³⁵, ἡ Ἑλένη Κούμα-Κατακουζηνοῦ³⁶, ὁ Νευγεβάουερ, Πρόεδρος τῶν ἐν Βρομβέργῃ τῆς Πρωσίας Δικαστηρίου τῶν Ἐφετῶν³⁷. Τὸ ἐν Λονδίῳ Βρετανικὸν Μουσεῖον³⁸.

Πρῶτοι «οἱ ἐν Γαλαζίῳ τῆς Μολδαβίας παροικοῦντες Ἕλληνες ἔμποροι ...ἐπρόσφεραν τὴν πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ καταστήματος ἀναγκαίαν ξυλείαν»³⁹. Οἱ φιλόκαλοι καὶ φιλόμουσοι κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπερίμενον κἄν τὰς αἰτήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς· ὁ ζήλός των ἐπρόλαβεν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰς εὐχάς της, καὶ ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν ἐλήφθησαν διάφοροι ἐπιστολαὶ Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων προσφερόντων οἴκοθεν τὰς συνδρομάς των⁴⁰...».

24. *Ἀθηνᾶ*, 556/25-6-1838.

25. *Αἰών*, 45/5-3-1839.

26. *Ὅπ. π.*

27. *Αἰών*, 49/19-3-1839, 50/25-3-1839, 62/10-5-1839, 64/17-5-1839, *Ἀθηνᾶ*, 633/19-7-1839, 643/23-8-1839, 668/11-11-1839.

28. *Αἰών*, 64/17-5-1839.

29. *Ἀθηνᾶ*, 643/23-8-1839.

30. *Ἡ Ἑλλάς*, 13/20-9-1839.

31. *Ἀθηνᾶ*, 668/11-11-1839.

32. *Ἀθηνᾶ*, 643/23-8-1839.

33. *Ἀθηνᾶ*, 671/22-11-1839.

34. *Ἀθηνᾶ*, 643/23-8-1839.

35. *Αἰών*, 50/25-3-1839.

36. *Ἡ Ἑλλάς*, 9/23-8-1839.

37. *Ἡ Ἑλλάς*, 13/20-9-1839.

38. *Ὅπ. π.*

39. *Αἰών*, 48/15-3-1839.

40. *Ἡ Ἑλλάς*, 6/2-8-1839.

VI. Θεμέλιος Λίθος

«Εντεῦθεν ὁρμωμένη ἡ Ἐπιτροπὴ ἔκρινε χρέος τῆς νὰ φροντίσῃ τάχιστα περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς οἰκοδομῆς καὶ πρὶν ἔτι συλλεχθῇ ἡ πρὸς ἐκπεραίωσιν αὐτῆς ἀναγκαία χρηματικὴ ποσότης. Τοιοῦτοτρόπως ἐνόμισεν ὅτι πραγματοποιουμένης ἀμέσως τῆς εὐχῆς τῶν συνδρομητῶν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν θέλει αὐξήσῃ, καὶ ὁ ζῆλος τῶν διπλασιασθῇ.

Εἰς τὴν κατὰ τὴν 26 τοῦ Ἰανουαρίου τρέχοντος ἔτους συνέλευσιν τῶν συνδρομητῶν εἶχε τεθῇ ὡς βᾶσις ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον θέλει οἰκοδομηθῇ κατὰ τὸ παρὰ τῆς Α. Μ. ἐγκριθησόμενον σχέδιον, καὶ εἰς τὸν παρ' Αὐτῆς προσδιορισθόμενον τόπον· ἀνέφερε διὰ τοῦτο ἡ ἐπιτροπὴ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὴν Β. Κυβέρνησιν διὰ νὰ ζητήσῃ τὰς ὡς πρὸς τὴν ἑναρξιν τῆς οἰκοδομῆς διαταγὰς τῆς Α. Μ. καὶ τὴν 5 τοῦ Μαΐου ἔλαβε παρὰ τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίου ἐκπαιδεύσεως Β. Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας ἔγγραφον δι' οὗ εἰδοποιεῖτο ὅτι ἡ Α. Μ. ἐνέκρινε τὸ σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς καὶ τὸν ἐπὶ τούτῳ ὀπισθεν τοῦ Β. Νομισματοκοπείου τόπον. Εἶναι γνωστὸν ἤδη εἰς τὸ Πανελλήνιον ὅτι κατὰ συνέπειαν τῆς Β. ταύτης ἀδείας ἐγένοντο αἱ ἀναγκαῖα διὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ θεμελίου λίθου προπαρασκευαί καὶ ὅτι τὴν κυριακὴν 2 τοῦ Ἰουλίου, περὶ τὰς 7,30 ὥρα π.μ. οἱ Κ.Κ. Γραμματεῖς καὶ Σύμβουλοι τῆς Ἐπικρατείας, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Βασιλείου, τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον, ὁ Πρύτανης, οἱ Σχολάρχαι, καὶ οἱ Καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ Διοικητὴς καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ ἀνώτεροι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι τῆς πρωτευούσης, συνήλθον εἰς τὴν κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαβητοῦ προσδιορισθεῖσαν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Πανεπιστημίου θέσιν⁴¹.

Τὰ στρατεύματα τῆς φρουρᾶς μετὰ τῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς ἐσχημάτησαν τετράγωνον περὶ τὸν τόπον τοῦτον. Μετ' ὀλίγον δὲ αἱ Α.Α. Μ.Μ. ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα συνοδευόμεναι παρ' ὅλων τῶν Κ.Κ. Ὑπασπιστῶν καὶ τῶν Κυρίων τῆς Αὐλῆς ἦλθον ἐφ' ἀμάξης συρομένης ἀπὸ ἑξ ἵππων, καὶ κατέβησαν εἴκοσι περίπου βήματα μακρὰν τῆς διὰ τὴν τελετὴν ὀρισμένης θέσεως ὅπου τοὺς ἐπερίμεναν οἱ Κ.Κ. Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας, οἱ ἀνώτεροι Ἀξιωματικοὶ τῆς πρωτευούσης, ὁ Πρύτανης μετὰ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ συμβουλίου καὶ ἡ ἐπὶ τῶν συνδρομῶν πρὸς ἀνέγερσιν Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐπιτροπή⁴².

Κατόπιν, ὁ Πρύτανης (Κ. Σχινᾶς) σὲ προσφωνητικὸ λόγον τοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα εἶπε μεταξὺ ἄλλων: «Μὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν, μὲ ἅπαντας τοὺς κατοίκους τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου σκιρτᾷ σήμερον πᾶσα Ἑλληνικὴ καρδιά ὅπουδήποτε εὕρισκομένη. Ἡ ἀγγελία τῆς ἐορτῆς ταύτης ἐγέννησε καὶ ἀνεζωπύρησεν εὐγενεῖς συμπαθείας καὶ μεταξὺ τῶν πλέον ξένων καὶ πλέον μεμακρυσμένων πρὸς ἡμᾶς ἐθνῶν.

Μετὰ τὸν λόγον τοῦτον αἱ Α.Α. Μ.Μ. ἐπροχώρησαν εἰς τὸν τόπον τῆς τελετῆς καὶ ἀμέσως ἐψάλλῃ ἱερὰ δοξολογία ἱεουργοῦντος τοῦ σεβασμιωτάτου Ἐπισκόπου Ἀττικῆς, μεθ' ἣν ὁ καθηγητὴς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας ἐξεφώνησε λόγον. Ἀκολούθως τρία μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, οἱ Κ.Κ. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Γ. Δ. Ράλλης, καὶ Γ. Γεννάδιος, παρεκάλεσαν τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα νὰ καταβῇ εἰς τὸ ἐσκαμμένον τῶν θεμελίων μέρος, ὅπου ἔμελλε νὰ τεθῇ ὁ πρῶτος τῆς οἰκοδομῆς λίθος. Ἡ Α. Μ. κατέβη καὶ πλησιάσασα εἰς τὸ μέρος τοῦτο

41. *Ἡ Ἑλλάς*, 6/2-8-1839.

42. *Ὅπ. π.*

ἔρριπεν εἰς τὸν ἐπὶ τούτῳ ἐσκαμμένον λίθον ἐξ ὅλων τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως χαραχθέντων Ἑλληνικῶν νομισμάτων, καὶ περιπλέον ἐν νόμισμα χρυσοῦν ἐκτυπωθὲν τὴν προτεραίαν καὶ φέρον ἀφ' ἐνὸς μέρους τὴν εἰκόνα τῆς Α. Μ. μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν «ΟΘΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ» ἀφ' ἐτέρου δὲ τὰς λέξεις «ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ» καὶ τέλος ἐν νόμισμα ἀργυροῦν φέρον ἀφ' ἐνὸς μέρους τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως, καὶ περιγραφὴν «ΟΤΤΟ REX GRAECIAE» καὶ ἀφ' ἐτέρου τὴν Ἑλλάδα μετὰ περιγραφὴν «GRAECIAE REDIVIVA 1833».

Ἀκολούθως ὁ ἀρχιτέκτων ἐπαρουσίασεν εἰς τὴν Α.Μ. τὰ τεκτονικὰ ἐργαλεῖα, δὲ ὧν ἐπέθεσεν ἄσβεστον ἐπὶ τοῦ λίθου, ὃν ἀμέσως ἐκάλυψεν ὁ ἀρχιτέκτων μετὰ μάρμαρον φέρον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν, ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΝΕΓΕΡΘΕΝ ΣΥΝΔΡΟΜῇ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΤΩ Ζ' ΕΤΕΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΟΘΩΝΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΗΝ 3 ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ 1839. Τὴν στιγμὴν ταύτην τὰ στρατεύματα ἐπαρουσίασαν τὰ ὅπλα, καὶ ἔρρίφθησαν συγχρόνως εικοσιπέντε κανονοβολισμοί, παιανίζουσας καὶ τῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς.

Ὁ Βασιλεὺς τότε ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Πρύτανιν “Θέτω, τῷ εἶπε, μετὰ ὑπέρμετρον χαρὰν τὸν πρῶτον λίθον τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ Ἑλληνικὴ νεολαία θέλει διδασθῇ εἰς τὸ κατὰστημα τοῦτο, τὰς ἠθικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἐκεῖνας γνώσεις, αἱ ὁποῖαι μόναι μορφόνουσαι τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν δύνανται νὰ καταστήσωσι τὸν ἄνθρωπον ἄξιον νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ὑψηλὸν τῆς θείας προνοίας προορισμόν του. Δὲν θέλει λησμονήσῃ αὕτη ὅτι ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς θέλουν ληφθῇ οἱ ἄνδρες εἰς τοὺς ὁποίους θέλουν ἀνατεθῇ τὰ βαρύτερα καὶ τὰ ὑψηλότερα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας καθήκοντα, καὶ οὕτω θέλουν προσπαθῆσαι ν' ἀναφανοῦν ἄξιοι καὶ τῶν ἀγώνων τῶν πατέρων τῶν καὶ τῶν προσπαθειῶν, τὰς ὁποίας οἱ σύγχρονοὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῶν καταβάλλουν⁴³».

Ἡ Ἑλλὰς δημοσίευσεν «Ἐκθεσὶν τῶν μέχρι τῆς 27 τοῦ Ἰουλίου 1839 πράξεων τῆς ἐπὶ τῶν Συνδρομῶν πρὸς ἀνέγερσιν Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου Ἐπιτροπῆς», τὴν ὁποία ἀποτελοῦσαν οἱ: Γ. Κουντουριώτης, Θ. Κολοκοτρώνης, Γ.Α. Ράλλης, Γ. Γεννάδιος, Θ. Ράλλης, Χ.Α. Βράντης. Στὴν ἐκθεσὶ αὕτη ἀναφέρεται ὅτι: «Ἀμέσως μετὰ τὴν 26 τοῦ Ἰανουαρίου 1839, ἡμέραν καθ' ἣν οἱ ὑποφαινόμενοι ἐκλέχθησαν ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῆς πρωτευούσης μέλη τῆς πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου Ἐπιτροπῆς, συνέταξεν αὕτη σχέδιον τοῦ κανονισμοῦ τῶν ἐργασιῶν τῆς καὶ τὸ καθυπέβαλεν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Β. Κυβερνήσεως.

Τὴν 24 τοῦ Φεβρουαρίου ἐκοινοποιήθη εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τὸ ἀπὸ 23 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ ἔτους Β. διάταγμα, δι' οὗ ἡ Α. Μ. ηὐδόκησε νὰ ἐγκρίνῃ τὸν σκοπὸν τῆς συστάσεως τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης καὶ τὸν κανονισμόν τῶν καθηκόντων τῆς.

Ἡ Ἐπιτροπὴ θεωρήσασα ἑαυτὴν ἀπὸ τοῦδε εἰς ἐνέργειαν ἐδημοσίευσεν ἀμέσως τὸ καταστατικὸν αὐτῆς βασιλικὸν διάταγμα, τὸν κανονισμόν τῆς καὶ τὴν ἀπὸ 25 τοῦ Φεβρουαρίου 1839 πρὸς τοὺς Ἑλλήνας καὶ Φιλέλληνας προκήρυξιν τῆς⁴⁴».

Ἀκολούθως εὐχαριστεῖ τοὺς ἐκδότες τῶν ἐφημερίδων⁴⁵ Ἀθηνᾶ, Αἰών, Φίλος τοῦ Λαοῦ καὶ

43. Ἡ Ἑλλὰς, 6/2-8-1839.

44. Ὅπ. π.

45. Αἰών, 87/6-8-1839. Ἡ Ἑλλὰς, 6/2-8-1839.

Ἡ Ἑλλάς οἱ ὅποιοι συνέβαλαν τὰ μέγιστα στὴν ἔκβασι αὐτῆς τῆς ἐπιχειρήσεως, τὰ δημοτικά τοῦ κράτους συμβούλια, τοὺς ἀλλοδαποὺς καὶ τοὺς φιλέλληνες καταθέτει ἀκριβῆ πίνακα τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων λέγουσα ὅτι οἱ δαπάνες ἀνῆλθον στὸ ποσὸ τῶν 11.107,29 δρχ. Ὑπόλοιπο δέ 17.683,7 δρχ.

VI. Καταστατικὸ

Μετὰ τὴν ἐπικύρωσι τοῦ Καταστατικοῦ περὶ τοῦ Πανδιδακτηρίου (Πανεπιστημίου) διάταγματος καθὼς καὶ τῆς τροπολογίας τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ, ὁ Τύπος προέβη σὲ δημοσιεύματα ἐπαινετικά ἢ ἐπικριτικά. Δεῖγμα τῶν ἐπικριτικῶν ἄρθρων εἶναι καὶ τὸ τῆς *Ἀθηνᾶς* τῆς 28 Ἀπριλίου, ὅπου σημειώνεται:

«Εἴμεθα πεποισμένοι, ὅτι τὸ διάταγμα τοῦτο τὸ περὶ τοῦ νέου προσωπικοῦ τοῦ Πανδιδακτηρίου ἐχαλκεύθη εἰς τὸ ἀνακτοβούλιον ἀπὸ τοὺς πολυμαθεῖς καὶ περιπύστους ἀνακτοβούλους κυρίους Ρουδχάρτον, Φράην καὶ συντροφίαν, καὶ εἰς τὴν Γερμανικὴν μάλιστα γλῶσσαν, διότι φαίνεται ὅτι εἶναι μετάφρασις, ὅτι μετεφράσθη ἀκολούθως καὶ ὅτι, ὡς φαίνεται, ὑπεγράφη ἀπὸ τὸν κύριον Πολυζωΐδην, χωρὶς ἴσως νὰ τὸ παρατηρήσῃ· ἀλλὰ, καὶ ὁ κύριος Πολυζωΐδης θέλει ὑπογράφει ὡς καὶ οἱ προκάτοχοί του μὲ κλειστὰ τὰ ὄμματα; ἂν καὶ αὐτὸς θέλῃ εἶσθαι ὄργανον ἀπλοῦν τοῦ συλλόγου τῶν ἀνακτοβούλων καὶ τῆς αὐλικῆς ραδιοουργίας, τότε τί θέλει χρησιμεύσει ἡ θέσις του εἰς τὸ ἔθνος; διὰ νὰ ἐπιβαρύνεται μὲ τοὺς μισθοὺς τῆς, ἢ διὰ νὰ σκεπάξῃ αὐτὸς μὲ τὸ πρόσωπόν του τὰ κατὰ τοῦ ἔθνους χαλκεύματα τῆς ξενοκρατίας, καὶ νὰ ὑποφέρει αὐτὸς διὰ τοὺς ξενοκράτας μας τὰς προσβολὰς τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους ἀγανακτήσεως⁴⁶;».

Ἀντιδράσεις δημοσιογραφικὲς σημειώθησαν καὶ κατὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ κανονισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ 1837 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὴ Βιέννη Christian August Brandis κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Rudhart⁴⁷. Ἰδιαίτερα ὁμως ἀντιδράσεις καταγράφησαν περὶ προσωπικοτήτων πού δέν συμπεριελήφθησαν στὸ Προσωπικὸ τοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ ἐφημερίδα *Ἀθηνᾶ*, σὲ διάφορα ἄρθρα ἐπισημαίνει αὐτὸ τὸ γεγονὸς περὶ τῶν λησμονηθέντων καθηγητῶν, σὲ ὕψος ἰδιαίτερα αὐστηρό.

Ἔτσι στὸ φύλλο τῆς 23 Ἰανουαρίου τοῦ 1837 ὁ ἀνώνυμος ἀρθρογράφος γράφει: «Μὲ μεγάλην ἀπορίαν μας μάλιστα δὲν βλέπομεν μεταξὺ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν ἢ Πανδιδακτῶν μας, τὸν Οἰκονόμον, τὸν Βάμβαν, πρόσθετες καὶ τοὺς δύο γέροντάς μας τὸν Δούκαν καὶ τὸν Κωνσταντᾶν, τοῦλάχιστον διὰ τὸ σέβας τὸ ὁποῖον χεωστεῖται εἰς τοὺς ἀκαμάτους πόνους τῶν καὶ εἰς τοὺς καρποὺς τοὺς ὁποίους ἔφεραν καὶ διέδωσαν εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Δὲν ἀκούομεν προσέτι μεταξὺ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν μας τὰ ὀνόματα τοῦ Δομνάνδου, τοῦ Κλονάρη, τοῦ Πολυζωΐδου, τοῦ Μανούση, τοῦ Ἡπίτου καὶ μάλιστα τοῦ Π. Ἀργυροπούλου, τοῦ ἀληθῶς πρώτου τῆς Ἑλ. Ἀκαδημαϊκοῦ, διότι πρῶτος αὐτὸς ἄρχισε νὰ διδάσκῃ ἀμισθὶ τὴν νεολαίαν διάφορα μαθήματα περὶ θεσμοθετικοῦ δικαίου, περὶ ἰδιωτικοῦ κ.τ.λ. καὶ πότε μάλιστα: ἐνῶ καὶ Ρωσικοὺς λογοκρίτας ἐφρόντισαν νὰ προσκαλέσουν. Ἀλλ' οὗτοι ὅλοι, ἂν

46. *Ἀθηνᾶ*, 431/28-4-1837.

47. *Ἀθηνᾶ*, 482/27-10-1837. *Ἑλπίς*, 34/21-2-1837, 82-83.

καὶ οἱ καλῦτεροι σχεδὸν πάντων, οὔτε θεράποντες, οὔτε κόλακες, οὔτε ἀπλῶς φίλοι ὑπῆρξαν τῆς Ἀρχικαγγελαρίας, ὅθεν ἡμποροῦν καὶ αὐτοὶ νὰ λέγουν καυχώμενοι, ὡς ὁ Γάλλος ποιητῆς ὅτι, ἐπὶ τῆς Ἀρχικαγγελαρίας καὶ τῆς Γραμματείας τοῦ Κυρίου Νερουλοῦ, δὲν ἐγίναν οὔτε κὰν Ἀκαδημαῖκοί.

Τὸ ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τὴν Ἀρχικαγγελαρίαν καὶ τὴν Γραμματείαν τοῦ Κυρίου Νερουλοῦ καλητέρους διορισμοὺς εἰς τὸ προσωπικὸν δὲν ἐπεριμέναμεν· καὶ μ' ὅλα ταῦτα τὸ καλὸν εἶναι καλόν, καὶ ὅσον διὰ τὴν τελειοποίησίν του μένει εἰς τὸν Βασιλέα μας, μένει εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ τὴν κάμωμεν ἀκολούθως⁴⁸».

Ἡ ἴδια δὲ ἐφημερίδα μὲ ἄλλο ἄρθρο της, μετὰ τὴν τροπολογία τοῦ προσωπικοῦ, σημειώνει: «Εἰς τὴν τροπολογίαν ταύτην βλέπομεν καὶ τοὺς λησμονηθέντας ἀπὸ τὴν Ἀρχικαγγελαρίαν Κυρίους Θεόφιλον Καΐρην, Ν. Δούκαν, Βάμβαν, Κλονάρην, Μανούσσην, Δομνάνδον, Π. Ἀργυρόπουλον, Ἡπίτην· καὶ ἐπὶ τούτοις τὸν Κωνσταντῖνον Σχινᾶν Πρύτανιν τοῦ Πανδιδακτηρίου»⁴⁹.

Δὲν παραλείπει δὲ ἡ ἴδια ἐφημερίδα νὰ καταγράψῃ καὶ εἰδικοὺς λόγους ἀρνήσεως διορισμοῦ, ὡς ὁ Καΐρης, λόγῳ τοῦ Ὁρφανοτροφείου του, ὁ δὲ Δούκας « ἐξ αἰτίας τῆς προβεβηκυίας ἡλικίας του». Ὡς πρὸς τὸν Κ. Οἰκονόμο τὸν ἐξ Οἰκονόμων, παρὰ τὶς ἀντιθέσεις της, ἡ *Ἀθηνᾶ* σημειώνει: «Λυπούμεθα διότι τὸ ὄνομα τοῦ διδασκάλου Οἰκονόμου δὲν βλέπομεν εἰς τὴν τροπολογίαν ταύτην, καὶ δὲν ἡξεύρομεν εἰς ποῖον ν' ἀποδώσωμεν τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἔλλειψιν τόσον αἰσθαντικὴν, ὅσον δὲν ἔχομεν εἰς τὸ ἔθνος μας ἄλλον νὰ τὸν ἀντικαταστήσωμεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν»⁵⁰.

Φιλοσοφία τῆς ἐφημερίδας *Ἀθηνᾶ* καὶ ὅλου σχεδὸν τοῦ Τύπου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν ὅτι «οἱ θηρευταί» παιδεύει ἀπὸ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον, ὡς οἱ Κ. Οἰκονόμος, Ν. Βάμβας, ἔπρεπε νὰ ἐπιλεγοῦν ὡς καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου.

Πολλὲς φορὲς στὸν Τύπο καταγράφοντο ἀδικίαι ποὺ ἐγένοντο, ὡς πρὸς τὸ προσωπικὸ τοῦ Πανεπιστημίου. Τοῦτο ἐπισημαίνει ἰδιαίτερα ὁ *Σωτήρ*: «Χάρις εἰς τὸν Κύριον Γιώργιον Μαυροκορδάτον! ἡ νομικὴ Σχολὴ προβαίνει γιγανταίους βήμασι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνταμοιβὴ δὲν ἔπρεπε, νομίζομεν, νὰ ᾔηται ἐπαξία τῶν κόπων καὶ τῶν ἀγώνων τοῦ Καθηγητοῦ; Ἀλλὰ ποία Δικαιοσύνη, ἐρωτῶμεν, ὑπαγορεύει, ὁ μὲν Κύριος Μαυροκορδάτος νὰ λαμβάνῃ ἑκατὸν Δραχ. μηνιαῖον μισθόν, ἐνῶ Καθηγηταὶ ἄλλοι ἄεργοι λαμβάνουν τακτικώτατα Δραχμὰς 350;

Ἐπευφήμησαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀκούσαντες σύστασιν καὶ διοργανισμόν τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν κλασικὴν γῆν, τὴν ἐστίαν καὶ μητέρα τῶν φώτων. Ἐσκίρτησαν ὑπὸ χαρᾶς οἱ πεπαιδευμένοι τοῦ ἔθνους καὶ ἡ παιδείαν διψῶσα νεολαία μας, εὐλογοῦντες τὸ Σεβαστὸν ὄνομα Ὁθωνος τοῦ πρώτου θεμελιωτοῦ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅποια ἐκπληξίς καὶ λύπη ἐκυρίευσεν τὰς καρδίας των, ὅταν μεταξὺ τῶν συγκροτούντων τὸ προσωπικὸν τῶν Καθηγητῶν καὶ διδασκάλων ζητοῦντες δὲν εὗρηκαν τὰ σεβάσματα καὶ εἰς τὸ Πανελλήνιον φίλτατα ὀνόματα δύο ἐξόχων διδασκάλων Ν. Βάμβα καὶ Κ. Οἰκονόμου. Πόθεν προέρχεται ἄρα γε ἡ ἔλλειψις αὕτη; ἐρωτοῦν ὅλοι μὲ ἀπορίαν. Μήπως δὲν ἐπροσκήληθον ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως,

48. *Ἀθηνᾶ*, 405/23-1-1837.

49. *Ἀθηνᾶ*, 431/28-4-1837.

50. *Ἀθηνᾶ*, 416/3-3-1837.

ἢ μήπως προσκληθέντες δὲν ἐδέχθησαν τὴν πρόσκλησιν; ἐπειδὴ τὰ δύο ταῦτα σπουδαῖα ζητήματα ἀπασχολοῦν κατὰ τὸν παρὸν τὸ πνεῦμα τῶν λογίων μας, εἶναι νομίζω δίκαιον νὰ τὰ ἀναπτύξωμεν μὲ συντομίαν.

Πρῶτον. Ἄν ἡ ἔλλειψις αὕτη προέρχεται ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως (τὸ ὅποιον κάνεις δὲν πιστεύει), ἃς μὲ συγχωρηθῇ νὰ εἶπω, ὅτι παρὰ τὴν παροῦσαν κάμμιαν ἄλλην δὲν ἡδύνατο νὰ εὕρῃ ἀρμοδιωτέραν περιστάσιν διὰ νὰ τιμήσῃ καὶ νὰ ἀνταμείψῃ τὰ φῶτα τῶν δύο τούτων, καὶ τοὺς ὑπερμεγέθεις ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν κατέβαλε πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως, ὁ δὲ μέχρι τοῦ νῦν καταβάλλει ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἔθνους. Ὁ Κ. Οἰκονόμος εἰς Σμύρνην δέκα ὁλόκληρα ἔτη, καὶ ὁ Βάμβας εἰς Χίον, Κεφαλληνίαν, Κέρκυραν καὶ Ἑρμούπολιν ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἔτη, διδάσκοντες, συγγράφοντες, μεταφράζοντες, κηρύττοντες ἐφώτιζαν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐμόρφωναν τὴν καρδίαν τῶν νέων ἐκείνων Ἑλλήνων, οἵτινες ἔμελλαν μετὰ ταῦτα νὰ κοσμήσωσι διδασκαλικάς καθέδρας καὶ εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὴν εἰσέτι δουλεύουσιν, καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη. Μὲ ποῖον ἐνθουσιασμόν δὲν ἤθελαν συρρεύσει πολλοὶ ἐκ τῶν ὁμογενῶν διὰ νὰ διδαχθῶσιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἑλλάδος τὴν φιλοσοφίαν καὶ χημεῖαν ἀπὸ τὸν Βάμβαν, τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἀπὸ τὸν Οἰκονόμον, ἄνδρας περιβοήτους, τῶν ὁποίων καὶ ἡ πολυχρόνιος διδασκαλία καὶ ἡ ἰδιαίτερα περὶ τὰ εἶδη ταῦτα ἀνασχόλησις κατέστησαν ὄχι μόνο ἱκανοτάτους, ἀλλὰ τολμῶ εἰπεῖν καὶ τὰ πρῶτα φέροντας. Ταῦτα δὲ λέγων τόσον ἀπέχω ἀπὸ τὸ νὰ μέμφωμαι τοὺς λοιποὺς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον διορισθέντας πεπαιδευμένους ἄνδρας, ὅσον καὶ τὴν παιδείαν αὐτῶν τιμῶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως ζῆλόν των θαυμάζω. Λέγω δὲ μόνον, ὅτι ἡ ἔλλειψις αὕτη τῆς Κυβερνήσεως, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι προῆλθεν ἀπὸ μέρους τῆς, εἶναι ἔλλειψις οὐσιώδης, ἔλλειψις ἀνέλπιστος.

Δεύτερον. Ἄν ἐξ ἐναντίας οἱ κύριοι Βάμβας καὶ Οἰκονόμος δὲν ἐδέχθησαν τοιαύτην ἐντιμοτάτην πρόσκλησιν, ἐλπίζω ὅτι δὲν ἤθελε προσκρούσει τις εἰς αὐτούς, ἂν ἤθελε εἰπεῖ ὅτι ἡδίκησαν καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὸ ἔθνος. Ὁ Βάμβας ἀπέδειξεν ἀναντιρρήτως πρὸ πολλοῦ, ὅτι ἀφιέρωσεν ὅλην του τὴν ζωὴν εἰς τὸν φωτισμὸν τῆς φιλότητος τοῦ Ἑλλάδος, καὶ διὰ πολλῶν θυσιῶν ἐβεβαίωσεν ὅτι προτιμᾷ νὰ συζῇ εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρίδος μὲ τοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνας. Ἐὰν ὁμως διὰ τὴν μερικὴν νέαν του πατρίδα, τὸν Πειραιᾶ, ἀδιαφόρησεν εἰς τὴν φωνὴν τῆς κοινῆς πατρίδος, τοιαύτη διαγωγὴ δὲν ἤθελε φανῇ, μὲ φαίνεται, σύμφωνος μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρός, ὅστις πολλάκις ἐκήρυξε δημοσίως, ὅτι πρέπει νὰ προτιμῶμεν τὸ γενικὸν ἀπὸ τὸ μερικὸν συμφέρον, καὶ ὑπὲρ ἐκείνου νὰ προσπαθῶμεν μᾶλλον παρὰ ὑπὲρ τούτου. Αποφεύγων δὲ τοιαύτην θέσιν, διὰ νὰ διδάσκῃ εἰς Πειραιᾶ μικρὸν ἀριθμὸν νέων στερεῖ τὸ γένος ἀπὸ τὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν ἤθελε προξενήσει ἢ εἰς καθέδραν Πανεπιστημίου ὑψηλότερα διδασκαλία του⁵¹.

Ὁ δὲ Κύριος Οἰκονόμος, ὅστις παραίτησε δόξας καὶ λαμπρότητας, διὰ νὰ ἐπεστρέψῃ εἰς τὸ πατριὸν ἔδαφος καὶ νὰ ζῇ ὑπὸ τὸν φαιδρὸν οὐρανὸν τῆς Πατρίδος του, πῶς ὑπέφερεν ἄρα γε νὰ μὴ προσθέσῃ εἰς τοὺς πολιοὺς κροτάφους τοῦ νέου στεφάνου δόξης; «Οὐτε τὸ βλέφαρον τῆς νυκτὸς (ἔγραφε ποτὲ πρὸς τοὺς διδασκάλους τῶν Κυδωνιῶν), οὐτε τῆς ἡμέρας ὁ γίγας ἀποκρύπτονται, ζητοῦντες ἀνάπαυσιν· πορεύοντες ἀόκνως τὴν κατὰ φύσιν

51. Ὁ Σωτήρ, ἔτος ε', 13/8-3-1838.

πορείαν πρὸς ὑμετέραν διδασκαλίαν. Ποῦ λοιπὸν μένουν τώρα οἱ θαυμαστοὶ οὗτοι λόγοι; Δὲν ἠδύνατο βέβαια νὰ προβάλλῃ γῆν καὶ σώματος ἀδυναμίαν· διότι καὶ ὁ μακαρίτης Βαρδαλάχος πολὺ πρεσβύτερος τοῦ Οἰκονόμου, μὲ σαρκίον πολυπαθὲς καὶ φιλάσθενον ἐδίδασκε τοὺς Ἑλληνας τῆς Ὀδησοῦ, καὶ ἐσχάτως πλεύσας πελάγη μακρὰ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν φίλην του πατρίδα μὲ ἀπόφασιν νὰ διδάσκῃ μέχρι τῆς τελευταίας του ἀναπνοῆς, ὡς τὸ ἔλεγεν πάντοτε ὁ ἀείμνηστος.

Ὁ δὲ σεβάσμιος διδάσκαλος Ν. Δούκας, τῆς φιλογένειας καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ τὸ πρωτότυπον, δὲν ἐδίδασκεν εἰς τὴν Αἴγιναν ὑπεργήρως, ἐνόσφ’ ἀντεῖχον τοὺς ἀγῶνας αἱ σωματικαὶ του δυνάμεις; Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Οἰκονόμος δὲν ἔλεγε γράφων πρὸς αὐτοὺς “Ἐνόσφ’ ὀφείλουσι νὰ ζεῖ, καὶ φρονεῖ, χρεωστεῖ νὰ ὠφελῇ τοὺς ὁμογενεῖς του;”. καὶ πάλιν “Πολιτεύεσθαι καθῆκόν ἐστιν, οὐ πεπολιτεῦσθαι· καὶ ἀληθεύειν, οὐ ἀληθεῦσαι· καὶ δικαιοπραγεῖν, οὐ δικαιοπραγήσαι· φιλεῖν, οὐ φιλεῖναι τὴν πατρίδα καὶ τοὺς πολίτας. Τελευταῖον ἔαν ὁ κύριος Οἰκονόμος δι’ ἡσυχίας... καὶ δι’ ἔλλειψιν φιλαδελφίας ἡρνήθη νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πατρίδα, τὸν ἐνθυμίζω ἐκείνους τοὺς φοβεροὺς τῆς θείας Ἀποκαλύψεως λόγους, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπεσφράγισε τὴν ἀνωτέρω ρηθεῖσαν ἐπιστολὴν του· “Εἶδον τὰ ἔργα σου καὶ τὸν κόπον σου... ἀλλ’ ἔχω κατὰ τὸ ὅτι τὴν ἀγάπην τὴν πρώτην σου ἀφῆκας. Μνημόνευον πόθεν ἐκπέπτωκας; καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον εἰδεμὴ, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς”».

Ἐξ Ἑρμουπόλεως 16 Φεβρουαρίου 1837⁵².

VII. Μαθητὲς

Ἐνδιαφέρον ἔχει σχόλιο τοῦ *Σωτήρος*, ποῦ ἀναφέρεται μὲ ἰδιαίτερο εἰρωνικὸ λόγον στὴν ἔλλειψιν μαθητῶν, ὅπου σημειώνεται:

«Νέαι τροπολογία εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ ὁποίου ἡ ἑναρξὶς ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ τὴν 3 Μαΐου. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ προσωπικόν, δὲν ἔχομεν καμμίαν παρατήρησιν νὰ κάμωμεν, μ’ ὅλον ὅτι δὲν βλέπομεν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ὀνόματα τὰ ὅποια τιμῶσιν τὴν νεωτέραν φιλολογίαν μας.

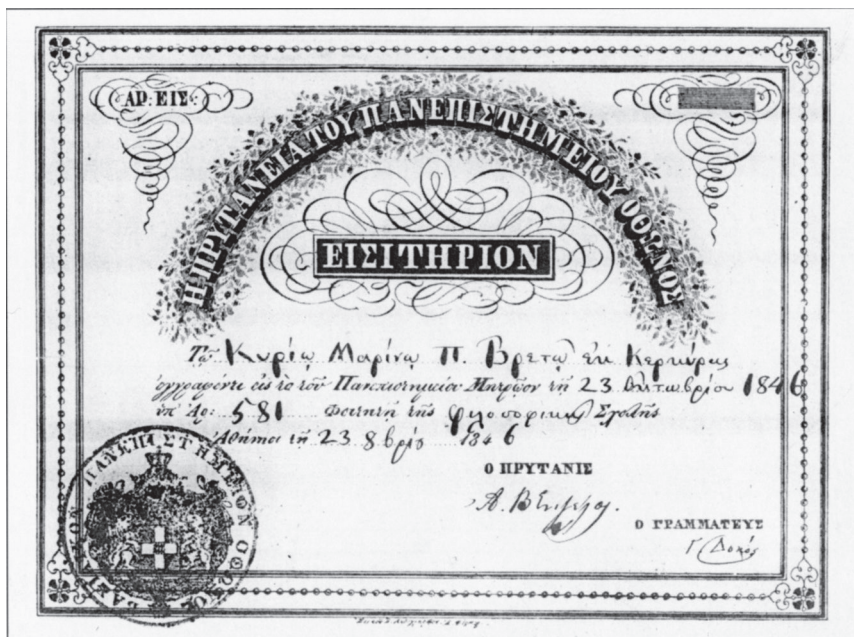
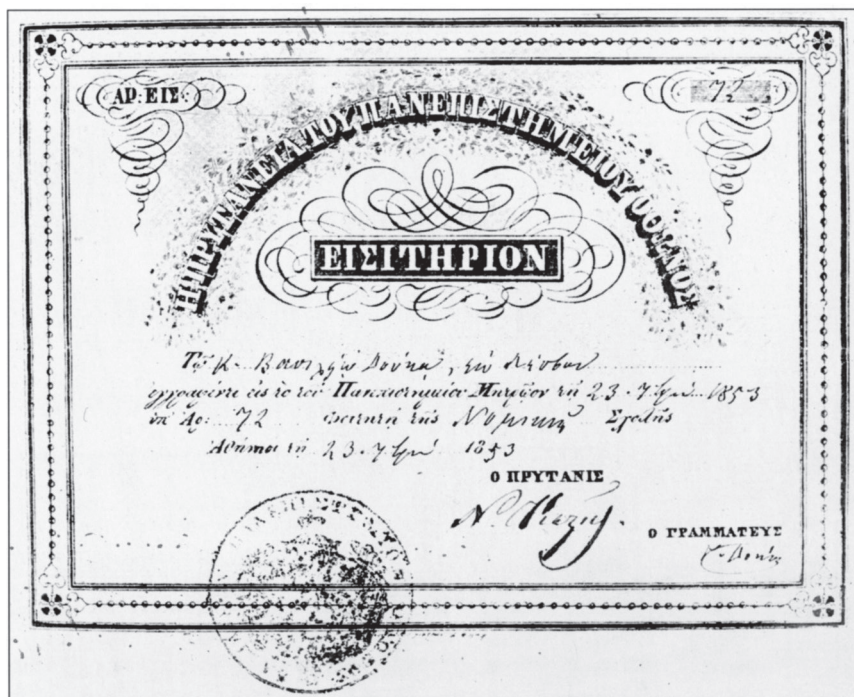
Τὸ μόνον καθ’ ἡμᾶς εἶναι, ὅτι ἡ Κυβέρνησις προσδιώρισε καὶ τὴν ἑναρξιν τοῦ Πανεπιστημίου, πρὶν βεβαιωθῇ ἂν ὑπάρχουν καὶ μαθηταὶ ἱκανοὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὰ μαθήματα.

Καὶ τφόντι, ὅλα εἶναι ἔτοιμα· δὲν λείπουν τώρα παρὰ... μαθηταί.

Ὅταν λοιπὸν τὸ Πανεπιστήμιον δὲν ἔχῃ τὸ οὐσιωδέστερον στοιχεῖον· ὅταν μαθηταὶ δὲν ὑπάρχουν κατὰ τὸ παρὸν νὰ ἀκούσουν τοὺς Διδασκάλους δὲν εἶναι, ἐρωτῶμεν, γελοῖον νὰ γίνῃ ἑναρξὶς μαθημάτων, καὶ νὰ πληρώνωμεν καθηγητάς, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν ποῖον νὰ διδάξουν.

Ἄν ἡ Κυβέρνησις ἔχῃ σκοπὸν νὰ καταντήσῃ τὸ Πανεπιστήμιον ὡς καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, νὰ μισθοδοτῇ, λέγομεν, ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι δὲν χρησιμεύουν οὔτ’ εἰς αὐτήν, οὔτε εἰς τὸ ἔθνος, τότε ἄλλος ὁ λόγος. Εἰ δὲ καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς

52. *Αθηνά*, 416/3-3-1837.

«Εἰσιτήριον» τοῦ Μαρῖνου Παπαδόπουλου Βρετοῦ, φοιτητῆ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (23 Ὀκτωβρίου 1846), καί τοῦ Βασιλείου Δούκα, φοιτητῆ τῆς Νομικῆς (23 Σεπτεμβρίου 1853)
 Πρβλ. Κώστα Λάππα: Πανεπιστήμιο καί φοιτητές στήν Ἑλλάδα κατὰ τόν 19ο αἰῶνα,
 Ἀθήνα 2004, σ. 680

εἶναι νὰ συστήσῃ Σχολεῖον ἀνώτερον, καὶ νὰ συγκεντρώσῃ εἰς αὐτὸ τὰ φῶτα πρὸς ὄφελος τῆς Ἑλληνικῆς Νεολαίας, τότε, νομίζομεν, ἔκαμνε καλύτερα νὰ ἀναβάλῃ, εἰς ἄλλην ἐποχὴν τὴν ἑναρξίν του, ἕως ὅτου προετοιμασθῶσι καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν Γυμνασίων, καὶ εὐρεθῶσι εἰς κατάστασιν νὰ ἀκολουθήσουν μὲ καρπὸν τὰ μαθήματα τοῦ Πανεπιστημίου.

Τώρα, οὔτε οἱ μαθηταὶ εἶναι προπαρασκευασμένοι, καὶ πολὺ ἀμφιβάλλομεν, ἂν καὶ οἱ περισσότεροι τῶν καθηγητῶν ἦναι εἰς κατάστασιν νὰ ἀρχίσουν ἀμέσως τὰς παραδόσεις των.

Εἰς τοιαῦτα λάθῃ πίπτει πάντοτε μία Ἐξουσία ὁσάκις, πρὶν ἀποφασίσῃ τι δὲν ἐξαντλεῖ τὰ φῶτά της ἀπὸ τὰς καλητέρας πηγὰς»⁵³.

IX. Μαθήματα

Ἡ *Ἀθηνᾶ* ὑποστηρίζει τὴν θετικὴ παιδεία ἢ διδασκαλία τῆς ὁποίας «εἶναι ἐπιτηδειοτάτη μὲν εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ νοός, καταλληλοτάτη δὲ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ δημοσίου πλούτου, καὶ τῆς ἰσχύος τῶν ἐθνῶν.

Ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία, ἡ ἀστρονομία, ἡ ὀρυκτολογία, ἡ γεωλογία, ἡ βοτανικὴ, ἡ φυσιολογία, αἱ ὁποῖαι ἕως τότε δὲν ὑπῆρχαν εἰμὴ εἰς τὰς χεῖρας τινῶν ἀγυρτῶν..., ἔλαβον σχῆμα διὰ τῆς ἀναλύσεως θετικῶν ἐπιστημῶν, καὶ μᾶς ἐξήγησαν ἐναργῶς τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὰς ἀποστάσεις, καὶ τὰ μεγέθη αὐτῶν· μᾶς ἐδίδαξαν τὰ στοιχεῖα ἐξ ἧς σύγκειται ἡ ὕλη καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἐνέργειαν τῶν ἀτόμων, τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος, τὴν φύσιν τοῦ κεραυνοῦ, τὸ σχῆμα τῆς γῆς, καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα φαινόμενα, τῶν ὁποίων ἡ γνώσις ὄχι μόνον ἀπήλλαξε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ μυρίας προλήψεως καὶ δυσδαιμονίας, ὄχι μόνον κατέταξαν τὴν ἱατρικὴν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἐπολλαπλασίασαν τόσον τὰ βιομηχανικὰ μέσα του, ὥστε ἥλλαξαν τῷ ὄντι τὴν ὄψιν τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Πωλοδείκτου μᾶς ἔκαμε νὰ γνωρίσωμεν τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὸ ἀνταρκτικὸν ἡμισφαίριον· ἡ ἀνακάλυψις τῆς πυρίτιδος, τῶν ἀτμοκινήτων μηχανῶν, τῶν σιδηρῶν ὁδῶν, ἄλλαξαν τὴν τέχνην τοῦ πολέμου καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ χαρτίου, καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῆς τυπογραφίας, διέχυσαν τὰ φῶτα ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐστερέωσαν διὰ παντὸς τὸν πολιτισμόν, καὶ ἀσφάλισαν τὴν πρόοδον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων⁵⁴. «Ἡ Κυβέρνησις χρεωστεῖ διὰ τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν βελτίωσιν καὶ κατάστασιν τῆς πατρίδος, νὰ περιθάλῃ καὶ νὰ ὑπερασπισθῇ, ὅλαις δυνάμεσι τὴν θετικὴν παιδείαν, τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, καὶ νὰ θεωρῇ ὡς ἥττον σημαντικὰς τὰς περὶ τὴν μεταφυσικὴν καταγινομένης. Ναὶ κύριε, εἰς τὴν σημερινὴν πρὸ πάντων κατάστασιν τῆς πατρίδος, ἀναγκαῖα καὶ μόνα συστατικὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας πρέπει νὰ θεωρῶνται, πάντα ὅσα ἔχουν ἄμεσον ἐφαρμογὴν εἰς τὴν κοινωνίαν μας. Ἄς ἀφήσωμεν εἰς ἄλλην εὐδαιμονεστέραν ἐποχὴν τὰς ὑψηλὰς τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας. Ἐπαρατηρήσαμεν προσέτι, ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἰσαγαγοῦσα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τέσσαρας καθηγητὰς τῆς φιλοσοφίας καὶ τρεῖς τῆς θεολογίας, ἔδωκεν ἄμετρον ὑπεράσπισιν εἰς αὐτάς, ἔδωσε δὲ ἐκ τοῦ ἐναντίον μικρὰν προσοχὴν εἰς τὰ συστατικὰ τῆς βασίμου παιδείας, ἥτοι εἰς αὐτάς τὰς οὐσιώδεις καὶ θεμελιώδεις ἐπιστήμας. Εἰσήγαγε δὲ καὶ μαθήματα γλωσσῶν, τὰ ὁποῖα νομίζομεν ἄκαιρα καὶ ἀφελῇ εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν μας. Ταῦτα σκεπτόμενοι νομίζομεν ὅτι, ἐλάλησαμεν

53. *Ὁ Σωτήρ*, 54/29-4-1837.

54. *Ἀθηνᾶ*, 411/13-2-1837.

ὕπερ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθοῦς τοῦ ἔθνους παιδείας»⁵⁵.

«Ἐξ αὐτῶν τῶν γενικῶν ἀρχῶν ὁρμώμενοι πόσον δὲν πρέπει νὰ θρηνησῶμεν διὰ τὴν σχολαστικὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι ἡ Κυβέρνησίς μας θέλει νὰ εἰσάξῃ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐὰν ὠδηγήτο ἀπὸ τὰς γενικὰς ἀνωτέρω ἀρχάς, ἀπὸ τὴν θετικὴν παιδείαν τῶν εὐδαιμονούντων ἔθνων, ἔπρεπε ποτὲ νὰ δειχθῇ τόσον φειδωλὴ εἰς τὰς πειραματικὰς καὶ παρατηρητικὰς ἐπιστήμας· ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ πολυτελεστάτῃ εἰς τὰς μεταφυσικὰς, εἰς τὸν διορισμὸν τῶν Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου παρατηροῦμεν τρεῖς μὲν Καθηγητὰς διὰ τὴν θεολογίαν, καὶ τέσσαρας διὰ τὴν φιλοσοφίαν· διὰ δὲ τὰς μαθηματικοφυσικὰς ἐπιστήμας, ἤτοι σειρὰν μαθηματικῆς, μηχανικῆς, ἀστρονομίας, καὶ φυσικῆς γεωγραφίας, δύο μόνον Καθηγητὰς καὶ διὰ τὴν φυσικὴν καὶ χημείαν ἓνα μόνον Καθηγητὴν!!! Καὶ πρῶτον νομίζομεν, ὅτι ἡ θεολογία δὲν εἶναι μάθημα τοῦ Πανεπιστημίου, ἀλλ’ ἐὰν τινὲς νομίζωσιν ἀναγκαίαν τὴν διδασκαλίαν τῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, εἷς μόνος Καθηγητῆς· δὲν ἐπαρκοῦσεν εἰς αὐτήν. Ποία δὲ εἶναι αὕτη ἡ βαθεῖα καὶ ἀπέραντος φιλοσοφία τῆς ὁποίας ἡ διδασκαλία ἀπαιτεῖ τέσσαρας Καθηγητὰς; νομίζομεν ὅτι μόνον τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας καὶ φιλοσοφίας, πρέπει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἡ δὲ στοιχειώδης φιλοσοφία εἶναι μάθημα τῶν Γυμνασίων. Νομίζομεν, ἐπίσης, ὅτι ἡ τῆς νέας καὶ παλαιᾶς γραφῆς, τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς διδασκίας, ἥτις γίνεται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ γυμνάσια, ἀρκοῦν διὰ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, ἡ δὲ ἀνωτέρω θεολογία πρέπει νὰ διδάσκεται εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ ἱερατικοῦ μας»⁵⁶.

Στὴ Νομικὴ Σχολὴ ὁ Γ. Μαυροκορδάτος διδασκε τὸν πολιτικὸ Κώδικα τῆς Γαλλίας, ὁ Ἰωάννης Σοῦτσος Πολιτικὴ Οἰκονομίαν⁵⁷.

Χ. Σχολές

«Ἀπὸ τὰς τέσσαρας σχολάς», ἔγραφε ἡ Ἀθηνᾶ, «εἰς τὰς ὁποίας διαιρεῖται τὸ Πανεπιστήμιον, αἱ δύο ἐδυστύχησαν, τρόπον τινά, νὰ γεννηθῶσιν ἀνάπηροι καὶ ἀτελεῖς, ὥς ἔμβρυα τὰ ὁποῖα δὲν ἐκυοφορήθησαν τὸν τεταγμένον ἀπὸ τὴν φύσιν χρόνον. Δὲν καταλαμβάνομεν πῶς ἡ ἀρμόδιος Γραμματεία ἀνέχεται τόσον μακροθύμως τὴν ἀδιαφορίαν πολλῶν κληρικῶν ὥς πρὸς τὰ θεολογικὰ μαθήματα παραδιδόμενα ἀπὸ στωμύλους καὶ πεπαιδευμένους ἄνδρας. Ἡ ἀπειρόκαλος καὶ ἰσχυρογνώμων τῶν μαθητῶν τούτων διάθεσις προέρχεται ἴσως ἀπὸ φαρμακερὰς ραδιουργίας, ἀλλὰ πολὺ πιθανότερον ἀπὸ παράκαιρον καὶ γελοῖαν οἷσιν ἐπιστηριζομένην εἰς τὴν σφαλερὰν ἰδέαν ὅτι ἀρκοῦσιν εἰς αὐτοὺς τοῦ γυμνασίου τὰ μαθήματα. Ἡ Κυβέρνησις ὅμως, ἥτις μισθοδοτεῖ ἀδρῶς τοὺς ραθύμους τούτους κληρικούς, ἔχει δικαίωμα νὰ διευθετήσῃ τὴν μάθησίν των κατὰ τὸ συμφωρότατον εἰς τὴν κοινωνίαν, καθὼς καὶ νὰ στερήσῃ διὰ παντὸς ἀπὸ τοὺς ἀπειθεῖς τὴν βοήθειάν της. Θέλει δὲ φανῇ παράξενο πῶς κληρικοὶ Ἑλληνες δὲν αἰσθάνονται ὅτι πηδάλιον τῆς ἀληθινῆς σοφίας εἶναι ἡ σπουδὴ τῶν ἱερῶν γραφῶν οὔτε ἐνθυμοῦνται ὅτι ὁ κληρὸς τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διέσωσεν ἄλλοτε τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας τοὺς θησαυρούς, διὰ νὰ κατασταθῶσι καὶ αὐτοὶ κατὰ

55. Ἀθηνᾶ, 429-430/24-4-1837.

56. Ἀθηνᾶ, 411/13-2-1837.

57. Ὁ Σωτήρ, ἔτος ε', 13/8-3-1838.

τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀρετὴν ἂν ὄχι ἐνάμιλλοι τῶν παλαιῶν διδασκάλων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τοῦλαχιστον μιμηταὶ τῶν νεωτέρων, ὅποιοι ὑπῆρξαν ὁ Νικόδημος, ὁ Μελέτιος, ὁ Μηνιάτης, ὁ Ἀθανάσιος Πάριος κ.τ.λ.

Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν ἔμελλε νὰ ἀκούσωμεν τὸν καὶ διὰ τὴν. εὐροῖαν τῶν λόγων καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεων καὶ μάλιστα διὰ τὴν εἰλικρίνειαν τῶν φρονημάτων ὁμοίως ἀξιέπαινον Βάμβαν. Ἡ φιλοσοφία, τὴν ὁποίαν διδάσκει, δὲν εἶναι βέβαια Γερμανικὴ, ὁποίαν ἐπεθύμουν ἴσως τινές· ἀλλ' ἡμεῖς ἀντὶ νὰ λυπηθῶμεν, εὐχαριστούμεθα σχεδὸν ὅτι ἔλλειπεν ἡ ματαιόσχιλος καὶ ἀφηρημένη τῶν σκιαμάχων φιλοσόφων ὄντολογία, ἣτις καταγινόμενη εἰς τρίψιλόν τινα τῶν ιδεῶν ἀνατομίαν καὶ ἐπιτηδεῖα μόνον εἰς τὸ νὰ ἀπασχολῇ τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς κοινωνίας τὰ ὑλικά συμφέροντα εἰς ματαίαις τῆς μεταφυσικῆς συζητήσεως, δὲν κατάρθωσε μέχρι τοῦδε νὰ εἰσαχθῇ οὔτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν, οὔτε εἰς τὴν Γαλλίαν, οὔτε κἂν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔθνη, τὰ ὅποια περιορίζουσι τὴν ἐπιστήμην εἰς θετικὰς καὶ ὠφελίμους ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ιδέας.

Ὁ Κύριος Ρός, ἂν καὶ ξένος, ἤθελε βέβαια εὐδοκιμήσει πλείοτερον διδάσκων τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν· καὶ ὁμως ἐπαινέσαμεν ὁμοίως τὴν εὐκρίνειαν τῆς φράσεως καὶ τὴν μέθοδον τοῦ τρόπου, τὸν ὁποῖον μεταχειρίζεται.

Δὲν τολμῶμεν εἰσεῖν νὰ εἰπῶμεν σχεδὸν τίποτε περὶ τοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβε νὰ περιγράψῃ ὁ Κ. Σχινᾶς· ἐπειδὴ ὁ ἐνθερμος οὗτος ζηλωτὴς τῶν Γερμανικῶν δογμάτων δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ δε νὰ ἐκφέρῃ κάμμιναν νεήκουστον καὶ ἀξίαν λόγου ιδέαν ἐκτὸς τῆς ἐπαχθοῦς ἀπαριθμήσεως τῶν βιβλίων, ὅσα πραγματεύονται τὴν ἀρχαιολογικὴν ὕλην. Πολλάκις μάλιστα τὸν εὐρήκαμεν ἄδικον ὅπως οὖν καὶ πρὸς πολλοὺς μὴ Γερμανοὺς συγγραφεῖς τῶν ὁποίων ὡς αὐτόχρημα Προκρούστης στρεβλόνει κατὰ τὴν χρεῖαν τὰς ιδέας καὶ κολοβόνει τὴν φήμην διὰ νὰ περιάψῃ ὅλην τῆς σοφίας τὴν τιμὴν εἰς τοὺς Γερμανοὺς. Ὅθεν ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὸ μάθημα τοῦ Κ. Σχινᾶ καὶ δύο τριῶν Γερμανιστῶν ἄλλων ἐνθυμήθημεν. πάντοτε τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα πυροτεχνήματα, τῶν ὁποίων οἱ ποικιλόχρωοι σπινθήρες πετόμενοι εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ διάφορα σχήματα ἐκπλήττουσι μὲν ἀμέσως καὶ θέλγουσι τὴν ὄρασιν διὰ τὸ παράδοξον, ἀλλὰ δὲν ἀφίνουσιν ὡς σημεῖον τῆς ὑπάρξεώς των εἰμὴ ὀλίγον καπνόν, τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸν διασκορπίζει ἐν ἀκαρεῖ ἢ παραμικρὰ πνοὴ τοῦ ἀνέμου.

Ὁ Κύριος Λάνδερερ συγκαλεῖ ἱκανοὺς ἀκροατάς, ἐπειδὴ διδάσκει τὸ βιωφελέστατον βέβαια καὶ περιεργότατον μάθημα· ἀλλ' ἦτον εὐχῆς ἔργον νὰ προχωρῇ ἀργότερα, καὶ νὰ μὴ συγχέῃ τὸ πνεῦμα τῶν πρωτοπείρων μαθητῶν μὲ πρωθυστεράς καὶ ἀναχρονιζούσας, ὡς εἶπεῖν, θεωρίας.

Ἡ δὲ καθέδρα τῆς φυσικῆς, ἐξίσου καὶ αὐτὴ σημαντικὴ, τολμῶμεν νὰ εἰπῶμεν ὅτι μένει εἰσεῖν χηρεύουσα.

Ἀγεωμετρήτους ὁ Πλάτων δὲν ἐδέχετο ἄλλοτε εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, καὶ εἶχε δίκαιον· ἐπειδὴ ἡ σπουδὴ τῶν μαθηματικῶν μόνη ὀξύνει· κατ' ἐξοχὴν τὸ πνεῦμα, καὶ δίδει βάρος εἰς τὰς ιδέας· Ἀλλ' ἂν εἰς ἄλλην τινὰ ἐποχὴν ἐτιμήθῃ ἡ ἐπιστήμη αὕτη, πολὺ ὁμως περισσότερον κατήντησεν ἤδη ἀναγκαῖα μὲ τὰς ἀμέσως προηγούμενας δύο, διότι εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τοῦτον τρίποδα στηρίζονται σήμερον αἱ τέχναι ὅλαι σχεδὸν καὶ αἱ χρεῖαι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὅθεν ἐλεήσαμεν τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως βλέποντες μαθητῶν ἔρημον τὸν Κ. Νέγρην.

Μεταβαίνοντες εἰς τὴν Νομικὴν σχολὴν εὐρήκαμεν γενναίους καὶ ἀξίους τοῦ πολυαριθμοῦ ἀκροατηρίου διδασκάλους. Ἐθαυμάσαμεν δὲ μάλιστα διαφερόντως ἓνα ἐκ τούτων διὰ τὰς γνώσεις του καὶ διὰ τὴν ἐλευθέραν ἀπαγγελίαν, μὲ τὴν ὁποίαν τὰς ἐκφράζει. Ἄν καὶ μέχρι τοῦδε τινες τῶν διδασκάλων τούτων ἐνδιέτριψαν ὑπὲρ τὸ μέτρον εἰς τὸ Εἰσαγωγικὸν μέρος τῆς ἐπιστήμης καὶ φερόμενοι ἄνω καὶ κάτω ὡς κακοὶ ἡνίοχοι εἰς ἀδιεξιτήτους καὶ ἀνωμάλους δρόμους, μόλις ἐμβαίνουνσιν ἤδη εἰς τὸν λεωφόρον καὶ ἀμαξητόν, παρετηρήσαμεν ἐν γένει ἰδιαίχουσαν εὐαρέσκεϊαν εἰς τὸ νὰ κατακρίνωσι πολλὰ πρωΐμως καὶ αὐτοὺς τῶν τοῦς διδασκάλους, τῶν ὁποίων εἰσέτι τὰς ιδέας ἴσως δὲν ἐχάνουσιν. Ὅθεν ὁ μὲν κακίζει καὶ καταργεῖ τοὺς κώδικας, ὁ δὲ ἐπιχειρεῖ ν' ἀνασκευάσῃ τὰ διάφορα οἰκονομικὰ συστήματα· κἀνεὶς ὅμως φιλοτιμούμενος ν' ἀνατρέψῃ καὶ νὰ καταστρέφῃ δὲν εὐτύχησεν, οὔτε θέλει ποτὲ ἴσως δυνηθῇ ν' ἀναπληρώσῃ οἴκοθεν τόσων αἰώνων παραδόσεις καὶ ἀνδρῶν μεγάλων θεωρίας, τὰς ὁποίας ὡς ἀχάριστοι υἱοὶ ἀθρόας ἐκληρονόμησαν. Ἡ καταγέλαστος δὲ αὕτη καὶ πτωχαλαζονικὴ περιουτολογία ἐλύπησε τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ μαθηταὶ ἀνήκουστοι διόλου ὀρθῶν διδαγμάτων, μορφούμενοι κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοιούτων διδασκάλων, ἐνδέχεται νὰ καταντήσωσι καὶ αὐτοὶ ὁμοίως οἰηματῖαι, καὶ ἀγνώμονες τόσῳ δὲ μᾶλλον καταγέλαστοι, ὅσῳ θέλουσιν ἔχει ὀλιγοτέρας παρ' αὐτοὺς γνώσεις. Ὅχι, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν πρέπει νὰ φέρονται οἱ διδάσκαλοι πρὸς τὴν μαθητεύουσαν νεολαίαν, οὔτε ἔχουσι δίκαιον νὰ φαντάζωνται ὅτι προωρίσθησαν νὰ τὴν μορφώσωσι μόνοι, οὔτε δὲ νὰ ἀγανακτῶσι, διότι ἐπικρίνομεν τὸν ἀνάρμοστον τῆς διδασκαλίας τῶν τρόπων. Ἐπειδὴ εἶναι μισθωτοὶ τοῦ Κοινοῦ, ὑπηρεταί, τὸ κοινὸν ποτὲ δὲν θέλει τοὺς ἀφήσῃ ἀνεξελέγκτους. Τοῦτο καὶ αὐτοὺς θέλει καταστήσῃ μετριοφρονεστέρους καταβιβαζομένους ἀπὸ τὴν ἄορνον ἐκείνην περιωπὴν, ὅθεν μᾶς ἐπιβλέπουσιν ὑπερήφανοι, καὶ τοὺς νέους θέλει συνειθίσῃ νὰ συλλογίζωνται καὶ νὰ μὴ δέχωνται ὡς καθαρὸν χρυσὸν παράσημα καὶ κίβδηλα νομίσματα, νὰ μὴ ἀκούωσιν ὡς χρησμούς τῶν ἄλλων τοὺς λόγους, οὔτε νὰ χάσκωσι πάντοτε, ὅταν οὗτοι ἀνοίγωσι τὸ στόμα.

Ἀλλὰ σύγχυσιν μάλιστα καὶ ἀκαταστασίαν μεγάλην εὐρήκαμεν εἰς τὴν ἱατρικὴν σχολήν· ἐπειδὴ ἐκεῖ εἶδομεν μαθήματα, καθὼς ἡ ἱστορία τῆς ἱατρικῆς, τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκονται εἰς πολλὰς καὶ ἐνδόξους Ἀκαδημίας· ἡ διηρημένον εἰς πολλὰ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μάθημα, οὕτω π.χ. ἡ λοιμολογία καὶ ἡ περὶ τῶν παιδικῶν ἢ γυναικείων παθῶν θεωρία καὶ ἡ σημειωτικὴ, πολλοστημόρια μιᾶς καὶ μόνης ἐπιστήμης τῆς παθολογίας ἐμερίσθησαν εἰς ἰδιαιτέρας καθέδρας. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ διαίρεσις τῶν ἔργων τελειοποιεῖ τὴν κατασκευὴν τῶν· ἀλλ' εἰς ἀνθρώπους ἔχοντας χρεῖαν στερεᾶς τροφῆς δὲν προσφέρει ποτὲ κανεὶς πλακοῦντας καὶ πέμματα διὰ νὰ τοὺς χορτάσῃ· εὐρίσκομεν, λοιπὸν ὅτι ἡ τρυφὴ αὕτη καὶ περιέργεια ἦτο διόλου παράκαιρος καὶ βλαπτικὴ μάλιστα εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν. Ἀλλὰ παράξενον κατεξοχὴν μᾶς ἐφάνη ὅτι οἱ διδάσκαλοι βλέποντες ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ἑλλειψιν μαθητῶν, ἀπὸ δὲ τὸ ἄλλο ἑλλειψιν χρημάτων, εὐρήκαν μέσον νὰ συμβιβάσωσι τὰ ἀλληλόμαχα ταῦτα περιστατικά, καὶ ἐπρόβαλον, ὡς μανθάνομεν, εἰς τὴν Κυβέρνησιν, νὰ συγχωρήσῃ νὰ μαθητεύσωσιν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἀμυδρὰν ιδέαν ἔχοντες τῆς γλώσσης τῶν καὶ τῆς ἀριθμητικῆς νέοι, ὥστε μετὰ δύο χρόνους νὰ ἐκβῶσιν ἱατροὶ διὰ νὰ σκορπισθῶσιν εἰς τὰ χωρία, εἰς τὸ ναυτικὸν καὶ εἰς τὸ στρατεύμα.

Ποτὲ τῇ ἀληθείᾳ δὲν ἠλπίζομεν νὰ τυφλώσῃ τόσον τὸ προσωπικὸν συμφέρον ἀνθρώπους πεπαιδευμένους νὰ τοὺς καταστήσῃ κωφοὺς εἰς τῆς συνειδήσεως αὐτῆς τὴν φωνήν. Ὁμοιά-

ζοντες επιβάτην-αμέριμον καταγινόμενον εἰς μικρὰ πράγματα, ἐνῶ κινδυνεύει τὸ πλοῖον, οἱ διδάσκαλοι οὗτοι φροντίζουν μόνον περὶ τῶν ἰδίων μὴ συλλογιζόμενοι ὅτι ἡ δυστυχία τοῦ Γενικοῦ ταμείου εἶναι δυστυχία ὅλων τῶν πολιτῶν κατὰ μέρος. Ὅθεν κατεδέχθησαν νὰ πολλαπλασιάσωσι χωρὶς ἀνάγκην τοὺς ἀγύρτας εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἀλλ' ἂν ἡ ἡμιμάθεια βλάβη τὸν ἄνθρωπον παντοῦ, πολὺ πλεότερον ὅμως εἰς τὴν ἰατρικὴν, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ, τὸ πρῶτον ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς εὐδαιμονίας. Ὅχι, τὴν ζωὴν μας, ἱερὰν τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως παρακαταθήκην, δὲν θέλομεν ἐμπιστευθῆ ποτὲ εἰς ἀγυρτῶν καὶ λαοπλάνων μαιφόνους χεῖρας. Ὅθεν παρὰ τὸ νὰ ἔχωμεν τοιοῦτους, εὐχόμεθα καλλίότερον νὰ ἀναβληθῇ πρὸς τὸ παρὸν ἡ διδασκαλία τῆς ἰατρικῆς. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ πενία τοῦ ταμείου, ἡ ἀσφάλεια τῶν πολιτῶν καὶ ἡ τιμὴ αὐτῆς τοῦ νεοσύστατου Πανεπιστημίου, εἰς τὸ ὅποιον ἔδωκε τὸ ὄνομά του ὁ Βασιλεὺς. Ὅθεν προσκαλοῦμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀρμοδίου Γραμματέως εἰς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἀντικείμενον⁵⁸. Κ. Μ.».

«Παρατρέχων τὰ ἄλλα», γράφει σὲ ἄλλο της δημοσίευμα ἡ *Ἀθηνᾶ*, «περιορίζομαι μόνον εἰς τὸ νὰ ἐξετάσω τὸ ὅποιον δίδει σχέδιον περὶ τῆς ἰατρικῆς σχολῆς. Ἐλησμόνησε φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἰατρικὴν εἶναι δύο εἰδῶν μαθήματα, τὰ μὲν θεμελιώδη τὰ δὲ ἥττον σημαντικά· εἰς τὰ θεμελιώδη (προϋποθέτω τὰ προπαιδευτικά μαθήματα, χημείαν, φυσικὴν ἱστορίαν, βοτανικὴν κ.τ.λ.) ἀνήκουσιν ἡ ἀνατομία, ἡ φυσιολογία, ἡ παθολογία, ἡ θεραπεία, ἡ ἰατρικὴ κλινικὴ, ἡ μαιευτικὴ, ἡ χειρουργία, ἡ χειρουργικὴ κλινικὴ καὶ ἡ ἰατρικὴ ὕλη· ταῦτα εἶναι τὰ κυριώτερα μαθήματα, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται τις νὰ φαντασθῇ ὅτι εἶναι ἰατρός. Εἰς τὰ ἀναγκαῖα μὲν καὶ ἐπωφελῆ πλέον ἥττον σημαντικά ἀνήκουσιν ἡ συγκριτικὴ καὶ παθολογικὴ ἀνατομία καὶ φυσιολογία, ἡ συγκριτικὴ παθολογία, ἡ ὀργανολογία καὶ δεσμολογία, ἡ ὑγιεινὴ, ἡ ἱστορία τῆς ἰατρικῆς, ἡ ὀφθαλμολογία, αἱ παιδικαὶ ἀρρώστια, τὰ γυναικεῖα πάθη, ἡ ἱατροδικαστικὴ, ἰατρικὴ ἀστυνομία κ.τ.λ. διότι, ὅλα ταῦτα ἢ εἶναι κλάδοι τῶν θεμελιωδῶν ἐκείνων μαθημάτων, ἢ περιλαμβάνουσι συστηματικώτερον ὅσα ἀνάγονται εἰς αὐτά.

Ἐκ τούτων λοιπὸν βλέπομεν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὀρθότατα λογισαμένη ἐσύστησε τὴν ἰατρικὴν σχολὴν ἀναλόγως μὲ τὴν κατάστασιν τοῦ τόκου, διώρισε Καθηγητὰς διὰ τὰ θεμελιώδη μαθήματα, παραβλέψασα ἐπὶ τοῦ παρόντος πολλὰ τῶν ἥττον σημαντικῶς ὡς περιττά· μολοντί καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος διώρισε καὶ τρεῖς Καθηγητὰς τῶν τοιούτων. Ποῖος εὖ φρονῶν καὶ ἔχων ἰδέαν τοῦ πράγματος θέλει μεμφθῇ τὴν Κυβέρνησιν, διότι δὲν διώρισε ἰδιαίτερον καθηγητὴν τῶν παιδικῶν ἀρρώστων⁵⁹».

«Καὶ προλαβόντως εἵπομεν», γράφει ὁ *Σωτήρ*, «ὅτι ὑπάρχουν ἐλλείψεις εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολήν, καὶ ἰδίως καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς Μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἐλλείψις αὕτη δὲν ἦτον ἄρα γε πρέπον νὰ ἀναπληρωθῇ διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Κυρίου Φιλίππου Ἰωάννου, ἀνδρὸς ἔχοντος ποικίλας γνώσεις, καὶ δυναμένου ὅχι μόνον νὰ διδάξῃ ἐξ ὑπαμοιβῆς μετὰ τῶν Κυρίων Κ. Νέγρη καὶ Βούρη τὰς Μαθηματικὰς καὶ Φυσικὰς ἐπιστήμας, ὥστε καθ' ἐκάστην ἐξαμηνίαν νὰ γίνεταί νέα ἔναρξις τῆς σειρᾶς τῶν μαθημάτων τούτων, ἀλλ' ἱκανοῦ νὰ παραδίδῃ συγχρόνως καὶ τὴν Φιλοσοφίαν κατὰ τὰ Γερμανικὰ συστήματα;

58. *Ἀθηνᾶ*, 479/16-10-1837.

59. *Ἀθηνᾶ*, 415/27-2-1837.

Μία άλλη καθ' ἡμᾶς οὐσιώδης ἔλλειψις τοῦ Πανεπιστημίου, εἶναι καὶ ἡ ἔλλειψις Καθηγητῶν τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας. Δὲν εἶναι τῶντι λύπης ἄξιον εἰς Ἑλληνικὸν Πανεπιστήμιον νὰ μὴν ὑπάρχῃ, εἰμὴ μία μόνη καθέδρα τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, καὶ νὰ μὴ διορισθῇ εἰσέτι οὔτε εἰς Καθηγητὴ διὰ τὴν ὑψηλοτέραν ἐρμηνείαν καὶ ἀνάλυσιν τῶν Ἑλληνικῶν λογογράφων καὶ Ποιητῶν; Ἡξεύρομεν, ὅτι ὁ λόγιος καὶ χρηστὸς Βενθύλος, ἀπὸ ἀληθῆ πατριωτισμὸν κινούμενος, ἀνέλαβεν ἐκουσίως τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν· ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰσέτι, κατὰ δυστυχίαν, εἰμὴ ιδιωτικὸς Διδάκτωρ. Δὲν εἶναι τάχα ἔργον δικαιοσύνης καὶ κατεπειγούσης ἀνάγκης, νὰ ἀνατεθῇ ἡ πολλοῦ λόγου ἀξία αὕτη καθέδρα εἰς τὸν χρηστὸν καὶ πεπαιδευμένον τοῦτον ἄνδρα, τὸν ὅποιον ἡ δύστροπος καὶ ἀπειρόκαλος Ἀρχικαγγελαρία κατεδίκασε νὰ περιστρέφεται μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν τοῦ Γραφείου τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ νὰ ἐξοδεύῃ τὸν καιρὸν τοῦ εἰς ἔργα ἀνοίκεια τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν γνώσε-
⁶⁰ών του, καιρὸν πολῦτιμον, τὸν ὅποιον ἔπρεπε νὰ δαπανᾷ ὡς τὴν λατρείαν τῶν Μουσῶν καὶ πρὸς ὄφελος τῆς πατρίδος του;

Ἐδῶ μένομεν σήμερον. Πόσα δὲν ἔχει τίς ἀκόμη νὰ εἰπῇ περὶ τοῦ πολυθρυσλήτου Πανεπιστημίου μας!⁶⁰».

«Κατὰ δυστυχίαν», γράφει ἀκόμη ὁ *Σωτήρ*, σὲ ἄλλο τοῦ φύλλο, «τὸ Πανεπιστήμιόν μας ἐσυστήθη τὴν παραμονὴν τῆς ἐπιστροφῆς τῆς Α. Μ. ἀπὸ Γερμανίαν μὲ τόσῃ βίαν, μέ τόσῃ ἀπερίσκεψίαν ἀπὸ τὴν Ἀρχικαγγελαρίαν, ὥστε προφανῶς βλέπει τις τὰς μεγάλας ἐλλείψεις τῆς, εἰς τὰς ὁποίας ἔργον εἶναι τῆς βασιλικῆς συνέσεως νὰ φέρῃ τὴν πρέπουσαν θεραπείαν, ἐξαλείφουσα τὰ στίγματα, τὰ ὁποῖα χεῖρ ἀνεπιτήδειος ἐνεχάραξε εἰς τὸ ἐθνικώτερον καὶ χρησιμώτερον τῶν δημοσίων καταστημάτων μας.

Δὲν εἶναι τοῦ προκειμένου νὰ ἐξετάσωμεν, πόθεν ἐγεννήθησαν αἱ ἀτέλειαι. Ἐπὶ τοῦ παρόντος περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὑπάρχουν οὐσιώδεις ἐλλείψεις, ἐπομένως νὰ τὰς ἀποδείξωμεν, καὶ νὰ προτείνωμεν τὴν διόρθωσίν των.

Καὶ πρῶτον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ κλάδος τῶν Μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἐνεπιστεύθη εἰς ἓνα καὶ μόνον Καθηγητὴν. Ὅσοι ἐσπούδασαν εἰς τὰς Ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης ἐξεύρουν κάλλιστα ἀπὸ πόσους Καθηγητὰς διδάσκονται αἱ ἐπιστῆμαι αὗται. Ἐχομεν ὅλην τὴν ὑπόληψιν εἰς τὰς γνώσεις τοῦ νῦν Καθηγητοῦ τῶν Μαθηματικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Ὁθωνος. Ἀλλὰ δύναται οὗτος μόνος νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας, ἔχει τὸν ἀπαιτούμενον ὑλικὸν καιρὸν, διὰ νὰ προετοιμασθῇ, νὰ σπουδάσῃ, νὰ διδάξῃ ὅσα ὡς ἄλλος Ἄτλας τῶν Ἐπιστημῶν ἀνέλαβεν μετὰ προθυμίας νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς μαθητάς του;

Ἄς ἔλθωμεν εἰς τὴν Ἱατρικὴν Σχολήν. Ὁκτῶ εἶναι οἱ καθηγηταί τῆς, καὶ ἀμφιβάλλομεν ἂν ὑπάρχουν ἄλλοι ὀκτῶ φοιτηταί, διὰ νὰ ἀκροασθῶσι τὰ μαθήματά των. Ὁ λόγος εἶναι, ὅτι ἱατροί, διδαχθέντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, δυσκόλως θέλουν ἀπαιτήσῃ ὑπόληψιν, δυσκόλως θέλουν εὑρεῖ πατέρες οἰκογενειῶν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὴν ζωὴν, τὴν υἰεῖαν τῶν τέκνων, τῶν γυναικῶν, τῶν συγγενῶν των.

Ἐχουν ἄδικον; ... Δὲν πιστεύομεν, καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος.

Ἐθνὸς πτωχόν, ὡς τὸ Ἑλληνικόν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐφοδιασθῇ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἀφ' ὅσα ἀπαιτοῦνται πρὸς τὴν σύστασιν καὶ τὴν διατήρησιν ὅπως οὖν μετρίας Ἱατρικῆς Σχολῆς.

60. Ὁ *Σωτήρ*, ἔτος 16/17-3-1838.

Ποῦ ὁ Βοτανικὸς κήπος εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ποῦ Μουσεῖον τῆς Ἀνατομίας; Ποῦ ἀμφιθέατρον Χειρουργικόν; Ποῦ κλινικὴ; Ποῦ Μαιευτικὴ; Ποῦ ἐργαλεῖα; Ποῦ Νοσοκομεῖα;

Ἀπὸ τὰς ἐλλείψεις αὐτὰς πηγάζει καὶ ἡ ἑλλειψις μαθητῶν. Ποῖος ἐξοδεύει τὸν πολῦτιμον καιρὸν του νὰ σπουδάζῃ ὁλόκληρα ἔτη μαθήματα, καὶ ἔπειτα νὰ ἦναι πάλιν ἀναγκασμένος νὰ μεταβῇ εἰς ἓν ὁποιοδήποτε μέρος τῆς Εὐρώπης, διὰ ν' ἀκροασθῇ ἐκ νέου, νὰ καθυποβληθῇ εἰς νέας ἐξετάσεις, καὶ οὕτω νὰ λάβῃ τὸ δίπλωμά του;

Παράδοξον λοιπὸν δὲν εἶναι, ἂν οἱ Ἕλληνες, διὰ πολλὰ ἔτη ἀκόμη, μεγάλην πίστιν δὲν θέλουν δώσῃ εἰς τοὺς ἰατροὺς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὀλιγώτερον παράδοξον, ἂν οἱ τακτικοὶ καὶ ἑκτατοὶ καθηγηταὶ τῆς αὐτῆς Σχολῆς ἦναι τὴν σήμερον οἱ αὐτοὶ καὶ διδάσκαλοι καὶ μαιηταί.

Εἰς τοιαύτην περίστασιν, ἐρωτῶμεν, τίς ἡ χρειαὶ ὁκτῶ τρανῶν Καθηγητῶν εἰς τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ὁθωνος, λαμβανόντων τακτικῶς τὸν μηνιαῖον μισθὸν τῶν ἀνὰ 350 Δραχμὰς, χωρὶς νὰ χρησιμεύουν εἰς τίποτε; Ποία ἡ ἀνάγκη τοσαύτης διδασκαλικῆς πολυτελείας, ὅταν ὁ καρπὸς τῶν εὐτελῆς; Πῶς συμβιβάζει τις τόσῃν πτωχίαν μὲ τόσῃν μεγαλοπρέπειαν;⁶¹».

XI. Ἱατροχειρουργικὸν Σχολεῖον

Ἐνδιαφέρον ἔχει καὶ τὸ ἄρθρο τῆς Ἀθηνᾶς:

«Περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἱατροχειρουργικοῦ σχολείου.

Ἀπὸ τὴν 2 τοῦ Δεκεμβρίου μηνὸς τοῦ παρελθόντος ἔτους ἔγεινεν ἡ ἑναρξὶς τῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια ἐτελείωσαν ἤδη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου· εἰς τὸ διάστημα τοῦτο παρεδόθησαν ἐν ἐπιτομῇ τὰ ἀκόλουθα μαθήματα

Διὰ μὲν τοὺς ἐμπειρικοὺς ἰατροὺς καὶ χειρουργούς.

α. Ἀνατομία καὶ φυσιολογία.

β. Παθολογία καὶ θεραπευτικὴ.

γ. Κλινικὴ.

δ. Χειρουργία.

ε. Ἱατρικὴ ὕλη.

στ. Μαιευτικὴ.

Διὰ δὲ τοὺς φαρμακοποιούς:

α. Χημεία καὶ

β. Φαρμακία.

Οἱ ἐμπειρικοὶ Ἱατροὶ καὶ χειρουργοὶ ἦσαν 24 τὸν ἀριθμόν· ἐκ τούτων 16 ἐξετασθέντες παρὰ τοῦ Ἱατρικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν καθηγητῶν ἔλαβον τὴν ἄδειαν τοῦ μετέρχεσθαι τὴν Ἱατρικὴν καὶ χειρουργίαν ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Διωρίσθησαν δὲ τρεῖς βαθμοὶ διὰ τὰ διπλώματα. Ἀριστα, καλῶς καὶ μετρίως, Ἐκ τούτων λοιπὸν τῶν 16: 5 μὲν ἔλαβον ἄριστα, 8 καλῶς καὶ 3 μετρίως ἐκ δὲ τῶν ὑπολοίπων ἄλλοι μὲν ἐβιάσθησαν ν' ἀνα-

61. Ὁ Σωτήρ, ἔτος ε' 10/24-2-1838.

χωρήσωσι πρὶν τελειώσῃ ἡ σειρὰ τῶν μαθημάτων, ἄλλοι δὲ ἔμειναν ν' ἀκούσωσι καὶ τὴν δευτέραν σειρὰν.

Οἱ φαρμακοποιοὶ ἦσαν 23 τὸν ἀριθμόν, ἐξ ὧν οἱ μὲν 20 ἔλαβον διπλώματα, οἱ δὲ λοιποὶ 3 ἔγγραφον ἄδειαν.

Τὰ μαθήματα τῆς μαιευτικῆς ἐσύχνασαν καὶ πολλαὶ ἐμπειρικαὶ μαῖαι, αἵτινες ἂν καὶ ἄβρόχοις ποσὶ διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἀπροπαίδευτόν των ἦκουσαν τὸ θεωρητικὸν μέρος, τοὐλάχιστον ὠφελήθησαν μεγάλως καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρακτικόν. Εὐχῆς ἔργον ἦταν νὰ ἔστελλον οἱ δῆμοι νέας τινὰς διὰ νὰ σπουδάσωσι ταύτην τὴν τέχνην.

Ὅλοι οἱ μαθητευόμενοι ἔδειξαν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν μαθημάτων μεγίστην ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιμονὴν ὥστε διὰ τοῦ τρόπου των καὶ διὰ τῶν προόδων των εἵλκυσαν τὴν ἀγάπην ὅλων τῶν καθηγητῶν, οἵτινες δὲν ἠλπίζον ποτὲ ὅτι οἱ κόποι τοὺς ὁποίους κατέβαλον θέλουσι φέρει τοιούτους καρπούς. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ πόσον διψῶσιν οἱ Ἕλληνες τὴν ἐκπαίδευσιν ἀναφέρομεν ὅτι καὶ τινες πάνυ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν ἀφήσαντες πρὸς καιρὸν ἀκουσίως τὴν πρᾶξιν των ἤλθον νὰ ἀκροασθῶσι τὰ παραδιδόμενα μαθήματα.

Ἐνθαῤῥυθέντες λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς πρώτης σειρᾶς ἀναγγέλομεν ἤδη τὴν ἑναρξιν τῆς δευτέρας.

Ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως διορίζεται ἡ πρώτη τοῦ Σεπτεμβρίου· προσκαλοῦνται ἐπομένως ὅλοι οἱ ἐντὸς τοῦ Κράτους ἐμπειρικοὶ Ἱατροί, χειρουργοὶ καὶ φαρμακοποιοί, ὅσοι δὲν παρευρέθησαν εἰς τὴν πρώτην σειρὰν καὶ δὲν ἔχουσιν ἐπέκεινα τῶν 45 ἐτῶν ἡλικίαν νὰ εὗρεθῶσι ἐνταῦθα εἰς τὴν α' τοῦ Σεπτεμβρίου, ὡς ἐσχάτη δὲ προθεσμία διορίζεται ἄνευ ἐξαιρέσεως ἡ δεκάτη τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὅσοι δὲ καθυστερήσωσι δὲν εἶναι πλέον δεκτοί· ἐρχόμενοι δὲ πρέπει νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ σχολείου διὰ νὰ καταγραφῶσιν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν εἶναι παραδεικτοὶ ὡς ἐμπειρικοί, εἰμὴ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔλαβον ἤδη πρόσκαιρον ἄδειαν παρὰ τοῦ ἱατρικοῦ Συμβουλίου, ἢ ἔχουσιν ἀποδεικτικὰ Δημοτικῶν Ἀρχῶν ὅτι μετέρχονται πέντε ἔτη τοὐλάχιστον τὴν Ἱατρικὴν, ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ οἱ τοιοῦτοι μόνον δύνανται ἀφοῦ τελειώσῃ ἡ σειρὰ τῶν μαθημάτων καὶ ἐπιτύχωσιν εἰς τὰς ἐξετάσεις των νὰ λάβωσι τὴν ἄδειαν τοῦ μετέρχεσθαι τὴν Ἱατρικὴν, χειρουργίαν καὶ φαρμακίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅσοι δὲν ὑπόκεινται εἰς τὰς ἄνω κατηγορίας εἶναι παραδεκτοὶ ὡς ἀκροαταὶ μόνον, οἱ τοιοῦτοι δὲν δύνανται νὰ λάβωσιν ἄδειαν τοῦ μετέρχεσθαι τὴν Ἱατρικὴν ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους· κατὰ δὲ τὰ ἄλλα δὲν θέλουσιν ἔχει οὐδεμίαν διαφορὰν ἀπὸ τούς ἄλλους μαθητάς.

Θέλουν δὲ παραδοθῇ τὰ ἀκόλουθα μαθήματα:

α. Ἀνατομία καὶ φυσιολογία τετράκις τῆς ἐβδομάδος· δευτέρα, τρίτη, πέμπτη καὶ παρασκευὴ ἀπὸ τὴν 12-1 1/2· τὸ δὲ σάββατον Ἐπανάληψις εἰς τὴν αὐτὴν ὥραν παρὰ τοῦ καθηγητοῦ Μαυροκορδάτου.

β. Ἱατρικὴ ὕλη ἀπὸ τὴν 2-3 τετράκις τῆς ἐβδομάδος παρὰ τοῦ καθηγητοῦ Κυρίου Ν. Κωστή.

γ. Παθολογία θεραπευτικὴ καὶ Κλινικὴ ἀπὸ τὴν 9-11 π.μ. καὶ ἀπὸ τὴν 6-6 μ.μ. παρὰ τοῦ Καθηγητοῦ Κυρίου Ζ. Βούρρου.

δ. Χειρουργία καθ' ἡμέραν ἀπὸ τὴν 4-5 μ.μ. παρὰ τοῦ καθηγητοῦ Τρειβάρου.

ε. Κλινικὴ, εἰς τὸ στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον, δις τῆς ἐβδομάδος ἀντὶ τῆς Ἱατρικῆς

ύλης παρὰ τοῦ αὐτοῦ.

στ. Μαιευτική τετράκις τῆς ἐβδομάδος ἀφοῦ τελειώση ἡ Ἱατρικὴ ὕλη εἰς τὴν αὐτὴν ὥραν παρὰ τοῦ καθηγητοῦ Κυρίου Ν. Κωστῆ.

ζ. Φαρμακία καὶ χημεία τὸν μὲν Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον ἀπὸ τὴν 9-10 π.μ. μετὰ δὲ τοαῦτα εἰς προσφερεστέραν ὥραν παρὰ τοῦ καθηγητοῦ Κυρίου Λάνδαβερ.

Ὅλα δὲ ταῦτα τὰ μαθήματα δὲν θέλουν ἀρχίσει διὰ μιᾶς, ἀλλὰ βαθμηδόν, ὅπως εὑρεθῇ καταλληλότερον διὰ τοὺς μαθητευομένους.

Ἐν Ἀθήναις τὴν Ἰουλίου 1836.

Ὁ Διευθ. τοῦ Ἱατροχειργ. σχολ. Καθηγ. τῆς Ἀνατομ. καὶ Φυσιολ. Δημ. Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος⁶².

ΧΙΙ. Ὁδηγίαι πρὸς τοὺς Φοιτητὰς ἐκάστης Σχολῆς

Ἐνδιαφέρον ἔχουν καὶ οἱ Ὁδηγίαι πρὸς τοὺς φοιτητὰς κάθε Σχολῆς, ὅπως τὶς καταγράφει ὁ *Σωτήρ*⁶³.

Ὁδηγίαι πρὸς τοὺς Φοιτητὰς ἐκάστης Σχολῆς περὶ τῆς ἀλληλουχίας τῶν διαφορῶν ἐπιστημῶν, καὶ περὶ τῆς κατὰ τῆς κατὰ τὴν ἐξακολουθήσιν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Σπουδῶν διατηρητέας μεθόδου καὶ τάξεως.

Ἐχθροί, μὰ τὴν ἀληθείαν, δὲν εἴμεθα οὔτε τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς, οὔτε τῶν συγκροτούτων αὐτὴν ἐντίμων μελῶν. Τιμῶμεν τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἀγαπῶμεν τοὺς ἰατροὺς, καὶ ὅταν μάλιστα δὲν ἔχωμεν ἀνάγκην ἀπ' αὐτούς. Ἀλλ' ὁμολογῶμεν ἐν ταυτῷ, ὅτι ἔχομεν τοιαύτην ἀδυναμίαν ὥς πρὸς τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου μας, τῆς ὁποίας καὶ ἄλλοτε ἐθέσαμεν τὰ ἐλαττώματα, ὥστε ἀδύνατον νὰ μὴν αἰσθανθῶμεν ἓνα κέντημα τοῦ Πειρασμοῦ ὡσάκις τὴν ἀπαντήσωμεν εἰς τὸν δρόμον μας.

Αὐτὸ τοῦτο μᾶς συνέβη καὶ σήμερα. Ὁ προπετὴς τρόπος τοῦ ἐκφράζεσθαι ἐνὸς Καθηγητοῦ κατὰ τῆς προϊσταμένης Ἀρχῆς τοῦ Πανεπιστημίου εἶχε κινήσει τὴν περιέργειάν μας νὰ ἀναγνώσωμεν τὰς πρὸς τοὺς φοιτητὰς ἐκάστης Σχολῆς ὁδηγίας.

Ἀλλ' ἐνῷ οἱ ὀφθαλμοί μας ἐζήτουν τὰς ὁδηγίας τοῦ Φυσικομαθηματικοῦ τμήματος τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς, αἴφνης ἀπήντησαν τὰς ὁδηγίας διὰ τοὺς φοιτητὰς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς, καὶ ἐκεῖθεν πλέον δὲν ἀπεσπάσθησαν, ἕως ὅτου ἀπεφασίσαμεν, διὰ νὰ ἐλαφρόσωμεν ὅπως οὖν τὴν συνείδησίν μας, νὰ λάβωμεν τὸν κάλαμον, καὶ νὰ αὐτοσχεδιάσωμεν τὰς ὀλίγας ἀκολουθοῦσας παρατηρήσεις μας.

Καὶ πρῶτον μᾶς ἐφάνη, ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὁδηγίαι ἀντεγράφησαν ἀπὸ τὸν πίνακα τῶν μαθημάτων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης. Δὲν λέγομεν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἔγκλημα, διότι γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι καιρὸν δὲν ἔχομεν ἀκόμη νὰ γίνωμεν πρωτότυποι νομίζομεν ὅμως, ὅτι ἤτο δικαιότερον εἰς ἄνδρας Πανεπιστημίου, ἀντὶ νὰ βάλλωσιν εἰς τὸ τέλος τῶν ὁδηγιῶν, οἱ Καθηγηταὶ τῆς ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ὁθωνος, νὰ εἴπωσι μὲ ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν, οἱ Καθηγηταὶ τῆς ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βιέννης. Ἀλλ' ὅτι προχωρήσωμεν.

62. *Αθηνᾶ*, 358/5-8-1836.

63. *Ὁ Σωτήρ*, ἔτος 27/8-5-1838.

Τὸ πρῶτον μάθημα τῶν ὁδηγιῶν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς φοιτητὰς νὰ ἀκροάζωνται ὅ,τι ἱστορικὸν μάθημα καὶ ἂν θέλωσιν. Μεγαλύτερον λάθος δὲν ἡμπόρει, νομίζομεν, νὰ κάμῃ οὔτε ὁ Νομοθέτης τοῦ Πανεπιστημίου μας, οὔτε οἱ Καθηγηταί του. Ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη δὲν εἶναι φιλολογία, οὔτε φιλοσοφία, οὔτε θεολογία, διὰ νὰ ἀκροάζεται ὁ φοιτητής, ὅ,τι θέλει καὶ ὅταν θέλῃ. Ἐνὸς μόνον μαθήματος ἔλλειψις, ἐνὸς μόνου κλάδου ἀτελεῖς σπουδῇ, ἀρκεῖ νὰ καταστήσῃ τὸν ἱατρὸν ὅχι μόνον ἀπλοῦν ἐμπειρικόν, ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμιον εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ὁμοίων του. Ἡ εἰς τοὺς Ἑλληνας φοιτητὰς τῶν ἱατρικῶν μαθημάτων δεδομένη ἀπόλυτος ἄδεια ἔχει ὀλεθρίους συνεπείας, τὰς ὁποίας ἀποροῦμεν πῶς οἱ κ.κ. καθηγηταί μας οὔτε προβλέπουσιν, οὔτε προσπαθοῦσι νὰ θεραπεύσωσι, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἀρμοδίαν Ἀρχήν.

Ἡξεύρομεν, ὅτι τοιαύτη ἄδεια δίδεται εἰς τοὺς φοιτητὰς τῶν Πανεπιστημίων τῆς ἁνω Γερμανίας. Ἀλλ' ὅ,τι γίνεται εἰς τὴν Γερμανίαν, εἶναι ἄρᾳ γε ἀναγκαῖον νὰ γίνεται καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ἐπειτα ἂν συγχωρῇται εἰς τὴν Ἁνω Γερμανίαν, οὔτε εἰς τὴν Ἀουστρίαν ὅμως συγχωρεῖται, οὔτε εἰς τὴν Γαλλίαν. Διατὶ νὰ μὴ γινώμεθα ἐκλεκτικοί; Διατὶ νὰ πιθηκίζωμεν ἀδίκως καὶ παραλόγως εἰς ὅλας τὰς πράξεις μας;

Ναί, ἔχουν τὴν ἄδεια οἱ φοιτηταί τῆς ἁνω Γερμανίας; ἀλλ' οἱ φοιτηταὶ οὗτοι, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὰ Γυμνάσια, μὲ πόσας γνώσεις δὲν εἶναι ἐφοδιασμένοι.

Ἄφησε, λέγεις, ἐλεύθερον τὸν φοιτητὴν· οἱ ἐξετάσεις εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται εἰς τὸ τέλος τῶν μαθημάτων του εἶναι ὁ καλῦτερος ὁδηγός του... Σύμφωναι ἐν μέρει, ἀλλ' αἱ ἐξετάσεις γίνονται τάχα πάντοτε καὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη ἀκριβεῖς; Πόσοι ἀμαθέστατοι δὲν φέρουν τὰ λαμπρότερα Διπλώματα;

Ἀλήθεια! ὁ Κ. Ζωγράφος, ἀκούομεν διεύθυνε τὰ ἱατρικὰ Διπλώματά του εἰς τὸ ἱατροσυνέδριον, διὰ νὰ θεωρηθοῦν καὶ νὰ ἐπικυρωθοῦν. Μάντις ἄρᾳ γε εἶναι ὁ Κ. Ζωγράφος...; Ἄς ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰς ὁδηγίας.

Εἰς ἓνα μέρος αὐτῶν παρατηρῶμεν, ὅτι θέλει διδάσκεται καὶ ἡ Ὑψηλοτέρα Ἀνατομία, ἡ Φυσιολογία δηλαδή. Πολὺ φοβούμεθα μήπως οἱ καλοὶ Καθηγηταί μας συγχέουσι δύο μαθήματα πάντῃ διάφορα. Ἐπειτα ὑψηλὴν Μαθηματικὴν γνωρίζομεν, ἀλλ' ἀντικείμενον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἀπὸ τὸ ὑπόγαστρον μέχρι τῆς κορυφῆς, καὶ ἡ χαμηλὴ Ἀνατομία τὸ ἐπίλοιπον μέρος τοῦ σώματος.

Πῶς σὰς φαίνεται δέ, Κύριοι, Ἡ Δικαστικὴ ἱατρικὴ συνεζευγμένη μὲ τὴν ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΝ;

Δέν πρέπει ἄρᾳ γε αὕτη νὰ ᾔναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν; Ἐκτὸς ἂν κατὰ λάθος ἐγράφη Λεξικολογία ἀντὶ τοῦ ΤΟΞΙΚΟΛΟΓΙΑ. Ἀλλὰ πίπτουν καὶ οἱ Καθηγηταί τῆς ἱατρικῆς Σχολῆς εἰς τοιαῦτα χοντρά λάθη!

Βιβλιοκρισίες

Νικολάου, Μητροπολίτου Φθιώτιδος.

Μητροπολίτες Φθιώτιδος, Λαμία, Ἱερὰ Μητρόπολις Φθιώτιδος, 2018, 40 σσ.

Ἰκανοποιώντας ὁ λόγιος Μητροπολίτης Φθιώτιδος (1996-) κ.κ. Νικόλαος τὴν παραίνεση τοῦ Ἀπ. Παύλου «μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν ἐν τῇ πίστει» (Ἑβρ. ιγ' 7), προβαίνει στὴν ἔκδοση τοῦ εὐσύννοπτου αὐτοῦ τεύχους, ὅπου παρουσιάζονται, διὰ βραχέων, ὁ βίος καὶ οἱ δραστηριότητες τῶν προκατόχων τοῦ Μητροπολιτῶν στὴν Ἱερὰ Μητρόπολι Φθιώτιδος. Ἐκκινεῖ ὁ συγγρ. ἐκ τοῦ ἔτους 1833, ἔτος αὐτογνώμου ἀνακηρύξεως τῆς αὐτοκεφαλίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Πράγματι, ὁ Ἰάκωβος Παπαγεωργίου, ὁ ὁποῖος ἀρχιεράτευσε στὴν Ἱερὰ Μητρόπολι Φθιώτιδος ἀπὸ τοῦ 1833 ἕως τὸ 1851, ἀνῆλθε στὸν τρίτο βαθμὸ ἱερωσύνης τὸ 1827, ὡς ἐπίσκοπος Εὐρίπου, διαδεχόμενος τὸν πολλὰ παθόντα κατὰ τὸ 1821 ἡρωϊκὸ ἐπίσκοπο Γρηγόριο Ἀργυροκαστρίτη (1799-1827), μετέπειτα Μητροπολίτη Ἀθηνῶν ὡς Γρηγόριος Δ', προσυπέγραψε ὡς Εὐρίπου στὸ Ναύπλιο τὸ πρωτόκολλο τῆς 15^{ης} Ἰουλίου 1833 μὲ τὸ ὁποῖο ἐκηρύχθη ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας¹.

Ἀκολουθεῖ ὁ Δημητσανίτης λόγιος Καλλίνικος Καστόρχης (1852-1877), πνευματικὸ ἀνάστημα τοῦ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ καὶ μαθητῆς τοῦ Κων/νου Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων, ὁ ὁποῖος πρωτοστάτησε τὸ 1847, συστήνοντας ἐπιτροπὴ² γιὰ τὴν τέλεση μνημοσύνου γιὰ τὸν Γρηγόριο Ε'. Ὑπῆρξε Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν μεταφορὰ τῶν ὁστῶν τοῦ Γρηγορίου Ε' στὴν Ἀθήνα (1871).

Μετὰ ἀπὸ μία μακρὰς διαρκείας χρεία τῆς Μητροπόλεως, ἀκολουθεῖ ὁ Κων/νος Καλοζύμης (1894-1902), τοῦ ὁποῖου ἡ θητεία συνέπεσε μὲ τὸν ἀτυχή πόλεμο τοῦ 1897.

Ἔπεται μετὰ ἀπὸ μιᾶς βραχείας διαρκείας χρεία τοῦ Θρόνου, ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Θεοφίλου Ἰωάννου (1906-1913), ὁ ὁποῖος εἶχε σπουδάσει στὴν ἀλλοδαπὴ καὶ ὑπῆρξε ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Διάκος*.

Τὸν διαδέχεται ὁ ἐπίσης Δημητσανίτης Ἰάκωβος Παπαϊωάννου (1914-1932), ὁ ὁποῖος ἐνεπλάκη στὶς ταλαιπωρίες καὶ στὰ γεγονότα τοῦ 1920, ἐνῶ παραιτήθηκε τελικὰ τὴν 26^{ην} Ἰουλίου 1932 καὶ ἀπεβίωσε τὸ 1933.

Ἀκολουθεῖ ἡ μικρασιατικὴ μορφή τοῦ Ἀμβροσίου Νικολαΐδη (1932-1958), ἀποφοίτου τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ὁ ὁποῖος ἄφησε μνήμη ἀγαθὴ γιὰ τὸ τεράστιο

1. Ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Θέμελη (ἀποθανόντος Μεσσηνίας), *Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Εὐρίπου διὰ μέσου τῶν αἰώνων*. Ἀθῆναι 1952. Π. Δ. Μαστροδημήτηρ «Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Ἐπισκόπου Εὐρίπου Ἰακώβου ὑπὲρ τῆς Μονῆς Γαλατάκη (1832)», ἐν *Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 21 (1971) 346-350 [: Π. Δ. Μαστροδημήτηρ, *Ἑλληνες Λόγιοι (ΙΕ' - ΙΘ' αἰῶνες). Μελέτες καὶ Κείμενα*, τόμ. Α'. Ἀθῆνα: Καρδαμίτσα, 1979, σσ. 164-167].

2. Πβ. Εὐστ. Πουλιάση «Ἡ σταδιακὴ ἔνταξη τοῦ πατριάρχῃ Γρηγορίου Ε' στὸ ἐθνικὸ πάνθεον», ἐν *Πρακτικὰ ΑΕ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας* (30.5-1.6.2014). Θεσσαλονίκη 2016, σσ. 113-130.

κοινωφελές ἔργον του. Ἕνα σημεῖο, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζει τὴν βιοτὴ του ἦταν ἡ προσφυγὴ στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Σάμου καὶ Κασσανδρείας Εἰρηναίου κατὰ τοῦ ἐκλεγέντος τὸν Νοέμβριο 1938 Δαμασκηνοῦ (Παπανδρέου). Ὡς ἀπόφοιτος τῆς Χάλκης ὑπεστήριξε τὸν Τραπεζοῦντος Χρῦσανθο (Φιλιππίδη).

Τὸν διαδέχεται ὁ ἐπίσης ἀπόφοιτος τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης Δαμασκηνὸς Παπαχρήστου, ἀνιψιὸς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος (5.7.1941-20.5.1949) Δαμασκηνοῦ, Ἀντιβασιλέως (1945-1946) καὶ Πρωθυπουργοῦ (10-31 Ὀκτωβρίου 1945). Ὁ Δαμασκηνὸς Παπαχρήστου ἐποίμανε τὴν Ἱερὰ Μητρόπολι ἀπὸ τοῦ 1960 ἕως τὴν κοίμησί του, τὸ 1996. Σημειωτέον ὅτι στὴν Χάλκη ἦταν στὴν ἴδια σειρὰ μὲ τὸν Δημήτριο Παπαδόπουλο, τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη (12.7.1972-2.10.1991).

Ἐξαίρεται ἡ ἐκδοτικὴ ἐταιρεία Γραφικὲς Τέχνες «Μέλισσα» γιὰ τὴν ἄρτια ἐκδοσὴ τοῦ τεύχους αὐτοῦ.

Χρῆστος Π. Μπαλόγλου

*Ἡ οἰκία Κλεάνθη (πρῶτο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν) στὴν ὁδὸ Θόλου, στὴν Πλάκα
Υδατογραφία τοῦ Φ. Περίλλα*

*Τὸ κτήριο τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, τοῦ πρώτου ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου
τῶν νεωτέρων χρόνων (1824-1864)*